

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

KANT'TA VE FREGE'DE YARGILARIN KAYNAĞI
MESELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE ÇEKİRGE

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Ahmet UĞURLU

BOLU, OCAK - 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Merve ÇEKİRGE tarafından hazırlanan “KANT’TA VE FREGE’DE YARGILARIN KAYNAĞI MESELESİ” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir. 09/01/2023

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Doç. Dr. Ahmet UĞURLU
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Elif Nur ERKAN BALCI
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin AYDOĞAN
Sakarya Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin __/__/____ tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % ____ olarak tespit edilmiştir.

.....
MERVE ÇEKİRGE

ÖZET

**KANT'TA VE FREGE'DE
YARGILARIN KAYNAĞI MESELESİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
MERVE ÇEKİRGE
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. AHMET UĞURLU)
BOLU, ARALIK - 2022
IX + 101**

Nesneler ve şey'ler hakkındaki genel – geçer bilgilerimizin nasıl mümkün olduğu sorusu Felsefe Tarihi'nin belki de en temel tartışmasıdır. Bu tartışmanın nihai zemini, nesneler üzerine kurduğumuz yargılar ve bu yargılar üzerinden nesnelere atfettiğimiz hükümlere dayanmaktadır. Bu çalışmanın temel araştırma konusu, bu yargıların Kant ve Frege itibarıyla temellendirilişinin bir izahını vermektir. Aydınlanma Çağı'nın önemli isimlerinden olan Kant, bu temellendirmeyi tam algının kökensel birliğine dayanan bir sentez faaliyeti ile açıklamaktadır. Buna karşın modern sembolik mantığın kurucu ismi Frege ise söz konusu bu temellendirmeyi bir dile dönüş projesiyle ortaya koymaktadır. Bu çalışmadaki temel hedef, bu iki filozofun yargı temellendirmelerindeki başlıca farklılıkları tespit etmektir. Bu doğrultuda çalışmada sunulan esas iddia, Frege'nin Kantçı temellendirmeye bir eleştiri olarak ortaya koyduğu dile dönüş projesinin felsefi derinlikten yoksun olmasıdır. Frege'nin bu derinlikten yoksun olması, kendisinden sonraki dönemlerde hem aritmetiğin nesnelerinin temellendirilmesinde hem de semantik gelenekte büyük eksikliklere sebep olmaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER: Kant, Frege, Sentetik a priori, Aritmetik, Mantıksal Notasyon

ABSTRACT

**THE ORIGIN OF JUDGMENTS IN KANT AND FREGE
MA THESIS
MERVE ÇEKİRGE
BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES
(SUPERVISOR: ASSOC. PROF. AHMET UĞURLU)
BOLU, DECEMBER 2022**

IX + 101

The question of how our general knowledge about objects and things is possible is perhaps the most fundamental discussion of the History of Philosophy. The final ground of this discussion is based on the judgments we make on objects and the judgments we ascribe objects. The main research subject of this study is to give an explanation of the grounding of these judgments by Kant and Frege. Kant, one of the important names of the Age of Enlightenment, explains this grounding with a synthesis activity based on the original unity of full perception. On the other hand, Frege, the founding name of modern symbolic logic, propound this grounding with a project of returning to language. The primary aim of this study is to identify the main differences in the judgment grounds of these two philosophers. In this direction, the main claim presented in the study is that Frege's project of returning to language, which he put forward as a critique of Kantian justification, lacks philosophical depth. Frege's lack of this depth causes great deficiencies in both the grounding of the objects of arithmetic and the semantic tradition in the following periods.

KEYWORDS: Kant, Frege, Synthetic a priori, Arithmetic, Logical Notation

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	viii
TEŞEKKÜR	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
1. KANT'TA YARGILARIN TEMELLENDİRİLMESİ.....	11
1.1 Kant'ta A Priori-A Posteriori ve Analitik- Sentetik Ayrımı	11
1.2 Sentetik A priori Yargıların Kuruluşu ve Ben'in İnşa Süreci	26
1.3 Kant'ın Transandantal Felsefesi ve Transandantal Mantık	39
1.4 Saf Görü Olarak Uzay ve Zaman	44
1.5 Kategoriler Meselesinin İzahı	55
1.6 Matematiksel Yargıların Mekanı ve İnşası.....	62
İKİNCİ BÖLÜM	69
2. FREGE'DE YARGILARIN TEMELLENDİRİLMESİ	69
2.1 Frege'de Dil ve Doğruluk Sorunu	69
2.1.1 Frege'de Düşünce	74
2.1.2 Frege'de Olgu	76
2.1.3 Frege'de Yargı Meselesi	77
2.2 Frege'de Matematik ve Mantık Meselesi	78
2.2.1 Frege'de Sayının Ne'liği (Matematik ve Mantık)	81
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	84
3. KANT VE FREGE'NİN YARGI TEMELLENDİRMELERİNDEKİ BAZI FARKLILIKLAR.....	84
3.1 Kant ve Frege'de Yargı Kavramının Temel Farklılıkları.....	84
3.2 Kant ve Frege'de Nesnelerin İnşa Sürecinin Temel Farklılıkları.....	86
3.3 Kant ve Frege'de Sayının Ne'liği Konusundaki Temel Farklılıklar ..	88
3.4 Kant ve Frege'de Kavram Terimi Hakkındaki Farklılıklar	91
SONUÇ.....	94
KAYNAKLAR	98

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

BAİBÜ	: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Bşk.	: Başkan, Başkanlık
çev.	: Çeviren
Gnkur.	: Genelkurmay
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan Önce
nu.	: Numara
öl.	: Ölüm Tarihi
sn.	: Saniye
Ş.	: Şirket
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
Tel.	: Telefon
Telg.	: Telgraf
Tic.	: Ticaret
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın yürütülmesi esnasında desteğini hiç esirgemeyen başta kıymetli danışmanım Doç. Dr. Ahmet UĞURLU'ya, çalışmalarım esnasında bana sabır göstererek destek olan değerli eşime ve tüm aileme teşekkür ederim.

GİRİŞ

İnsan bilgisinin nasıl temellendiği konusuna dair tartışmalar, Felsefe Tarihi'nde özellikle V. Yüzyıldan itibaren Sofistlerle birlikte kendisini göstermeye başlamıştır. Bu dönemden sonra da Sokrates, Platon ve Aristoteles'in tartışmalarıyla da hemen hemen her dönemde varlığını devam ettirmiştir. Sofistler'e kadar olan dönemde karşımıza çıkan Thales, Herakleitos, Parmenides, Demokritos gibi filozofların tartışma konusunu oluşturan temel mesele, varlığın temel ilkelerini araştırmak üzerinedir. Bu tartışmalar kendisini bir "arkhe" arayışı temelinde şekillendirmiştir. Bu nedenle bu dönemlere dair okumalar bize bilgi problemine dair herhangi bir çözümleme vermemektedir.

Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan insan bilgisinin kaynağı konusundaki yaklaşımlar ise genel olarak Rasyonalizm ve Emprizm şeklinde incelenmektedir. Buna göre Rasyonalizm, insan zihninin doğuştan bazı bilgilere sahip olduğunu bu bilgilerin kaynağının da akıl olduğunu söyleyen yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre insan, zihninde kendisine verili olanlardan başka hiçbir şey bilmemekte, duyuşal manada bunların üzerine hiçbir şey koymamaktadır. Çünkü duyunun bize verdiği şeyler sürekli değişip dönüşmekte dolayısıyla insana nihai ve genel geçer hiçbir bilgi sunmamaktadır. Genel geçer bilgiye ulaşmada bize kaynaklık edebilecek tek bilgi düşüncede temellenmektedir. Bunlar dışında bize gelen duyuşal malzemelerin bilgi olmaklık bakımından pek bir değeri yoktur. Onlar sadece zihnimizde zaten var olan şeyleri hatırlamamıza yardımcı olan araçlardır. Bu açıdan bakıldığında Rasyonalizm, bilgiyi mantık üzerine temellendirmekte ve genel geçer bilginin peşinde olmaklığı itibarıyla da mantığın özdeşlik ve çelişmezlik yasalarını bilginin temeline koymaktadır. Özdeşlik ve çelişmezlik yasaları, deneyimin bize sunduğu bir zemin olamaz. Bu itibarla bu yasalara dayanan insan bilgisinin, akıl ve düşünce temelli olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Platon ve Aristoteles, bu düşüncenin İlkçağ'daki en önemli temsilcilerindendir. Özellikle felsefesinin temeline 'idea' fikrini yerleştirmesiyle, duyulur dünyanın dışında düşünülür bir dünyadan bahseden ve bu fikirle özgünlüğünü yakalayan Platon, epistemoloji alanındaki fikirlerini de düşünülür dünya üzerinden inşa etmektedir. Ona göre bilme iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan biri duyulur dünyada elde edilen verilerden hareketle açıklanır ki bunlar sanı'lardan öte gitmezler. Fakat asıl bilgiden bahsetmek, bu sanıların ötesinde bir

gerçeklikten bahsetmek anlamına gelmektedir. Çünkü duyulur dünya zaman ve mekana tabi olan, bu bağlamda tam da Herakleitos'un bahsettiği gibi sürekli değişen, hiçbir birliğin olmadığı bir dünyadır. Hiçbir birliğin sağlanamadığı bu dünyanın bize bir gerçeklik vermesi beklenemez. Gerçeklik, ruh ve akıl dünyası olan, cisimsel manada zaman ve mekanın yasalarına tabi olmayan idealar dünyasında aranmalıdır. İdealar dünyası, zamana ve mekana tabi olmayıp tamamen akılla kavranılabilen bir alan olduğu için bütün değişimlerden uzaktır. Bu nedenle bu dünya, her şey birlik ve düzen içerisinde olduğundan gerçek bilginin zemininde olmayı hak etmektedir. Gerçek manada bilgi, ancak ve ancak idealar dünyasında temellenmektedir.

Aristoteles ise hocası Platon'un, bilginin kaynağına idealar gibi düşünülür bir dünya koymakla yukarıda da bahsedilen duyulur ve düşünülür alem şeklindeki ayrıma neden olduğunu söylemiştir. Aristoteles'e göre bu ayrım en temelde tümel ve tikellerin ayrımıdır ve bilginin sadece tümelerden elde edilebileceğinin iddiasıdır. Bu iddia ile birlikte Platon, tek tek şeylerin bilgisini ötelemiştir. Fakat Aristoteles'e göre bilgi, tam da tek tek şeylerden hareketle yani tikellerin bilgisinden hareketle inşa edilebilir. Çünkü ona göre Platon'un duyusal dünyadan ayrı bir alana konumlandığı tümelin iddiası olan idealar, bu tek tek şeylerin varlığının özleridir. Bu nedenle tek tek şeyleri bilmek, bu özü yani tümeli bilmek olacağından tikellerin bilgisinin göz ardı edilmesi mümkün değildir. Gerçek bilgi yine tümelin bilgisidir fakat bu bilgi, tikellerden hareketle elde edilebilecek bir bilgidir. Bu bakımdan gerçek manada bilmek, şeylerin özünü bilmek; gerçek manada bilgi ise şeylerin özünün bilgisidir. Buradan Aristoteles'in bilgiyi tikeller alanına has kılıp duyusal malzemeye epistemolojik bir fonksiyonellik kazandırdığı gibi bir düşünce çıkarılmamalıdır. Aristoteles'in ifade ettiği tikeller, aslında Platon'un idealar deyip zaman ve mekanın dışına konumlandığı şeyleri öz olarak taşımaktadırlar. Bu anlamda Aristoteles, ideaları zaman ve mekanın içine çekmiş ve nesnelerin var oluşlarının anlamını bunlar üzerinden kurmuştur. Bu nedenle tikellerin bilgisini ötelemek bize epistemolojik olarak sağlıklı bir sonuç vermemektedir. Çünkü nesneler, özlerini yine kendilerinde taşımakla kendiliğinde var olmak bakımından bir varlığa sahip olmuşlardır.

Rasyonalizmin modern dönemdeki en önemlisi temsilcisi ise Descartes'tır. Descartes'ın epistemolojisi, esasen bütün felsefi fikirlerinin temelini etkilenmektedir. Bilindiği üzere o da kesin bilginin kaynağı meselesi üzerine

eğilmiş ve bu bilgiyi bize matematiğin verebileceğini söylemiştir. Fakat onun soruşturması bununla sınırlı kalmamış ve matematiğin dışında duyuşal bir dünyanın var olduğunu ve bu dünyadan gelen bilinirlerin anlaşılması gerektiğini söylemiştir.

Descartes'a göre bu dünyadaki her şey bize karışık, değışken bir yığın olarak verilmektedir. Bu nedenle de buradaki şeylerin işleyişinden hareketle kesin bir bilgi elde etmek mümkün görünmemektedir. Bu durum da duyuşal dünyadaki bütün şeylerden ve bunların işleyişinden şüphe etmek gerektiğini ortaya koymaktadır. Descartes, kesin ve doğru bilginin kaynağı hususundaki analizini bu şüpheyi merkez alarak devam ettirmekte ve şüphe etmenin sınırına ulaştığında ise hakkında şüphe edilemeyecek tek şeyin şüphe etmenin kendisi olduğunu belirtmektedir. Ona göre şüphe etmek, düşünmek, düşüncenin temeli olan bilincin farkına varıp kullanmak demektir. Bu farkına varış, fark etmeyi sağlayan bilincin oturacağı bir mekanın, en temelde bir varlığın var olmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla düşünmek, bizi varlığın bilgisini bilmeye götürmektedir. Buradan Descartes'ın ünlü 'cogito' fikri çıkmaktadır. En doğru, en açık, en kesin ve hatta Descartes'ın ifadesiyle en 'seçik' bilgi tam da varlığın bilgisidir. Bütün bilgi, düşünmeye; düşünmenin imkanı da varlığın var oluşuna bağlıdır. Cogito, düşünceden hareketle ulaşılan varlığın bilgisine işaret eder ve bu bilgi, doğru bilginin ulaştığı en temel sınırdır.

Görüldüğü gibi rasyonalist düşüncede bilgi, duyuşal malzemelerin bulunduğu doğa ile düşüncenin tamamen birbirinden ayrıldığı bir zeminde açıklanmıştır. Bu ayırım en temelde Platon'a dayandırılmıştır. Platon'un idealar aleminden bahsetmesiyle beraber düşünsel alan ile duyuşal alan birbirinden ayrılmıştır. Ona göre duyuşal dünyada var olan çokluk ve değışim bize sanılardan başka bir şey vermemektedir. Asıl bilgi, birlik ve düzenin olduğu bir alem olan idealar dünyasında kendini gösterir. Duyuşal alemdeki görünen birliktelik ve şeylerin çokluk içinde bir düzen içinde olması da İyi ideasının sağladığı bir durumdur. Dolayısıyla doğadaki her şey, şey olmaklığı ve kurduğu ilişkiler açısından bu ideaya bağlıdır. İdealar gibi bir düşünce alanı olmadan nesnenin epistemolojik ve ontolojik bir zemininden bahsetmek mümkün değildir. Yine Descartes'ın düşüncesinde de 'seçik' ve 'zorunlu' bilgi arayışı, duyuşal yani ampirik dünyadan bağımsız bir şekilde düşüncede sürdürülmüş ve ampirik dünyadaki söz konusu değışme ve çokluğun insanı şüphesiz bir şüpheyi doğru götürdüğü savunulmuştur. Bu şüphe doğrultusunda bir epistemolojik anlayış öne sürülürken doğadaki şeylerin

nasıl olup da bu değişim ve çokluğa ev sahipliği yaptığı sorusu Descartes düşüncesinde açıklama bulabilen bir soru olmamıştır. Öyle görünüyor ki rasyonalist bakış açısı bilgiyi ve varlığını her ne kadar akılcı bir tavırla açıklamaya çalışmış olsa da bu akılcılık en temelde bütün düzeni, ampirik dünyaya indirgenemeyecek, zaman ve mekanla sınırlandırılmayacak, aşkın bir alana hasretmek üzerine kurulmuştur. Platon'un ideları, Descartes'ın 'cogito'öğretisi sonucu 'ben'in farkında olan varlığın en nihayetinde Tanrı'nın da bilgisini edinebileceği fikri bunun en belirgin örneğidir. Aristoteles'te ise ideaların her şeyin özünü oluşturması ve nesnelere kendinde bir varlık olmalarının manalarını vermesi bağlamında düşünüldüğünde yine aşkınsal bir taraflarının olduğu görölmüştür. İdealar burada bir tanrı fikrini oluşturmamakla beraber düşüncede yakalanabilen mahiyetler olmaları itibarıyla aşkınsallıktan pek de uzak değillerdir.

Kant'ın klasik dönem epistemolojisine getirdiği temel eleştirilerden biri tam da bu mesele ile ilgilidir. İnsan, yaşadığı doğa içerisinde olup biten her şeyi anlamlandırmaya meyilli bir varlıktır. Esasen bilme sürecinin ilk aşaması zaten bu anlamlandırma isteğiyle başlamaktadır. Bu anlamlandırma isteği, insanın doğadaki tek tek şeyleri ya da bahsedilen tek tek nesneleri daha kapsamlı olan koşullarla ilişkilendirmesine neden olur. Her şeyi bir koşul altında düşünmeye başlayan insan, nihayetinde bütün koşulların bağlandığı en üst koşul olan, kendisine hiçbir şeyin koşul olmadığı fakat kendisinin her şeyin koşulu olduğu ilkeyi bilmek ister. Bu bağlamda insan, bu en üst koşul olarak varsaydığı ilkedен önce algıladığı bütün bilgileri aşan, bunların dışında olan başka bir şeyi bilmek istemektedir. Demek ki insan, doğa ve evren hakkındaki bilgisini genişletmek istemektedir. Kant, *Salt Aklın Eleştirisi* adlı ilk kritiğine yazdığı önsözde insanın bu isteğinin gayet tabii bir istek olduğunu fakat bu isteğinin bir sonuca ulaşamayacağını söylemektedir. Ardından insanın, yaşadığı evrene dair bu soruşturmalarının hiç bitmeyeceğini fakat bu soruşturmanın bütün deneyim alanını aştığı için tamamlanamayan bir soruşturma olarak kalacağını da eklemektedir. Dolayısıyla insan bilgisi, zaman ve mekanı aşan bir aşkınsallık arayışı ile temellendirilemez. Bu arayış insan açısından zorunlu olsa da, insanın bu arayıştan kaçmasının bir yolu olmasa da insanın sadece düşüncede yakalayıp zaman ve mekan içerisinde konumlandıramadığı bir alan üzerinden tecrübeyi anlamlandırması mümkün görünmemektedir. Klasik epistemoloji ise epistemolojinin ve ontolojinin temelini böyle bir metafizikte yakaladığından Kant'a göre yanılığa düşmektedir. Çünkü hiçbir bilim, metafizik hakkındaki sorulara

genel geçer yanıtlar vermemektedir. Bu cevapların kendisinden de türetilmediği metafizik ile uğraşanları ise Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'nde kazananı olmayan bir savaşta savaşmayı sürdürenlere benzetmektedir. Metafizikten anlamlı bir şekilde bahsedebilmek için metafiziğin Kant'ın eleştiri felsefesinde önemli bir yeri olan Matematik ve Fizik'teki gibi güvenilir bir bilim haline gelmesi gerekmektedir. Metafizik'in nasıl güvenilir bir bilim haline geleceği konusu ise çalışma içerisinde açıklamayı amaçladığımız konular içerisinde yer almaktadır.

Kant'a göre özellikle Aristoteles'ten sonra ortaya çıkan ruhun özlerinin ruha kendi başına bir varlık veriyor olması fikri, sanki salt düşünce üzerinden kurulan idealardan anlamlı bir şekilde bahsedilebilirmiş gibi bir de onların şeylere bir öz oluşunun bilinebilirliğini öne sürmekte ve şeylerin varlık olmak bakımından var olabileceklerini savunmaktadır. Bu durumda şeylerin kendiliğinin bilgisinin her şeyden -özellikle de insan tecrübesinden- önce zaten var olabileceğini ifade etmektedir. Kant'a göre biz, zamanın ve mekanın dışında olan kendinde varlıkların olduğu bir alan hakkında konuşamadığımız gibi tecrübelerimizden bağımsız bir şekilde zaman ve mekan içerisinde var olan ve bizi etkileyen şeylerin kendindeliğinden de bahsedemeyiz. Bunun aksini savunan klasik metafizikteki iddialar Kant'a göre bir yanılgıdır ve bu yanılgı, esasen nesnelere kendinde varlık vermesi itibarıyla zaman ve mekan içerisinde bile nesnelerin özünü insan bilgisinden ayırmakta ve bu özlere aşkınsallık vermektedir.

İnsan bilgisinin temellendirilmesinde Kant'ın klasik dönem filozoflarına yönelttiği bir diğer eleştiri de klasik metafizik anlayışının, insan bilgisinin kendisini nesnelere uydurmasıyla birlikte zorunlu bilginin ortaya çıktığını savunmasına karşı yaptığı eleştiridir. Buna göre insan bilgisinin tek başına bir anlamı olmayıp, bu bilginin kendinde varlık olarak zaten var olan nesnelere uydurulmasıyla anlamlı bir bütün oluşturduğu görülmektedir. Bu durum klasik epistemolojinin ve dolayısıyla metafiziğin düştüğü ikinci yanılgıdır. Çünkü Kant'a göre genel olarak insan zihnindeki kendilerini nesnelere uydurmak suretiyle elde edilen bilgiler, bize zorunlu yani a priori bilgiyi vermemektedir. Ama nesneler kendilerini insan bilgisine uydurduğunda böyle bir bilginin imkanından bahsedilebilmektedir. Kant, bilginin kaynağına böyle bir dönüşümü koymakla kendi epistemolojisini, gök bilimci Kopernik'in kendi döneminde yaptığı devrime benzetmektedir.

Kopernik, Dünya'yı merkeze alıp onun dışındaki Güneş dahil bütün gök cisimlerinin Dünya etrafında döndüğünü söyleyen yer merkezli evren teorisine

karşılık Güneş'i merkeze alıp yerin Güneş etrafında döndüğü, yıldızların ise sabit kaldığı düşüncesini öne sürmüştür. Böyle bir araştırma ise o dönemde belki de bir költ inanç halini almış bütün kozmolojik düşüncelerin yıkımına zemin hazırlamıştır. Öyle ki etkileri bugünkü fiziğin oluşmasına temel teşkil etmiştir. Kant da insan bilgisinin temeline, nesnelerin kendisini insanın zihninde olan kavramlara uydurması gerektiği fikrini koymakla, hem klasik dönemde hakim olan nesnelerin kendinde varlıklarına sahip olması ayrıcalığını kaldırmış hem de bu ayrıcalığın neden olduğu insanın ve onun zihnindeki kavramların merkeze alınmayıp ötelenmesine son vermiştir. Öyle ki Kant'ın devrim olarak öne sürdüğü nesnelerin kendisini kavramlara uydurması fikriyle insan, bir 'ben' olarak epistemolojinin öznesi olmuştur. Bu özne, deneyim dünyasındaki nesnelerin görüleri ile genel manadaki zihnin yetilerinde a priori olarak bulunan kavramların sentezini yaparak bilgiyi ve nihayetinde nesneler dünyasını inşa etmektedir.

Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'ne tüm bilginin deneyim ile başladığını belirterek başlamaktadır. Eserin devamında da bu iddiasına sıkı sıkıya sarılarak kavramsal felsefe olarak ifade edilebilecek görüşlerini bu iddia üzerine inşa etmektedir. Fakat bu felsefe, "deneyim" i sıradan bir temel olarak kullanmaktan öte onu hem kavramsal hem de edimsel olarak derinlemesine analiz eden bir felsefe olarak karşımızda durmaktadır. Onun, deneyimden elde edilen verileri, felsefesinin temeline yerleştirmesi, düşüncenin verilerini bir kenara bırakarak bilginin ve dolayısıyla doğanın salt duyumlardan hareketle açıklanabileceği fikrine götürmemelidir. Kant, eleştirilerinin temeline rasyonalizmin katı akılcılığını eleştirerek başlamış olsa bile onu deneyime sıkı sıkıya bağlı empiristler içine dahil etmek doğru olmaz. Kant, katı rasyonalizmi eleştirdiği kadar bilginin kaynağının salt deneyimden geldiğini savunan Empirizm'i de eleştirmektedir. Buna göre John Locke ve David Hume, Empiristler içerisinde Kant'ın eleştirdiği iki önemli isim olarak karşımızda durmaktadır.

İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme adlı kitabında Locke, insan zihninde (anlık) bazı ideler (nesnelere dair tasarımlar) bulunduğunu söylemekte ve bu idelerin zihne nereden geldiğinin soruşturmasını yapmaktadır. Kitabın ikinci bölümünde Locke, insan zihninin, üzerinde hiçbir bilginin olmadığı boş beyaz bir kağıt olduğunu varsaymakta ve bu boş kağıda bilginin hangi kaynaktan elde edildiği sorusuna ise "deneyim" cevabını vermektedir. Ona göre kendi dışımızda bizi etkileyen ne varsa onları sadece duyum ile biliriz fakat duyusal olarak algılanan şeyler daha ilk anda

nesneye dair gerçekliği tam olarak karşılamamaktadırlar. Çünkü tüm bu duyuşal malzeme henüz karışık halde olup herhangi bir nesne hakkında “bu, budur” yargısında bulunabilmenin imkanını vermemektedir. Böyle bir yargıda bulunabilmek, en temelde bu malzemenin ayrıştırılıp tek tek şeylere ait olarak düşünülmesini gerektirmektedir. Bu ayrışma ise zaten halihazırda karmaşık halde bulunan duyum içerisinde gerçekleşmesi mümkün görünmediğinden başka bir ayrıştırıcı bilince ihtiyaç duymaktadır ki Locke bu bilinç için genel manada insan zihnine işaret etmektedir. Locke’a göre duyumda algılanan her şey, zihin tarafından saklanmakta ve daha sonra farklı bağlamlara konu olabilmektedir. Yani duyumda doğrudan algılanan şeyler, zihin vasıtasıyla parçalara ayrılmakta; bu parçalar ise yine zihnin aracılığıyla yeniden birleştirilip bize sunulmaktadır.

Esasen Locke’un bilginin oluşumuna dair çizdiği bu çerçeve, temel nitelikleri itibariyle Kant epistemolojisiyle benzerlik göstermektedir. Fakat Kant açısından bakıldığında Locke’un bilince ve zihne dair yaptığı bu belirlenim açık değildir. Çünkü her ne kadar bilgi edinme sürecinde zihin ayrıştırıcı ve yeniden kurmacı bir rol ile aktif olsa da Locke, zihnin bunu ne veya neler aracılığıyla ve nasıl yaptığına dair bir açıklama sunmamaktadır. Bu da somut olarak düşünüldüğünde sanki tek başına bir zihnin tüm bu işlemleri tek bir seferde ve topyekün bir halde yürüttüğü gibi bir sonuca karşılık gelebilmektedir. Kant’ a göre genel olarak insan zihni, tüm bu işlemleri tek başına yapan tabiri caizse bir depo değildir. Zihin, belli yetiler vasıtasıyla duyuşal malzemeyi ayrıştırma, yeniden kurma ve belli kavramlar altına alıp onlara “bu, budur” şeklinde işaret edebilmenin zeminindeki en temel noktadır. Bu itibarla zihin, tüm bu yetiler vasıtasıyla en temelde duyuşal olan ile kavramsal olanın bir sentezini gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda Locke’un yaptığı zihin tasavvuru, zihnin tüm bu ayrıştırma ve yeniden kurma işlemlerini belli yetiler ve bu yetilerin yaptığı sentez faaliyeti ile gerçekleştirdiğini görmezden gelmekte ve böylelikle bulanık bir hal almaktadır.

Kant’ın Hume’a yönelttiği eleştirilere bakıldığında ise bu eleştiri genel olarak doğadaki şey’lerin nasıl olup da birbirlerini etkileyerek belli ve nesnel düzenlikler içerisinde gerçekleştiği meselesi üzerinden temellenmektedir. Bu meseleyi daha önce kimsenin tartışmaya açmamış olması, özellikle Hume’u şey’lerin birbirine olan etkilerine dair ortaya koyduğu fikirlerinden dolayı önemli kılmaktadır. Hume, tüm empristler gibi bilginin zeminini deneyime dayandırmaktadır. Zihin ise deneyimden gelen empirik malzemeyi sadece düzenleyip birliğe getiren bir işleve

sahiptir.

Hume, bilgiyi en temelde ide'ler ve izlenimler olarak ikiye ayırmaktadır. İzlenimler kısmı, doğada bir şeyin ilk defa canlı olarak algılandığı, şu anda tecrübe edilen şeylere yani olgulara karşılık gelmektedir. İdeler ise izlenimlerin üzerinden zaman geçmesiyle o şey hakkında hatırladığımız, izlenimlere göre canlılığını kaybetmiş olan şeylere denk gelmektedir. Bu bağlamda ideler, hatırlama ve akılda tutma süreçlerine dayandığından daha çok düşüncenin alanıyla ilişkilendirilmektedir. Düşüncenin ilişkilendirildiği bu alanda bir idenin diğer başka idelerle ilişkilendirilmesi özellikle matematik ve mantık gibi bilimleri anlamak açısından temel bir noktayı da teşkil etmektedir. Çünkü Hume'a göre, asıl incelenmesi gereken mesele, tüm bu idelerin tecrübeye karşılaştığımız belli karşıtıllıkları da içermesine rağmen nasıl bu düzenlilikle bana görüldüğünün araştırılmasıdır. Bu araştırma da en temelde matematik ve fizik gibi kesin bilimlerin temel araştırma konularına zemin hazırlamaktadır. Söz gelimi ısınan suyun buharlaşıp yükselmesiyle beraber aslında sıcak olan buhar, soğuk havayla karşılaştığında yeryüzüne buz kristalleri şeklinde düşmekte ve bu olay sürekli bu şekilde kendini göstermektedir. "Peki nasıl oluyor da bu olay, kendisini sürekli bu düzen içerisinde bize sunuyor?" tartışması, tecrübeye dair önemli tartışmalarının zemininde yatmaktadır. Hume, bu konuda ısınan havanın yükseldikçe kar yağışına neden olmasının başka bir deyişle herhangi bir a olayının b olayına zorunlu bir şekilde neden olmasının; b olayının da ortaya çıkmak için zorunlu olarak a olayına gereksinim duymasının neden-etki bağlamıyla doğrudan doğruya bir ilişki içerisinde olmadığını düşünmektedir. Hume'a göre bu izlenimlerin sürekli bize öyle görünmelerinin kaynağı, bizim a olayını görmemizle b olayının da onun ardından geleceğine dair oluşan öznel beklentilerimizden dayanmaktadır. Yani aralarında zorunlu bir bağ olmasından ziyade bizim bu olayları öncelik ve sonralık ilişkisi içerisinde her zaman aynı şekilde gözlemleyip bu ilişkiye dair kazandığımız alışkanlıktan dolayı a olayı, b olayına etki eder; b olayı da a olayının kendisinin ortaya çıkışına neden olduğunun bilgisini verir gibi görünmektedir. Esasen gerçekte alışkanlıklardan kaynaklanan bu şey'lerin birbirlerine etki ediyor'muş gibi görünümlelerinden hareketle de herhangi bir genel-geçer nedensellik yasasının bilgisinden bahsetmek mümkün değildir. Bu bağlamda Hume, deneyimdeki şey'lerin verdiği düzenlik izleniminin temeline olguyu koymadığı gibi rasyonel bir açıklama da getirmemektedir. Bu durum Hume'un nedensellik düşüncesine dair bu

yaklaşımlarının şüpheciliği beraberinde getirdiğine yönelik eleştirilere neden olmaktadır.

Kant, Hume'un neden olduğu bu şüpheciliği ortadan kaldırmak için sentetik a priori yargıları nedensellik tartışmasının zeminine koymaktadır. Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'ne tüm bilgimizin zeminine deneyimi yerleştirerek başladığına değinilmişti. Bu bağlamda Kant, deneyim dünyasının bize sunduğu görüngülerde bir art ardalığın olduğunu ve bu art ardalığın açıklanması gerektiğini ifade etmektedir. Bu art ardalığın salt duysal sezgi ile açıklanamayacağını öne süren Kant, duysal alanda olan ve başkalaşan her şeyin bir kurala tabi olması gerektiğini söylemektedir. Bu kural ise hiç şüphesiz “Her değişimin bir nedeni vardır.” önermesiyle ortaya konulmaktadır. Kant, bu önermeyi sentetik bir önerme olarak ifadelendirmektedir. Çünkü ‘neden’ kavramı zorunlu olarak ‘değişim’ kavramına yüklenememekte; ‘değişim’ kavramı ‘neden’ kavramını kendi içerisinde analitik olarak içermemektedir. Zaten değişimin kendisi, genel manada insan zihninde olan bir bilgiyle değil bilakis deneyimden elde edilen tecrübeyle oluşturulan bir kavramdır; bu bağlamda söz konusu önerme, sentetiktir. Müdrike düzeyinde bir kurallıkla görüleri nesneler halinde alımlamamızı sağlaması itibariyle de bu önerme, a priori bir önermedir.

Kant'ın felsefesi, esasen bir eleştiri felsefesidir. Onun eleştirisi, hem kendi döneminde hem de kendisinden önceki dönemlerde getirilen epistemolojik ve metafiziksel anlayışlara yönelmektedir. Dolayısıyla bu anlayışların genel bir çerçevesine hakim olmak Kant'ın anlaşılır taraflarını çoğaltmaya yardımcı olacaktır. Bu nedenle çalışmanın giriş bölümünde Kant'tan önceki epistemolojik temellendirmelere genel hatlarıyla değindikten sonra çalışmanın temel bölümlerine geçilmektedir.

Yukarıda bahsedilen sentetik a priori önermeler, Kant'ın eleştiri felsefesinin ve bizim de çalışmamızın belki de en önemli meselesini oluşturmaktadır. Kant'ın saf görü olarak zaman ve mekan'ın a priori formu ile nesneye dair duyumlama malzemesinin anlama yetisinin saf kavramları olan kategoriler ile zorunlu bir sentezi vasıtasıyla kurduğu sentetik a priori önermeler, matematiksel yargıların oluşumuna dair soruşturmamızda da temel bir unsur olarak görülmektedir. Yine Kant'ın projesi olarak nitelendirilebilecek *Transandantal Felsefe*'si de sentetik a priori yargılar üzerinden temellenmektedir. Bu açıdan bakıldığında Kant felsefesi itibariyle çok kilit bir noktada duran sentetik a priori yargıların nasıl mümkün

olduğu meselesi önem arz etmektedir. Fakat bu meselenin izahı öncelikle Kant'ın a priori – a posteriori ve analitik-sentetik ayrımının anlamını bilmeye dayanmaktadır. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümü bu ayrımı önceleyerek sentetik a priori yargıların inşası meselesine ayrılmış olup bölümün ilerleyen kısımlarında Kant'ın güvenilir bilimler olarak ifade ettiği doğa bilimi, Matematik ve Geometri'nin ilkelerinin sentetik a priori önermeler üzerinden nasıl temellendirildiği meselesinin izahı yapılmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise özellikle Matematik'in ilkelerinin sentetik bir zemin üzerinden temellendirilmesinin genel mantığın ilkeleri açısından bazı problemlere neden olduğunu söyleyen Frege'nin aritmetiğin yasalarını sentaktik belirlemeler üzerinden analitik bir düzlemde tesis etme projesi incelenmektedir. Çalışmanın son bölümünde bu iki önemli filozofun yargılar temellendirmesindeki temel farklılıklarına değinilmektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise Kant ve Frege'nin yargılar temellendirmesine dair bazı noktaların kanaatimize göre bir eleştirisine yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KANT'TA YARGILARIN TEMELLENDİRİLMESİ

1.1 Kant'ta A Priori-A Posteriori ve Analitik- Sentetik Ayrımı

Kant'ın Transandantal Felsefesini ortaya koyabilmesinin temeli, bilginin oluşumuna dair yaptığı ayrıma dayanmaktadır. Bu ayrım, öncelikle bilginin kaynağına yönelik bir ayrım olmak bakımından a priori- a posteriori;¹ bilginin içeriğine yönelik bir ayrım olmak bakımından ise analitik-sentetik şeklinde yapılmış bir ayrımdır. Kant bu ayrımında aşağıda ilk olarak ele alınacak olan a priori-a posteriori ayrımını analitik-sentetik ayrımına önelemektedir.² Esasen Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'nin her iki basımına göre yazdığı giriş yazılarında tüm bilginin deneyle başladığını, dolayısıyla bütün bilginin deneyim dünyasının bize sunduğu tükenmeyen bir kaynağa dayandığını ifade etmektedir. Yine de Kant'a göre insan zihninin sahip olduğu bilgilerin kaynağı, deneyime dayanmakla beraber, deneyimle sınırlı değildir. Çünkü salt deneyimden gelen bilgiler bize zorunluluk ve evrenselliği vermez. Deneyim bize neyin var olduğunu söyler ama o şeyin zorunlu olarak öyle olup başka türlü olamayacağını bilgisini vermez.³ Demek ki Kant'a göre insan zihninin zorunlu, genel ve evrensel bilgileri vardır ve bu bilgilerin kaynağı salt deneyimle sınırlandırılmazlar. Kant, bu türden bilgilere a priori bilgiler adını vermektedir. Zorunlulukları itibarıyla a priori bilgiler, deneyimden ve duysal temsillerden bağımsız olan bilgilerdir.⁴ Bu bağlamda zorunluluk ve evrensellik, üzerinde kuşku olmayacak derecede a priori bilginin belirtileridir ve birbirlerine ayrılmamacasına bağlıdırlar.⁵ Bununla beraber a posteriori bilgiler ise yalnızca deneyimden elde edilen, bilinmesi deneyimin sınırlarına bağlı olan bilgilerdir.⁶

Kant'ın a posteriori bilgi ayrımı *Salt Aklın Eleştirisi*'nin genelinde işlediği

¹Yücel Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015), 36.

²Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 32.

³Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2015), 37.

⁴Bekir S. Gür, *Matematik Belası Üzerine Matematik Felsefesinde Köşe Taşları* (İstanbul: Nesin Yayıncılık, 2017), 81.

⁵Frederick Copleston, *"Felsefe Tarihi, Kant"*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 1989), Cilt 6/58.

⁶Aykut Küçükparmak, *Kant'a Göre Bilgi ve Metafiziğin İmkânı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 16.

konu olan “Tüm bilgilerimizin kaynağında deneyim vardır.” savını destekler niteliktedir. Çünkü bütün a posteriori bilgiler yalnızca deneyimlerimiz vasıtasıyla var olmaktadırlar.⁷ Söz gelimi “Hava bugün yağmurludur.” önermesinde havanın yağmurlu olduğu bilgisine zorunlu olarak sahip değilimdir. Bu bilgiye ancak duyularım ve deneyimlerim vasıtasıyla ulaşabilirim. Fakat şu an için yağmurlu olan havanın biraz sonra değişip değişmeyeceği hakkında genel ve zorunlu bir bilgi ortaya koyamam. Zorunlu bir bilgiden bahsedebilmem için bilgi yetimin deneyim yoluyla uyarılması ve çalıştırılması fakat deneyim ile sınırlandırılmayıp daha genel yasalardan bahsetmenin imkanını vermesi gerekir.⁸ Bütün bu özellikler ise a priori bilginin özellikleridir. Dolayısıyla araştırılması gereken bilgiler, bu türden olanlardır.

Esasen tüm bu söylenenlerden Kant’ın a priori bilgilere iki açıdan baktığı anlaşılmaktadır. Çünkü Kant, ilk olarak a priori bilgilerimizin deneyimin sınırlarını aşan, deneyime bağlı olmayan bir bilgi olduğunu söylerken diğer taraftan a priori bilgilerin oluşması için bilgi yetimizin deneyim tarafından uyarılmış olması gerektiğini söylemektedir. O halde Kant’a göre a priori bilgiler, tüm deneyimden bağımsız olarak *saf a priori* olanlar ve a priori olmalarına rağmen deneyim malzemelerinden etkilenecek elde edilenler, dolayısıyla da *saf olmayan a priori* bilgiler olarak iki kısma ayrılarak incelenmektedir. Saf olan a priori bilgiler için “mutlak” anlamda a priori’dirler denebilir. Mutlak anlamda a priori bilgiler, tüm duyumlama ve izlenimlerden bağımsız olarak vardır.⁹ Diğer bir deyişle Kant’a göre a priori bilgiler, deneyimle hiçbir şekilde karışmamış oldukları zaman *saf* olarak adlandırılırlar.¹⁰

Bu duruma Kant’ın aşağıdaki pasajı açıklayıcı bir örnek olarak gösterilebilir:

“Kendi evinin temellerinin altını kazan biri için evin yıkılacağını a priori bilebilirdi, edimsel yıkılışının deneyimi için beklemesi gerekmezdi denebilir. Ama gene de bunu bütünüyle a priori bilemezdi, çünkü daha önceden cisimlerin ağır olduklarını ve buna göre destekleri uzaklaştırılınca düştüklerini deneyim yoluyla öğrenmiş olması gerekirdi. Öyleyse bu noktadan sonra a priori bilgilerden şu ya da

⁷Gür, *Matematik Belası Üzerine*, 81.

⁸Heinz Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019), 69.

⁹Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 32.

¹⁰Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 38.

bu değil, ama saltık olarak tüm deneyimden bağımsız olan bilgileri anlayacağız... A priori bilgiler görgül hiçbirşeyle karışmamış oldukları zaman arı olarak adlandırılırlar. Böylece örneğin Her değişimin bir nedeni vardır önermesi a priori bir önermedir, ama arı değil, çünkü değişim yalnızca deneyimden türetilen bir kavramdır.”¹¹

Burada Kant’ın “değişim” kavramından bahsedebilmenin imkanını değişim olayına dair bir ön deneyimin olmasına bağladığı açıkça görülmektedir. Yine de bu önerme, tüm deneyim nesnelerine evrensel olarak uygulanabilir nitelikte a prioridir. Fakat bu a priorilik, en temelde bir deneyimi ön gerektirmesinden dolayı saf (reine) olana değil saf olmayan, sentetik bir a prioriliğe karşılık gelmektedir.¹²

Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*’nde saf a priori bilgilerin varlığını göstermek için matematiğin önermelerine işaret etmektedir.¹³ Çünkü Kant’a göre matematiğin önermeleri, deneyimle açıklanamayacak derecede zorunluluk ve değişmezliği kendilerinde taşımaktadırlar.¹⁴ Matematiğin önermelerinin saf a priori derecesinde zorunlu ve değişmezliğini iddia etmek, onların en temelde doğrulanması veya yanlışlanması için deneyimin nesnelerine ihtiyaç duymaması demektir.¹⁵ Kant, matematiğin önermelerinin bu denli zorunlu ve değişmezliğini savunurken matematiğe temel teşkil eden geometri ve aritmetiğin önermelerinden hareket etmektedir. Buna göre aritmetiğin önermeleri art arda ve sıralı sayma esasına dayandıkları için zaman formu ile; geometrinin önermeleri ise en temelde şekil ve üç boyuta dayandıkları için uzay (mekan) formu ile var olmaktadır. Matematiksel önermeleri ve nesneleri en temelde geometri ve aritmetiğin ve dolayısıyla uzay ve zamanın saf a priori formları olmaksızın kavramamızın bir imkanı yoktur. Bu bakımdan matematiğin önermeleri, uzay ve zamanın saf a priori formlarını ön gerektirmektedirler. Uzay ve zaman formlarının saf a priori bir temel teşkil etmesi sebebiyle matematiğin önermelerinin a priori olduğunu söylemek hatalı görünmemektedir.¹⁶ Fakat buradan hareketle matematiğin önermelerinin kendisinin saf a priori olduğu gibi bir çıkarım yapmak doğru değildir. Çünkü herhangi bir önermenin temellerinin saf a priori olduğunu söylemekle önermenin kendisinin saf

¹¹Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 38.

¹²Ahmet Ayhan Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 81-82.

¹³Aykut Küçükparmak, *Kant’a Göre Bilgi ve Metafiziğin İmkânı*, 16.

¹⁴Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 43.

¹⁵Şahabettin Yalçın, “Kant’ta Matematiğin Felsefi Temelleri”, *Felsefe Dünyası* 1/37 (2003), 131.

¹⁶Bekir S. Gür, “Kant ve Matematik Felsefesi Üzerine”, *Matematik Dünyası* 64/1 (2005), 3.

a priori olduğunu söylemek aynı şey değildir.¹⁷ Kant’a göre matematiğin önermelerinin kendisi *sentetik a priori* önermelerdir.¹⁸ Fakat matematiksel nesneler, kavramlarını saf formlar olan zaman ve mekanda gösteren nesneler oldukları için saf a priori olan bir temele sahiptirler.¹⁹

Bu konuda Kant’ın *Salt Aklın Eleştirisi*’nde Platon’a yönelttiği bir eleştiri göze çarpmaktadır. Kant’a göre matematiksel bilgiler, yukarıda da ifade edildiği gibi kendi başlarına saf a priori bilgiler değildir. Bu durum onların saf kavramsal ve mantıksal nesnelere dayanan bilgiler olmadıkları anlamına gelmektedir. Söz konusu matematiksel bilgiler, saf görüsel ya da a priori görüsel –diğer bir deyişle sentetik a priori- bilgilerdir ve zaman zaman saf kavramsal olanla karıştırılmaktadır.²⁰ Bunun sebebi matematiksel bilgilerin aksi ispatlanamayacak derecede geçerli olmalarından dolayı deneyim nesnelerinin temsilleri arasındaki bağ ile aralarında bir benzerlik kurulamamasıdır. Yani matematiksel bilgiler, zorunlu ve evrensel olmalarından dolayı kavramsal bir boyut ile ilişkilendirildiklerinden duysal temsillerle aralarındaki bağlantı zaman zaman gözden kaçırılmaktadır.²¹ Kant burada Platon’un da böyle bir hataya düştüğünü, matematiği ve hatta tüm gerçek bilginin elde edilme zeminini zamana tabi olmayan kavramsal bir gerçeklikle açıklama yoluna gittiğini ifade etmektedir.

*“Hafif güvercin özgür uçuşunda direncini duyumsadığı havayı yararken bunu havasız uzayda daha iyi başarabileceğini imgelemiş olabilir. Benzer olarak, Platon anlağa çok dar sınırlar koyduğu için duyu dünyasını bırakarak ideaların kanatlarında onun ötesine, arı anlağın boş uzayına geçmeyi göze almıştı. Çabalarıyla hiç yol alamadığını görememiş, çünkü anlağa bir ilerleme yaptırabilmek için bir bakıma üzerine dayanabilmek ve güçlerini uygulayabilmek için bir destek olabilecek hiçbir dirençle karşılaşmamıştı. Ama yapılarını olanaklı olduğunca erken bitirmek ve ancak daha sonra temellerinin sağlam olup olmadığını yoklamak kurgul insan usunun olağan yazgısıdır.”*²²

Kant’a göre deneyim ve deneyimin nesnelerini olanaklı kılan zaman ve

¹⁷ Özgüç Güven, *Kant, Bolzano ve Frege’de Yargıların Temellendirilmesi ve A Priorilik Sorunu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 53.

¹⁸ Heimsoet, *Kant’ın Felsefesi*, 79.

¹⁹ Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. İonna Kuçuradi – Yusuf Örnek (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2015), 30.

²⁰ Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 82.

²¹ Ahmet Uğurlu, *Kant’ta Numen ve Nesne* (Ankara: Eskiye Yayınları, 2019), 149.

²² Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 40.

mekanın saf formları olmaksızın matematikten ve doğa ile ilgili herhangi bir bilimden bahsetmek söz konusu olamayacağından Platon'un tüm gerçekliği zaman ve mekanı aşan idealar sistemi gibi kavramsal bir düzlemde açıklayamaya çalışması açıkça bir hatadır. Özellikle matematik gibi bir bilim zorunlu ve evrensel olması itibariyle kavramsal olarak düşünölmeye imkan tanısa bile matematiksel işlemler, mana itibariyle birbirini içermeyen terimlerin ilişkilendirilmesiyle ve deneyim nesnelerinin temsilleriyle aralarında bir bağlantı vardır.²³ Aralarındaki bu bağlantının kaynağında ise zaman ve mekânın saf formları yer almaktadır. Esasen Kant'a göre sadece matematiksel nesnelerin değil tüm duyusal nesnelerin temsillerinin duyulanmasını sağlayan şeyler, en temelde *uzay* ve *zaman*ın saf formlarıdır. Ayhan Çitil'in ifadesiyle "Uzay ve zaman, transandantal unsurlardır ve şeyleri benim dışımda, yan yana ve art arda duyulamamı olanaklı kılarlar."²⁴

Özetle Kant'ın a priori- a posteriori yargılar ayrımında özellikle üzerinde durulması gereken husus a priori yargıların ne olduğu ve kaynağını nereden aldığı problemidir. Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'nde a priori yargıların zorunlu ve evrensel geçerliliğe sahip olan yargılar olduğunu belirterek duyusal malzemenin herhangi bir şekilde karışmadığı uzay ve zamanın saf formlarını, bu formlar üzerine inşa edilmeleri itibariyle de matematiğin önermelerini ve yine bu formların zeminiyle algılan tüm nesnelerinin görüsel karşılıklarının birlik ve bütönlük altına alınmasının sistematüğini ifade eden kavram veya kategorileri *saf a priori* olarak ortaya koymaktadır. Buna karşın 'Her değişimin bir nedeni vardır.' önermesinin ise 'değişim' olayını kavramsal olarak ifade edebilmenin zemininin deneyimden türetilbilmesine dayanmasından dolayı saf olmayan ama yine de a priori olan bir önerme olduğunu ifade etmektedir.

Kant'ın yargılar bağlamında yapmış olduğu diğer bir ayrım olan analitik-sentetik ayrımına bakılacak olursa bu ayrımın yargıların içeriğine dair yapılmış bir ayrım olduğunu yukarıda belirtmiştik. Daha açık ifade edilecek olursa bu yargılar, özne-yüklem ilişkisi bağlamında bir kavram olarak öznenin, yüklemi zorunlu olarak içerip içermemesine göre ortaya konulmuş yargılardır. Bu bağlamda Kant'a göre özne-yüklem ilişkisi çerçevesinde tüm yargılarda iki tür ilişki bulunmaktadır. İlkinde, bir B yüklemi A kavramı içerisinde kapsanıyorsa bu yüklem zorunlu olarak A kavramına aittir. İkincisinde ise B yüklemi, A kavramına zorunlu olarak

²³Uğurlu, *Kant'ta Numen ve Nesne*, 149.

²⁴Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 72.

yüklenemeyip onun kapsamadığı bir şey olmakla birlikte yine de onunla bağlantı halinde bulunmaktaysa bu yüklem zorunlu olarak A kavramına ait değildir. Kant, ilk durumdaki yargıları *analitik*; ikinci durumdaki yargıları ise *sentetik* olarak adlandırmaktadır.²⁵ Esasen buradaki ayrımın semantik düzeyde kurulan bağlantılar üzerinden temellendirildiğini söylemek hatalı değildir.

Analitik yargılar, en temelde kavramların tanımlarının analizi ile ortaya konulan yargılardır.²⁶ Söz gelimi “Bekar, evlenmeyendir.” yargısı analiz edildiğinde “evli olmama” yüklemi “bekar” kavramı içerisinde kapsanmakta ve dolayısıyla “evli olmama” durumu zorunlu olarak “bekar” kavramına ait olmaktadır. Diğer bir deyişle “evli olmama” durumunu farkedebilmem için “bekar” kavramının dışında herhangi bir doğrulanabilirlik ölçütüne ihtiyacım yoktur. “Bekar” kavramı zaten “evli olmama” anlamına geldiğinden bu durum onun bir tanım olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle “Bekar evlenmeyendir.” ifadesi, yalnızca onu oluşturan kavramların anlamlarından dolayı doğrudur. Bundan dolayı bu önerme, analitik bir önermedir.²⁷ Söz konusu önermede Kant, analitik yargıları yüklemnin özünde ‘içerilme’si bakımından ele almaktadır. Bu itibarla Kant’ın analitik yargıları ele alışında göze çarpan ilk ölçüt kavramların birbirlerini gizli veya açık olarak içermesidir. Yine “Tüm cisimler uzamlıdır.”²⁸ önermesi de analitik yargılara örnek olarak gösterilebilir. Fakat burada göze çarpan ölçüt, bir önceki önermeden biraz daha farklıdır. Bu önerme itibarıyla cisim kavramını düşündüğümüzde onu en temelde bir uzamda düşünürüz. Uzamlılığı aramak için cismin dışında herhangi bir şeye bakmamız gerekmez. Cismi düşünmek, uzamlılığı düşünmeyi zorunlu kılar. Çünkü der Kant, ‘yer kaplama’, o yargıdan önce, açıkça söylenmese bile, gerçekte o kavramda zaten düşünülmüştü.²⁹ Söz konusu önerme, bu haliyle ele alındığında Kant’ın analitik yargıların tespiti için yüklemnin özünde zorunlu olarak ‘düşünüme’sini de bir diğer ölçüt olarak ortaya koyduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu önerme de kavramların anlamlarının birbiri içerisinde düşünülmesi itibarıyla analitiktir.³⁰

Tüm bunlardan sonra Kant, analitik yargıların tespitinde başka bir ölçüt

²⁵Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 41.

²⁶Gür, *Matematik Belası Üzerine*, 82.

²⁷ George Dicker, *Kant’s Theory of Knowledge* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 10.

²⁸Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 41.

²⁹Kant, *Prolegomena*, 15.

³⁰Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 84.

olarak çelişmezlik ilkesini sunmaktadır.³¹ Çelişmezlik ilkesine göre bir özneye aynı yüklem, aynı anda ve aynı durumlar içerisinde hem olumlu hem de olumsuz olarak yüklenemez.³² Örneğin, “Hiçbir eğitimsiz insan eğitilmiş değildir.” dediğimizde bu önerme, analitiktir. Çünkü “eğitilmiş olmama” özelliği, “eğitimsizlik” kavramını oluşturmaktadır.³³ Fakat bu durum, “eğitimsizlik” kavramına “eğitimsiz değildir” ya da “eğitilmiştir” yüklemelerinin aynı an içerisinde yüklenmesini olanaksız hale getirmektedir. Daha açık ifade edilecek olursa, bir insana, bir anda “eğitimsizlik” yüklemine yüklüyor olmak aynı an içerisinde bu yüklem aksini yükleyememek anlamına gelmektedir. Bu durumun sembolik mantıktaki gösterimi $\sim(p \wedge \sim p)$ şeklindedir. Şu halde p, “Hiçbir eğitimsiz insan eğitilmiş değildir.” önermesi olarak ‘doğru’ kabul edildiğinde, $\sim p$ önermesi yani p’nin aksi olan önerme, ‘yanlış’ olmak zorundadır. Söz konusu bu iki önerme aynı anda doğru kabul edilemezler. Çünkü onların aynı anda ve aynı durumlar içerisinde doğru kabul edilmeleri çelişmezlik ilkesine göre imkansızdır.³⁴ Kant’a göre bu imkansızlığı içinde barındıran tüm önermeler analitik olarak kabul edilmektedir.

Kant, analitik önermelerin; tanımların analiz ve içerilmesi, düşünselliği ve çelişmezlik ilkesiyle tespiti özelliklerinin yanı sıra bilgilerimizi açıklayıcı özelliğe sahip olduklarını da ifade etmektedir.³⁵ Çünkü analitik önermelerde yüklem açıklanması, en temelde öznenin açıklanmasından başka bir şey değildir.³⁶ Bu durum, analitik önermelerin en temel işlevinin kullandığımız kavramlarda düşündüğümüz şeyleri bizim için açığa çıkarmakla sınırlı olduğu anlamına gelmektedir.³⁷

“Şimdi açıktır ki, çözümsel (analitik) yargılar yoluyla bilginiz hiçbir biçimde genişlemez, tersine daha şimdiden taşımakta olduğum kavram ayrıştırılır ve benim kendim için anlaşılır kılınır.”³⁸

Kant’ın ifadelerinde de oldukça açıktır ki analitik önermeler, özneye yüklemi ya da yüklemde özneyi tekrar edip açığa çıkaran önermelerdir. Bu açıdan

³¹Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 43.

³²Necati Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (1969), 287.

³³Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 119.

³⁴Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 44.

³⁵Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 41.

³⁶Heimsoet, *Kant’ın Felsefesi*, 72.

³⁷Allen W. Wood, *Kant*, çev. Aliye Kovanlıkaya (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2009), 50.

³⁸Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 41.

bakıldığında bilgimizi genişletme ve onda bir artışa sebep olma özelliğine sahip değildir.³⁹ Çünkü burada yüklem özneye yeni bir bilgi eklememektedir. Bu bağlamda analitik önermelerin fonksiyonu sadece kavramların içeriğini analiz edip ortaya çıkarmaktır.

Sentetik yargılarda ise analitik yargıların aksine yüklem kavramın içerisinde kapsanan bir şey değildir. Buna rağmen özne ve yüklem kavramları birbirleriyle sentetik bir ilişki içerisinde.⁴⁰ Söz konusu sentetik ilişki, en temelde yüklem kavramda zorunlu olarak içerilmediği için mantıksal çelişmezliğe dayanmaz. Sentetik yargıları analitik yargılardan ayıran temel nokta burasıdır.

Kant için bu ayırmadaki bir diğer önemli nokta ise kavramsal çözümlemelere dayanmayan sentetik yargıların özne kavramına dışarıdan bir şeyi yüklemesiyle bilgimizde yaptığı genişletmedir. Analitik yargılar salt mantıksal çelişmezlik ilkesi ışığında yapılan bir kavram analizi olmakla bilgimizi sadece açıklarken sentetik yargılar, kavramlara onlarla ilişkili olan başka yüklemeleri bindirmesiyle bilgimizi genişletirler.⁴¹

*“...bireşimli yargılarda verili kavramın ötesine geçmem ve onda düşünüldenden bütünüyle başka bir şeyi onunla ilişki içinde görebilmem gerekir. Bu ilişki buna göre hiçbir zaman bir özdeşlik ilişkisi değildir, ne de çelişki ilişkisidir; ve onda yargının gerçekliği gibi yanlışlığı da yargının kendisinden saptanamaz.”*⁴²

Bu pasaja göre söz gelimi “Tüm cisimler ağırdır.” önermesinde ağırlık, cisim kavramının içerisinde kapsamadığından dışarıdan ona yüklenen bir yüklemidir. Diğer bir ifade ile cisim kavramı düşünülürken aynı anda ağırlık kavramı da düşünülmüş olmaz. Bu açıdan bakıldığında “Tüm cisimler ağırdır.” önermesi sentetik bir önermedir.⁴³

Tüm bunlarla beraber Kant’a göre her bilinebilen yargı ya analitik ya da sentetik veya ya a priori ya da a posteriori olmalıdır. Hiçbir yargı, hem analitik hem sentetik ya da hem a priori hem de a posteriori olamaz. Bu nedenle, Kant’a göre olası bilinebilir yargılar sınıflandırması şu dört şekilde gösterilebilir: analitik a priori, sentetik a priori, analitik a posteriori ve sentetik a posteriori.⁴⁴ Fakat analitik

³⁹ Veli Urhan, “Kant’ın Bilgi Kuramı ve Sentetik Önermeler”, *Felsefe Dünyası* 38 (2003), 9.

⁴⁰ Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 54.

⁴¹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 41.

⁴² Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 119.

⁴³ Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 84.

⁴⁴ Dicker, *Kant’s Theory of Knowledge*, 14.

bir yargıda bulunmak en temelde kavramın dışına çıkmayı gerektirmediğinden diğer bir deyişle analitik bir yargıyı kavramın dışında salt deneyim gibi bir ölçütle doğrulama imkanı bulunmadığından deneyim ile temellendirmek uygun görünmemektedir.⁴⁵ Bu nedenle *analitik a posteriori* yargılardan bahsetmek daha şimdiden imkansız hale gelmektedir.

Kant, *Prolegomena*'da analitik yargıların değişmeyen ilkesinin çelişmezlik olduğunu ifade ettikten sonra çelişmezlik ilkesine bağlı olarak, kullandıkları kavramlar deneysel olsa da olmasa da tüm analitik yargıların a priori yargılar olduğunu belirtmektedir. Söz gelimi “Altın sarı metaldir.” önermesinde bu cismi bilmek için cismin sarı ve metal olduğunu kapsayan “altın” kavramından başka bir şeyi bilmeye gerek yoktur. Bu nedenle bu önerme *analitik a priori* bir önermedir.⁴⁶

Sentetik yargılarda ise kavramlar arasında kurulan sentetik ilişkinin çelişmezlik ilkesi üzerinden kurulmadığına yukarıda işaret edilmişti. Bu bağlamda Kant'a göre sentetik yargılarda özne ve yüklem olan iki kavramı birbirine bağlamaya aracı olacak bunların dışında üçüncü bir şeye gereksinim vardır.⁴⁷ Kant, bu üçüncü şeyi X olarak ifade etmektedir. Fakat “X nedir?” sorusuna ise *sentetik a posteriori* yargılar söz konusu olduğunda, “düşünülen nesnenin deneyimidir” cevabını vermektedir.⁴⁸ Dolayısıyla sentetik a posteriori yargının doğrulanabilirliği ancak X'e yani dışarıda olana bakmakla sağlanabilmektedir.⁴⁹ Bu bağlamda sentetik yargılarda kavramlar, çözümleme yoluyla mantıksal çelişmezliğe değil tecrübenin kendisine dayanmaktadırlar.⁵⁰ Sentetik a posteriori yargıların doğaya yani düşünülen nesnelerin deneyimine dayanması, yukarıda da ifade edildiği gibi bilгимizi genişlettiği ve ona dışarıdan bir şeyler eklediği anlamına gelmektedir.

Sentetik a posteriori yargılar, genel olarak sentetik yargıların deneyimden gelen kısmıdır. Deneyim, sentetik a posteriori yargılarda özne ve yüklemi birbirine bağlayan, kavramlardan birine özne birine de yüklem rollerini atfetmeye yarayan bir içeriktir.⁵¹ Fakat Kant'a göre sentetik yargıların deneyimden gelmeyen a priori kısımları da vardır.⁵² Esasen *sentetik a priori* yargılar tanımlanacak olursa, bir

⁴⁵Kant, *Prolegomena*, 16.

⁴⁶Kant, *Prolegomena*, 15.

⁴⁷Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 41.

⁴⁸Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 41.

⁴⁹Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 86.

⁵⁰Heimsoet, *Kant'ın Felsefesi*, 75.

⁵¹Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 56.

⁵²Urhan, *Kant'ın Bilgi Kuramı ve Sentetik Önergeler*, 9.

önermede yüklem özne kavramında içerilmediği halde yine de zorunlu olarak ona ait ve onunla bağlı olarak düşünülüyorsa bu önerme *sentetik a priori* bir önermedir. Söz gelimi “Olan her şeyin bir nedeni vardır.” önermesi ele alındığında olan şeyler arasında zamansal olarak bir öncelik sonralık etkisi düşünülebilir fakat ‘neden’ yüklemi tıpkı analitik yargılarda olduğu gibi ‘olan’da içerilen ve analiz yoluyla açığa çıkarılan bir yüklem değildir. Dolayısıyla ‘neden’ kavramı ‘olan’ın tamamen dışındadır ve ‘olan’dan başka bir şeye işaret etmektedir. Buna rağmen yine de ‘neden’ kavramının ‘olan’a zorunlulukla bağlı olduğu düşünülür.⁵³ Çünkü bu önerme tüm doğa yasalarında a priori bir zorunlulukla doğrudur. O halde bu önerme kavramın ötesine geçip ondan bütünüyle başka bir şeye de işaret edebilen bir yüklemi alması dolayısıyla analitik değil sentetik bir önermedir. Sentetik olması itibariyle bilgimizi genişleten bir fonksiyonu vardır fakat doğrulanabilmesi için düşünülen kavramın deneyimine ihtiyaç duymaz. Çünkü bu önermeler a priori bir zeminde zorunlu olarak doğru kabul edilir.

Sentetik a priori yargıların anlaşılması ve açıklanması Kant’ın transandantal felsefesinin temel amacı olarak görülmektedir.⁵⁴ Çünkü bu yargıların varlığı inkar edilemeyecek kadar zorunludur. Kant bu zorunluluğun temelini teorik bilimlerde var olan bütün kural, teori ve teoremlerin salt mantıksal ve analitik bir yolla inşa edilmemelerine rağmen taşıdıkları zorunlulukla doğru oluşlarına dayandırmaktadır. Buna göre, Kant’ın üzerinde kuşku duyulamayacak derecede kesin olduklarını söylediği matematikteki temel yargıların, matematikten hareketle de geometri ve aritmetikteki teoremlerin; bununla birlikte doğa biliminin temeli olan teorik fizikteki temel ilkelerin, zorunlulukla doğru olarak kabul edilmeleri sentetik a priori yargıları ilkeler olarak kapsamalarına dayanmaktadır.⁵⁵ Bu bağlamda Kant, *Prolegomena*’da sentetik a priori yargıların var olup olmadıklarının tartışılmaya değer olmadığını, asıl meselenin onların gerçekliğini kabul ederek nasıl olanaklı olduklarını araştırmak olduğunu söylemektedir.

“... güvenle diyebiliriz ki, bazı saf sentetik a priori bilgiler, yani Saf Matematik ve Doğa Bilimi, gerçektir ve verilmiştir; çünkü her ikisi de, kısmen sırf akıl aracılığıyla zorunlu bir şekilde kesin oldukları, kısmen de deneyden gelen genel anlaşma aracılığıyla ama buna rağmen deneyden bağımsız oldukları her

⁵³Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 42.

⁵⁴Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 86.

⁵⁵Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 43-44.

yerde bilinen önermeler içerirler. Demek oluyor ki, hiç olmazsa itiraza uğramayan bazı sentetik a priori bilgilerimiz vardır ve bu bilgilerin olanaklı olup olmadıklarını sormamız gerekmez (çünkü gerçektirler); verilmiş olanların olanağının ilkesinden bütün diğerlerinin de olanağını türetebilmek için, nasıl olanaklı olduklarını sormamız yeter.”⁵⁶

Kant’ın *Prolegomena*’da işaret ettiği bu husus, hiç şüphesiz *Salt Aklın Eleştirisi*’nin de temel meselesini oluşturmaktadır. Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*’nde teorik bilimlerin yanı sıra metafizikten güvenilir bir bilim olarak bahsedebilmenin imkanının da sentetik a priori yargıların nasıl mümkün olduğu meselesinin açıklanmasına dayandığını belirtmektedir. Bu bağlamda Kant’ın *Salt Aklın Eleştirisi*’ndeki asıl amacı, metafiziğe ait alanı belirleyerek onu “rastlantısal ve elyordamıyla” varlığını sürdüren bir çalışma olmaktan çıkarıp, güvenilir bir bilime dönüştürmektir.⁵⁷ Güvenilir bir bilimden bahsetmenin imkanı da söz konusu bilimin ilkelerinin sentetik a priori yargılar yoluyla yükselmesine dayanmaktadır. O halde sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduklarının araştırılması tüm bu bilimlerin özünü kavrayabilme yolunda önemli bir uğraştır.

Bu uğraş neticesinde çalışmamız da “sentetik a priori yargılar nasıl olanaklı olur?” sorusuna Kant’ın transandantal felsefesi itibariyle getirdiği açıklamaların izahıyla devam etmektedir. Böylelikle yukarıda ele alınan sentetik yargılardaki kavramları birbirine bağlayan üçüncü şey’in ne olduğu meselesi de sentetik a priori yargılar özelinde izah edilmiş olacaktır.

Fakat bu meselenin izahına geçmeden önce Kant’ın analitik-sentetik ayrımına dair iki önemli hususa daha dikkat çekmek gerekmektedir. Bunlardan ilki Kant’ın söz konusu analitik-sentetik ayrımının kendi döneminde öne çıkan Leibniz-Wolff’çu anlayıştan bağımsız değerlendirilmemesi gerektiğidir.⁵⁸ Bu anlayışta özellikle Leibniz’in Kant’ın analitik-sentetik ayrımına benzer bir ayrımı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Leibniz’in *Monadoloji*’sinden alınarak aşağıda verilen önerme, bu savı destekleyen ifadeler olarak değerlendirilebilir:

“Muhakemedan gelen hakikatler ile Olgu hakikatleri olmak üzere iki tür hakikat vardır. Muhakemedan gelen hakikatler zorunludur ve karşıtları

⁵⁶Kant, *Prolegomena*, 23-24.

⁵⁷Wood, Kant, 48.

⁵⁸Küçükparmak, *Kant’a Göre Bilgi ve Metafiziğin İmkânı*, 19.

imkansızdır, Olgu hakikatleriyse kabildir ve karşıtları mümkündür. Bir hakikat zorunlu olduğunda, onun akli sebebi [raison] analiz yoluyla, en ilksel [primitives] olanlarına varıncaya kadar daha yalın idealara ve hakikatiere çözümleme yoluyla bulunabilir."⁵⁹

Leibniz'in işaret ettiği muhakemeden gelen doğruluklar, aklın doğrulukları olarak zorunludurlar ve karşıtlarını düşünmek çelişkiye neden olmaktadır. Bu itibarla akıl doğrulukları, analitik yargılara benzemektedirler. Olgu doğrulukları ise olumsal-olguya ilgili olduklarından karşıtlarını düşünmenin herhangi bir çelişkiye düşürmediği doğruluklardır ve bu sebeple de sentetik yargılarla benzerlik göstermektedirler. Leibniz, Kant'ın yaptığı gibi bu doğrulukları özne- yüklem ilişkisi açısından da ele almaktadır. Özellikle özdeşlik üzerinden kurulan zorunlu doğruluklarda açık olan bu semantik çözümleme, Leibniz için zorunlu ya da olumsal olması farketmeksizin tüm olumlu doğruluklarda vardır.⁶⁰ Bütün bunlar göz önünde tutulduğunda Kant'ın analitik-sentetik ayrımının Leibniz'in akıl ve olgusal doğruluklar olarak ortaya koyduğu bu ayrım ile ilişkisi göz ardı edilemeyecek kadar açıktır. Fakat bu durum, iki ayrımın birbiriyle tamamen aynı olduğunu akla getirmemelidir. Çünkü konu analitik-sentetik ayrımının teorik zemininden hareketle genel geçer bir doğa ve metafizik inşasına geldiğinde bu iki filozof arasındaki ayrışma belirginleşmeye başlamaktadır.

Leibniz-Wolff'çu geleneğe göre duysal tecrübe ile ilgili olan olumsal doğruluklar üzerinden herhangi bir metafizik ve doğa fikri temellendirilemez çünkü bütün bu doğruluklar, bize varlık hakkında bilgiler veriyor olsa da yine de tüm varlığı kuşatan kural ve hükümleri sunacak bir yapıda değildirler. Bu yapı, Leibniz'in zorunlu yani akıl doğrulukları olarak ifade ettiği analitik niteliğe sahip doğruluklar ve terimler üzerinden kurulmalıdır. Leibniz'e göre bu terimler, bilinç ile münasebetleri itibariyle evrenselliğe ve kuşatıcılığa ulaşabilmektedirler.⁶¹ Bilinç ile münasebetleri çerçevesinde apaçık olamayan hiçbir terim, analitik olarak nitelendirilemez. Analitik olmayan hiçbir terim üzerinden de doğa ve metafizik ile ilgili genel geçer bir bilgiye ulaşılamaz. Terimlerin bu apaçıklığı kazanmasının temeli yalnızca özdeşlik ve çelişmezlik üzerinden açıklanabilir.⁶² Eğer terimlerin

⁵⁹Gottfried Wilhelm Leibniz, *Monadoloji*, çev. Atakan Altınörs (Ankara: Doğubatı Yayınları, 2011), 106.

⁶⁰Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 25.

⁶¹Uğurlu, *Kant'ta Numen ve Nesne*, 85.

⁶²Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 61.

anlamalarının apaçıklığı, özdeşlik ve çelişmezlik üzerinden temelleniyorsa o halde doğadaki kurallığı kendisi üzerinden açıkladığımız terimlerin anlamalarının da bu iki ilke üzerinden açıklanması gerekmektedir. Böylece doğa ve metafizikte aranan genel-geçerlik, genel mantık kuralları üzerinden analitik bir yolla ortaya konulmaktadır.

Kant'a göre doğadaki düzenliğin Leibniz'in işaret ettiği gibi sadece özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerinden hareketle analitik bir düzlemde açıklanması kabul edilemez. Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'nde bir bilginin doğadaki nesnelerle dolaysızca ilişkisini sağlayan ve bizim nesneleri dolaysızca farketmemizi sağlayan bir kipten bahsedilecekse bunun *sezgi* olduğunu ifade etmektedir.⁶³ Fakat buradaki sezgi kavramından ilham ya da aklı bir sezgi hali anlaşılmamalıdır. Kant bu kavramı, kavradığımız nesnelerin karşılığında fark ettiğimiz şeyler olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sezgi için aklın nesneye dair karşılaştığı ilk şey anlamında *görü* kavramını kullanmakta herhangi bir sakınca görmüyoruz.

Kant'a göre nesnelerin dolaysızca bilgi edinme sürecinin temeli görüsel, yani bu bilme süreci, ancak nesnelerin bizi etkilemesiyle mümkündür. Peki nesneler bizi nasıl olup da etkilerler diğer bir deyişle nesneler bizde neyi etkileyerek onları kendileri üzerinden bilmemizi sağlayan görüleri verirler sorusuna ise Kant, aklın teorik kullanımında ortaya koyduğu *duyarlık (hissetme)* ve *düşünme yetisi (apperzeption)*⁶⁴ üzerinden bir açıklama getirmektedir. *Duyarlık* diğer adıyla *hissetme yetisi*, bilme sürecinde nesneler ile ilk karşılaşan, onları farkedebilen ve onlardan etkilenebilen yetidir. *Düşünme yetisi* ise, nesne hakkında düşünebilme ve yargıda bulunabilme melekesidir.⁶⁵

Aslına bakılırsa Kant'ın bu yetileri ortaya koymasının temel nedeni Leibniz'in bilmenin tek kipi olarak terimlerin, kavramların mantıksal zorunluluk üzerinden ayrışmasına işaret etmesine karşılık bilmenin iki temel kipinin olduğuna işaret etmektir. Kant'a göre bu iki temel kipten ilki, bir nesnenin duyarlık yetisi üzerindeki etkisidir. Yani bizim o nesne tarafından etkilenmekte olduğumuz süre boyunca nesnenin bizdeki ilk etkisi olan şeydir ki bunu *duyum* ya da daha önce de ifade edildiği gibi *görü* olarak anlamak yerindedir. İkinci temel kip ise düşünme

⁶³Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 51.

⁶⁴Bülent Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi & Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 34.

⁶⁵Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 51.

yetisi aracılığıyla hem duyumlanan nesnenin inşası hem de bu inşayı oluşturan bağlantıların tesisi hakkında bir yargıda bulunabilmemizin, onlar hakkında anlamlı bir şekilde konuşabilmemizin temelinde olan *kavramlardır*.⁶⁶

Kant'a göre bu iki kip tek başlarına, birbiri olmaksızın bize nesneler hakkında tam bir bilgi veremezler. Kant, nesneler tarafından daha ilk anda etkilenişimizin temeline duyarlık yetisi üzerinden duyum malzemesini koyarken düşünme yetisinin kavramları olmaksızın da bu nesnelerin düşünülüp anlamlı bir şekilde kurulamayacağını vurgusunu "*İçeriksiz düşünceler boş ve kavramlar olmaksızın sezgiler kördürler*."⁶⁷ sözleriyle yapmaktadır. Buna bağlı olarak da tüm duyumlama malzemesinin bu yetiler vasıtasıyla belli kurallara tabi olarak sentezlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁸ Böylelikle doğadaki düzenliğin dayandığı noktayı Leibniz'in aksine salt özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerinden hareketle analitik bir düzlem üzerinden açıklamak yerine duyum ve kavram olarak hem analitik hem de sentetik doğrulukların sentezine dayandığını söylemek belki de hatalı görünmemektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurularak Kant'ın analitik-sentetik ayrımını Leibniz-Wollf'çu rasyonalist metafizik düşüncesinin üstesinden gelmek için öne sürdüğü argüman olarak değerlendirmek gerekmektedir. Diğer bir deyişle Kant'ın bu ayrımla amaçladığı en temel şey, rasyonalizmin terkidir.⁶⁹

Kant'ın analitik-sentetik ayrımına dair üzerinde durulması gereken diğer önemli husus ise bu ayrıma 20. Yüzyıl filozoflarının yaptığı eleştirilerdir. Bu eleştirilerden en göze çarpanı ise onun bu ayrımda analitik-sentetik yargılara dair sunduğu birtakım örneklerde psikolojik bir zeminin olduğu iddiasıdır. Bu iddia ilk olarak analitik yargılar itibarıyla ele alınacak olursa Kant'ın analitik yargıları tespit ettiği ölçütlerden biri olan 'düşünülme' kavramıyla ilgilidir.⁷⁰

Lewis White Beck, Kant'ın yaptığı analitiklik tanımını, *mantıksal* ve *fenomenolojik ölçüt* olarak iki ölçüte ayırarak incelemektedir. Buna göre mantıksal ölçüt, Kant'ın analitiklik tanımındaki 'çelişmezlik' ilkesine dayanan ölçüttür. Fakat asıl önemli nokta fenomenolojik ölçüt ile ilgilidir ki Beck, fenomenolojik ölçütün Kant'ın analitiklik tanımında özne kavramındaki 'düşünülen' şeyin, içebakışla

⁶⁶Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 51.

⁶⁷Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 66.

⁶⁸Uğurlu, *Kant'ta Numen ve Nesne*, 87.

⁶⁹Küçükparmak, *Kant'a Göre Bilgi ve Metafiziğin İmkânı*, 19.

⁷⁰Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 99.

bulunanın incelenmesi ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Bu itibarla Beck, ‘düşünülen’ şeyi fenomenolojik ölçüt ile ilişkilendirmekle beraber Kant’ın analitiklik tanımında ölçüt olarak ortaya koyduğu bu kavramın gerçekte neyin analitik neyin sentetik olduğuna dair ayrımlarda psikolojikleştirici içebakışlı bir eğilimden uzak olmadığını belirtmektedir.⁷¹

Yine bu ayrımda psikolojik olarak değerlendirilen örneklerden biri de Kant’ın sentetik olarak kabul ettiği meşhur $7+5=12$ örneğidir. Ayer, *Dil ve Doğruluk* adlı kitabında Kant’ın analitik ve sentetik yargıları birbirinden ayırma konusunda açık bir ölçüt vermekten öte birbirleriyle hiç de eşdeğer olmayan ölçütler verdiğini öne sürmektedir. Ona göre Kant, $7+5=12$ örneğinde bu yargının sentetik bir karşılığının olduğunu ifade etmek için görüsel bir işlem-kaplam ölçütü sunmaktadır. Bu ölçüt ise Ayer’e göre psikolojik bir ölçüttür.⁷² Kant’ın $7+5=12$ örneğindeki analizinin içeriği ayrıntılı olarak bu bölüm içerisinde “Matematiksel Yargıların Mekanı ve İnşası” başlıklı kısımda incelenecektir. Burada üzerinde durulması gereken husus, bu örneğin psikolojik olarak nitelenen örnekler arasında yer alıyor oluşudur.

Esasen tüm bunlar, Kant’ın *Salt Aklın Eleştirisi*’nde de ifade ettiği gibi tüm bilginin deneyim ile başladığı savına yönelik eleştiriler olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Beck’in fenomenolojik ölçüt olarak ortaya koyduğu şeyi doğrudan deneyim ile ilişkilendirmek mümkündür. Beck, Kant’ın analitik-sentetik ayrımını fenomenolojik bir ölçüte dayandırıldığını söylemekle en temelde tüm bu yargılar tanımlamasının deneyimden gelen bir malzemenin aklın yetilerinin sentez faaliyeti vasıtasıyla ortaya konulduğunu, bunun da psikolojideki öznel deneyimi konu edinen içebakış yönteminin çıkış noktasından farklı olmadığını ifade etmektedir. Yine Ayer’in Kant’ın $7+5=12$ örneğini görüsel bir temel ile açıklamasına dair yönelttiği eleştirisi de aynı temele dayanmaktadır.

Fakat eğer tüm bilginin deneyimin öncülleri üzerine temellendirilmesi psikolojizm olarak anlaşılırsa Kant, bu türden bir psikolojizme karşı çıkmakta hatta deneyim nesnesinin düşünülmesini sağlayan düşünme yetisinin bilimi olarak adlandırdığı saf mantığı tüm psikolojik temellerden uzak tutmaktadır.⁷³ Kant’ın felsefesindeki bütün meselenin duyumlanabilir dünyada ortaya çıkan şeylerin düzenliğinin araştırılması olduğu düşünüldüğünde bu düzenlik içerisinde

⁷¹Lewis White Beck, “Can Kants Synthetic Judgments Be Made Analytic?”, (1956), 171-172.

⁷²Alfred Jules Ayer, *Dil ve Doğruluk*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu (İstanbul: Metis Yayınları, 1984), 55.

⁷³Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 67.

duyumlanan nesnenin bir nesne olarak düşünülmesini sağlayan düşünme yetisinin temellerinin a priori bir zorunluğa dayanması gerekmektedir. Bu bağlamda düşünme yetisinin dayandığı saf mantığın temelini de psikolojizmden uzak ve bütünüyle a priori kesinliğe dayanması zorunludur. Tüm bunlar göz önüne alındığında Kant'ın felsefesinde duyumlanabilir tüm nesnelerin form ve ilkelerini a priori bir temele dayandırma çabasının psikolojizm ile nitelendirilmesi bize göre Kant'a yapılacak bir haksızlıktır.

1.2 Sentetik A priori Yargıların Kuruluşu ve Ben'in İnşa Süreci

Sentetik a priori yargıların incelenmesi, Kant epistemolojisinin belki de en temel meselesini oluşturmaktadır. Öyle ki birçok düşünür, Kant'ın en özgün buluşunun her a priori yargının analitik olmadığını ortaya koyuşu olduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Gerçekten de sentetik a priori ifadesinin ilk defa Kant'la birlikte kullanılmaya başlandığını söylemek hatalı değildir.⁷⁵

Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'ndeki temel meselesi, özellikle metafiziğin güvenilir bir bilim olarak inşasının imkanını ortaya koymaktır. Sentetik a priori ifadesinden bahsetmesinin temel amacı da daha önce de bahsedildiği üzere Leibniz-Wolff gibi düşünürlerin tüm bilim ve metafiziğin temellerine analitik yargıları koymalarına karşı öne sürdüğü temel tezine dayanmaktadır. Ona göre analitik yargıların, herhangi bir bilimin ve bir bilim olarak metafiziğin ilkelerinin temeline alınması mümkün değildir.⁷⁶ Çünkü analitik yargılar, bizim herhangi bir bilginin genişleyip sistemli bir hale getirilmesine olanak tanımazlar. Herhangi bir bilimin ilkeleri hakkında konuşmak en temelde o bilim ile ilgili olan bilgilerimizi yeni şeylerle genişletmek olacağından analitik yargılar bize bu konuda yardımcı olamazlar.

Kant'a göre sentetik a priori yargıların var olup olmadığını tartışmak yersizdir. Ona göre sentetik a priori yargılar vardır ve var olarak kabul edilmelidir. Öyle ki matematik ve teorik fizik gibi tüm güvenilir bilimlerin temel ilkeleri bunlara dayanmaktadır. Eğer metafiziğin de bir bilim olmasından bahsedilecekse onun da diğer güvenilir bilimler gibi sentetik a priori yargıları içermesi gerekmektedir.⁷⁷

⁷⁴ Benan Dinçtürk (ed.), *Bilim Felsefesi Seminerleri* (Kocaeli: TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi, 1997), 53-65.

⁷⁵ Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 13.

⁷⁶ Wood, *Kant*, 50.

⁷⁷ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 44.

Çünkü en temelde bir bilimin güvenilir bir bilim olarak nitelendirilebilmesi için, ondan var olan bilgilerimizi genişletmesini bekleriz. Yalnızca kavramları çözümlemekle bilgilerimiz genişlemeyeceğinden dolayı metafiziğin önermeleri analitik değil sentetik olmalıdır.⁷⁸ Bununla beraber bu önermelerin, matematik ve fizik kadar genel geçer bir zorunlulukla evrensel olması beklenecekse, doğrulanmak için tecrübede herhangi nesneye ihtiyaç duymayacak kadar kesin olmaları gerekmektedir. Bu itibarla da söz konusu önermelerin a priori bir temelde var oldukları söylenmelidir ki böylelikle Kant'a göre metafiziğin önermeleri en azından amaçsal olarak sentetik a priori bir zemini içermelidir. Bu bağlamda transandantal felsefenin asıl işi, sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduklarını ortaya koymaktır.⁷⁹ Hatta Kant, *Prolegomena*'da bütün metafizikçilere sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı oldukları kanıtlanana kadar el çektirildiğini söylemektedir.⁸⁰ Buna göre sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğunun izahı yapılmadığı sürece metafizik yapmanın imkanı yoktur.

Sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğunu açıklarken üzerinde durulması gereken iki temel öge vardır. Bunlar, *saf a priori görüler* ve *saf a priori kavramlardır*. Kant'a göre bu iki temel ögenin bir yargıda sentezlenmesi, sentetik a priori yargılarının olanağının zeminini oluşturmaktadır.⁸¹ Nitekim J.S.Beck, *Salt Aklın Eleştirisi*'ni inceledikten sonra Kant'a yazdığı bir mektupta, Kant'ın yargılama faaliyeti ile anlatmak istediği şeyin saf görüde elde edilen temsilleri nesnel bir şuur birliğine getirmek olduğunu söyledikten sonra bu şuur birliği ile en temelde bir sentez faaliyetinin ifade edildiğini belirtmektedir.⁸² O halde saf görü ve saf kavramlar temelinde ilerleyen söz konusu bu sentez faaliyetini incelemek önem arz etmektedir. Bunun için ise Kant'ın saf görü ve saf kavramlar ile ortaya koymaya çalıştığı şeyin mahiyetini açıklamak bizim açımızdan öncelenmektedir.

Daha önce Kant'ın Leibniz-Wollf'çu epistemolojiye yönelttiği eleştiriler ele alınırken Kant'ın bilmenin iki temel kipi olarak tecrübede ortaya çıkanın bilinmesini sağlayan görülerden ve bunların birarada kavranmasını sağlayan kavramlardan bahsettiğine değinilmişti. Bu itibarla Kant, bu iki temel kipten ilkinin duyarlık yetisi ile ikincisini ise düşünme yetisi ile ilişkilendirip bu yeti ve kiplerden

⁷⁸Copleston, *Felsefe Tarihi Kant*, 6/65-66.

⁷⁹Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 86.

⁸⁰Kant, *Prolegomena*, 27.

⁸¹Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 87.

⁸²Immanuel Kant, *Felsefi Mektuplaşmalar*, çev. M. Masum Gökyüz (Ankara: Fol Kitap, 2021), 170.

hiçbirinin diğerine indirgenemeyeceğini, bunlardan biri olmaksızın salt bir diğeriyile deneyimin olanağından bahsedilemeyeceğini de ortaya koymuştu. Kant, her ne kadar duyarlık yetisi vasıtasıyla tecrübedeki nesneler tarafından uyarılmanızı yoluyla nesneye dair görüşleri aldığımızı söylese de bu uyarılmanın tam olarak ne şekilde olduğunu açıklamamaktadır.⁸³ Yine de tüm bu etkileniş ve uyarılmanın temelinde bir nesnenin bulunduğu varsayılırsa bu nesnenin bize olan görünüşü, en temelde onun bir biçiminin ve formunun olmasını gerektirmektedir. Çünkü bize tecrübeye görünen hiçbir nesne; belli bir şekil, ağırlık, renk gibi niteliklerden ve kendisinden önceki veya sonraki anların ardışıklığından bağımsız olarak sunulmaz. Bu itibarla tecrübenin nesneleri ile bu nitelikleri ve zamansal ardışıklığı belli ilişkiler içerisinde düzenleyip bize sunan biçimlerin var olması çok temel bir zemini ifade etmektedir. Fakat tecrübeden gelen bu nesnelerin görünüşlerinin düzenlenebilme ve belli bir biçime sahip olabilmelerinin en temel kaynağı olan şeyin kendisi, tecrübeye ait bir duyum olamayacağından tüm bu formlar tecrübe anında a priori hazır bulunmalıdır.⁸⁴

Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'nde bu formların anda a priori olarak var olduklarını tecrübeden gelen çokluk üzerinde yaptığı bir soyutlama ile ortaya koymaktadır. Ona göre herhangi bir cismin bize görünüşünden eş deyişle tezahüründen duyuma ve düşünceye ait olan tüm nitelik ve kavramlar yalıtıldığında geriye yine de bir şeyler kalmaktadır ki bunlar uzam (mekan) ve zamandır.⁸⁵ Böylelikle Kant' zaman ve mekanı tüm görünüşün a priori biçimleri olarak ortaya koymaktadır.

Kant'a göre zaman ve mekan, tüm nesnelerin gerçek tezahürlerinden önce var olan ve görünüşü olanaklı kılan biçimler olmakla beraber bu görünüşlerin temelinde bulunan *saf görü*'ler olarak ifade edilmektedir.⁸⁶ Bu bağlamda sentetik a priori yargıların olanağını sağlayan ilk ögenin yani saf görünün, tecrübe nesnesinin biçimleri olan zaman ve mekan olduğu ortaya çıkmaktadır. Saf görünün bize sunduğu tüm biçimler, ilişkiler ve tezahürler çoklusu, sentetik a priori yargıları oluşturan en temel malzemedir. Sentetik a priori yargılar, a priori biçimler olan saf görü ve onların bize sunduğu bu çokluktan başlanarak bir sentez basamağından

⁸³Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 66.

⁸⁴Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 51.

⁸⁵Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 51.

⁸⁶Kant, *Prolegomena*, 33.

sonra yargı haline getirilmektedirler.⁸⁷ Fakat bu yargıyı ortaya çıkaran sentezin ikinci bir ögesi daha vardır ki o da saf kavramlardır. Saf kavramlar, düşünme yetisinin anlama yetisi (müdrıke) olarak adlandırılan yanına ait kavramlardır ve Kant bunlara ‘kategoriler’ adını vermektedir.⁸⁸ Kant’a göre anlama yetisinin saf kavramları olmaksızın doğaya yaklaşmak, tam anlamıyla deneyimde bulunmak anlamına gelmemektedir. Çünkü kavramlar olmadan doğadan edinilen şey, yalnızca duysal nesnelerin dolaysızca farkındalığı olur.⁸⁹ Bu farkındalık ise kendinde ne olduğunu bilmediğimiz nesneyi sadece zaman ve mekan formunda algılamak olduğundan doğayı bir bütünlük içerisinde düşünmemize imkan tanımaz. Zaman ve mekan formunda nesneye dair bize verilmiş olan şeyleri bütünlük ve koşulluk dizisine göre birbirine bağlamanın imkanı kategorik kavramlara dayanmaktadır.⁹⁰ Bu bağlamda nesnenin zaman ve mekan formu içerisinde dolaysızca farkındalığı ile elde edilen görü malzemesinin kategorik kavramlar ile bir yargıda sentezlenmesi, sentetik a priori yargıların zeminini sağladığı gibi deneyim nesnesinin bütünlüğünün kurulmasının da temelini oluşturduğu görülmektedir. O halde bu iki ögenin bir yargıda nasıl olup da sentezlendiğinin incelenmesi meselenin açığa kavuşması açısından önem arz etmektedir.

Esasen Kant’a göre bu iki temel kipin sentezi kendiliğinden olan bir sürece tabi değildir. Tüm bu sentez, Kant’ın teorik aklın kullanımında ortaya koyduğu üç temel yeti vasıtasıyla, üç işlemde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda tüm zaman ve mekan çoklusunu bir arada algılamamızı sağlayan ilk yeti duyarlık ve tüm bu çokluya kategorik yani saf kavramlar ile birliğini veren anlama yetisinden bahsedilmiştir. Fakat buradaki asıl mesele bu iki temel kipin birbirine nasıl olup da bağlandığı meselesidir ki Kant tam da burada bu iki temel yeti arasındaki bağlantıyı sağlayan, görüyü kavrama bağlayan kavramı da görüyle bütünleştiren yeti olarak *hayal gücü* eş deyişle *imgelem* veya *muhayyile* yetisini ortaya koymaktadır.⁹¹

Kant’a göre hayal gücü, olmayan bir şeyi düşünmek veya imajlar üretmek anlamına gelmemektedir. Hayal gücü, söz konusu sentezde belirleyici ve yeniden üretici olarak çok önemli bir zemini oluşturmaktadır. Hatta tüm sentezin hayal gücü

⁸⁷Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 72.

⁸⁸Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi & Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 63; Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, 84.

⁸⁹John Cottingham, *Akılçılık*, çev. Bülent Gözkan (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 102.

⁹⁰ Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, 99.

⁹¹ Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi & Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 35.

üzerinden temellendiğini söylemekte hata yoktur. Çünkü sentezin ilk yönü olan duyumlama algılanan her şey ilk anda sadece bir parçalar çoğulluğudur. Bu parçalar, duyumlama esnasında birbiriyle yakın ve ilişkili görünürler fakat tüm bu yakınlık ve ilişkilendirme henüz izafî bir alımlamaya dayanmaktadır. Söz gelimi karşımda duran bir evi algımlarken onun biçimini, perspektifini zamanda ve mekanda belli ilişkiler içerisinde algılıyor olmam o evin bu ilişkiler ağına kendisinde sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Tüm bu ilişkiler ağı, benim duyumlamam sayesinde benim algılamamladır. Henüz bu denli izafî bir halde olan herhangi bir şeyden “O, bir evdir.” şeklinde genel geçer bir yargıda bulunmanın ve onun bir nesne olduğundan bahsetmenin imkanı yoktur. Öyleyse ilk anda algılanan tüm ilişkiler ağı, izafî olmaları nedeniyle şey’dirler bir nesne değil.⁹² Herhangi bir şey’den bir nesne olarak bahsedebilmenin imkanı tüm bu ilişkiler ağının nesnel bir zemine dayandırılmasına ihtiyaç duymaktadır. Bu nesnel zemin ise en temelde o şey’in ve içinde bulunduğu ilişkiler ağının zamanda ve mekandaki sürekliliğine dayanmaktadır. Çünkü o şey hakkında ilk anda algılanan herhangi bir parça, ikinci ana geçildiğinde zihinde var olmazsa veyahut unutulursa bu şey’in sürekliliğinden bahsetmek mümkün değildir. İlk anda algılanan tüm parçalar, o şey’e dair ikinci anda algılananlarla ilişkilendirilebilmeleri için ikinci anda yeniden üretilmelidir. İşte tüm bu parçaların ikinci anda yeniden üretilmelerini ve bi zatihi ikinci anda algılananlarla ilişkilendirilebilmelerini sağlayan yeti, hayal gücünün kendisidir.

Hayal gücünün yaptığı bu yeniden üretici faaliyet, şey’lere dair algılara dayanması nedeniyle nesneyi kuran bir yön olarak a posteriori olanla ilişkilidir ve bu faaliyet, hayal gücünün ilk aşamasıdır. Hayal gücünün a posteriori algılara doğrudan etki eden bu edimini Kant, *kavrayış* eş deyişle *ayırısama* olarak isimlendirmektedir.⁹³ Bu ayırısama, esasen şey’lerin bir öncelik ve sonralık ilişkisi içerisinde fark edilmesine yönelik bir ayırısamadır. Bu anlamda önce ve sonralığı oluşturan anların ayırısaması anlamına geldiğinden hayal gücünün yaptığı ayırısama, zamana dair bir ayırısama olarak kendi içinde ilk sentezini gerçekleştirmektedir.

Kant’a göre hayal gücü, zamandaki algılara dair tüm parçaları birleştirip yeniden kuran bir yeti olsa da bunu kuralsızca ve gelişi güzel bir şekilde gerçekleştirdiğini düşünmemek gerekmektedir. Çünkü herhangi bir algı parçasının

⁹² Gilles Deleuze, *Kant Üzerine Dört Ders*, çev. Ulus Baker (Ankara: Öteki Yayınevi, 2000), 82-83.

⁹³ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 94.

bir nesneye işaret edebilmesi için ikinci bir anda “o” parçayla değil de “bu” parçayla ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Bu gereklilik de tüm bu algı parçalarının birbirleriyle doğru ilişkilendirilmesini sağlayan bir kurallığa ihtiyaç duymaktadır. Algılara dair tüm parçalar, kuralsız bir şekilde ilişkilendiği takdirde bu durum, deneyim nesnesine dair herhangi bir bilgi olmaktan çok bir tasarımlar veya parçalar yığını anlamına gelmektedir.⁹⁴ Yani nesnenin nesnel zemininin ilk aşamaları hayal gücü yetisinde oluşmaya başlar fakat bu, nesnenin tam bir tanımlaması ve belirlenimini yine de vermez. Hayal gücünün böyle bir belirlenime yaklaşması için nesneyi kuran diğer bir yön olan a priori kavramlara yönelmesi gerekmektedir. Çünkü anlama yetisinin a priori kavramları olmadan zaman ve mekanda algılanan hiçbir malzemenin bir nesne olarak terkip edilmesi mümkün değildir. Bu anlamda duyumlama yoluyla elde edilen algı veya görüler, saf kavramlar olan kategoriler vasıtasıyla sentetik birliğe sahip bir nesne olarak inşa edilip tekilleşmiş bir nesne haline gelmektedirler.⁹⁵ Yani en temelde sentetik a priori yargıların ve dolayısıyla da deneyim nesnesinin terkip ve inşa edilmesinin koşulu; saf görü malzemesi olan görüler ve saf kavramların bir yargıda sentezlenmesi, duyumlamada bulunan malzemenin düşünmenin saf kavramları altına getirilmesidir. Bu ise duyarlık ve anlama yetileri arasındaki aracı bir yeti olan hayal gücünün imal ettiği bir sentez faaliyeti sayesinde.⁹⁶ Bu faaliyetin neden başka bir yeti veya aracı vasıtasıyla gerçekleşmeyip de hayal gücü aracılığıyla gerçekleştiği sorusu akla gelebilir. Söz konusu sentez, ne doğrudan duyumlama yetisinin ne de doğrudan düşünme yetisinin yapabileceği bir faaliyet değildir. Çünkü duyumlama yetisi, kavramlardan yoksun olmasından dolayı şey’leri kavramsal olarak sembolize etme gücüne sahip değildir. Aynı şey, algılanan ve hissedilen görü malzemesinden yoksun oluşu itibarıyla düşünme yetisi için de geçerlidir. Ayrıca bu iki yeti, kendi malzemeleri olan görü ve kavramları tam anlamıyla kuşattıklarından birbirlerine yönelmeye ihtiyaç duymazlar. Bu nedenle nesnelerin terkibi, her iki yetiye ait özellikleri bir araya getirebilecek başka bir yetiye ihtiyaç duyar ki bu da hayal gücünden başkası değildir.⁹⁷ Fakat burada başka bir soru daha akla gelebilir ki o da görüde hiçbir

⁹⁴ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 94.

⁹⁵ Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi & Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 65.

⁹⁶ Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi & Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 57.

⁹⁷ Oğuz Haşlakoğlu, “Kant Estetiğinde Sembol Tanımının Eleştirisi”, *Mavi Atlas* 0/3 (30 Ekim 2014), 83-84.

karşılığı olmayan saf kavramların onlara nasıl temas ettiği ve bir kavramın nasıl olup da bir görü malzemesini altına düşürdüğü sorusudur.⁹⁸ Kant, bu sorunun çözümüne yönelik hayal gücü yetisine ait şemalardan bahsetmektedir.⁹⁹ Buna göre hayal gücü yetisi, duyumlama malzemesinin altında kapsanacağı kavrama uygun düşen şemalara sahiptir.¹⁰⁰ Şemalar, hayal gücü yetisinin anlama yetisine ait kavramlarının tecrübeden gelen malzemeye onlar aracılığıyla temas etmesini sağladığı monogramlardır.¹⁰¹ Ama hayal gücü yetisinin buradaki sentezi ile amaçladığı şey, tekil algılara yönelik değil, duyumlama yetisinin belirlenişindeki birlik olduğu için, şemanın imgelerden ayırt edilmesi gerekir.¹⁰² Esasen imgeler hayal gücünün ürünüdür fakat, saf kavramlar, hiçbir zaman duyumlamada bulunmadıklarından onların şemalarının imgelerinin mevcut olması da düşünülemez.¹⁰³ Söz gelimi art arda konulan beş tane nokta, beş sayısının bir imgesidir. Fakat herhangi bir sayının kendisi düşünülecek olursa, böyle bir durumda o sayının imgesi güçlkle göz önüne getirilebilir ve bir kavramla karşılanabilir. Yine bir üçgen kavramı için de hiçbir zaman onun imgesi yeterli değildir. Çünkü üçgen kavramının dik açılı veya dar açılı olması farketmeksizin tüm üçgen çeşitleri için geçerli hale gelmesini sağlayan evrenselliği, imge hiçbir şekilde vermez.¹⁰⁴ Bu nedenle gerçekte saf kavramlarımızın temelinde imgeler değil o kavramların şemaları yatmaktadır.

Kant'a göre şemalar, bir kavramın duyumlama içerisinde ona karşılık gelen malzemeye uygulanabilmesinin temel koşuludur. Aslında burada Kant'ın söz konusu sentez ile şemaların yaptığı işi birbirinden ayırdığı görülmektedir. Çünkü sentezleme faaliyeti, duyumlama malzemesinden yola çıkarak bu malzemenin bir kavram altına düşürülmesini ifade ederken şemalar, saf kavramları temele alarak onlara uygun düşen duyumlama malzemesine bu kavramların uygulanabilmesini sağlamaktadırlar.¹⁰⁵ Fakat Kant'a dair böyle bir okuma, sentezleme faaliyeti ile şematizmin birbirinden bağımsız iki ayrı faaliyet olduğunu akla getirmemelidir. Söz konusu şematizm, genel anlamda sentezleme faaliyetinde deneyim nesnesinin

⁹⁸ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 113.

⁹⁹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 114.

¹⁰⁰ Gilles Deleuze, *Kant'ın Eleştirisi Felsefesi*, çev. Hüsen Portakal (İstanbul: Cem Yayınevi, 2017), 75.

¹⁰¹ Uğurlu, *Kant'ta Numen ve Nesne*, 111.

¹⁰² Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 114.

¹⁰³ Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi & Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 58.

¹⁰⁴ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 114.

¹⁰⁵ Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi & Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 59.

a priori bir zeminde inşa edilmesine olanak tanıyan fonksiyonel bir faaliyettir. Hatta daha önceki bölümlerde Kant'a göre sentetik yargılarda özne ve yüklem kavramlarının birbirlerini kapsamamalarına rağmen birbirleriyle sentetik bir ilişki içerisinde olmalarını sağlayan bir üçüncü şey olarak X'in var olması gerektiğinden bahsedilmişti. Bu bağlamda Kant, *Salt Aklın Eleştirisi* B177/A138 numaralı pasajda duyumlama malzemesine –bunu bir yargının öznesi olarak düşünürsek- saf kavramların –bunları da yüklem olarak düşünmemiz gerekecektir- uygulanmasını sağlayan bir üçüncü şey olarak şemalardan bahsetmektedir. Bu nedenle bu pasaj şemaların sentetik a priori yargılar söz konusu olduğunda bir üçüncü şey olarak genel anlamda sentezleme faaliyetini sağlayan temel unsurlardan biri olduğuna dair önemli bir kanıt olarak ortaya konulmaktadır.¹⁰⁶

Böylelikle en temelde hayal gücü yetisi, sentetik a priori yargıların inşa edilmesinde saf görü malzemesi olan duyum ve saf kavramlar olan kategorileri sentezleyerek nesneye dair ilk belirlenimleri ortaya koymaktadır. Hayal gücü yetisinin bu belirlenimleri, herhangi bir şey'in "o" olduğunun bilinmesinin temelini oluşturmaktadır. Bu temeli ise saf kavramların şemaları ile gerçekleştirdiğini söylemekte bir hata yoktur. Şemalar bu temelde, hiçbir imgesi olmayan saf kavramların da zaman ve mekandaki uygunluklarına kavuşmalarıyla imgelenebilmelerine zemin hazırlamakta ve "o, o'dur." şeklinde ifade edilebilmelerini sağlayan resimler olan imgeleri oluşturmaktadır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki o da şudur: Kant'ın "o, o'dur." yargısı, söz gelimi bir bardak için düşünüldüğünde, hayal gücü yetisinin bir imgesini üretmesini sağladığı ilk "bardak" kavramının nereden geldiğini açıklamıyor oluşudur. Buna göre zaman ve mekan içerisindeki duyumlama malzemesinin kendisine uygun düşeceği ilk kavramın nereden geldiği belli olmadığında,

- i) bu malzemenin altına düşeceği kavramın belirlenişine dair bir ölçüt sunmak mümkün olmamaktadır.
- ii) Yine de zihinde doğuştan a priori var oldukları düşünülecek olursa, bu kavramın zaman ve mekan içerisinde kendisine karşılık düşen malzemeye uygunluğunun neye göre belirlendiğini ortaya koymak zorlaşmaktadır.

¹⁰⁶ Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 90.

Tüm bu bağlamlar dikkate alında kanaatimizce Kant'ın saf kavramların şemalar aracılığıyla duyumlama malzemesine uygulandıklarını varsaydığı sentez faaliyetinin, bilmenin iki yönü olan a priori ve a posteriori yönleri nasıl bir araya getirdiğine dair kesin bir ölçüt sunmadığı görülmektedir. Yine de özelde sentetik a priori yargıların genelde ise deneyim nesnesinin inşa sürecinde hiçbir kavramımızın olmadığı düşünüldüğünde tüm bu sürecin başlangıç noktası sayabileceğimiz tecrübedeki çoklunun algılanışı bile problemlili hale gelmektedir. Çünkü hiçbir kavram olmadığında bu çoklu, adeta mutlak ve bölünemez bir haldeymiş gibi görünmektedir. Bu çokluyu oluşturan malzemelerin bölünüp parçalara ayrılabilmesi ve tek tek malzemelerin nesnelliğine işaret edilebilmesinin zemini onların ancak saf kavramlara göre düzenlenişi ve sentezlenmesiyle mümkündür. Bu bağlamda nesneyi kurarken anlama yetisinin saf kavramları olan kategoriler, hayal gücünün yeniden üretim faaliyetindeki tüm kurallığı elinde tutan şeylerdir. Söz gelimi deneyimden gelen bir malzemenin bir kedi olarak kavranılması, belli kurallara göre üretilen kedi imgesini alabilmesine bağlıdır. Hayal gücü, kendinde bulunan kedi imgesine göre bir sonraki anda algılanan malzemeye bu imgenin uyup uymadığını deneyerek uyduğu takdirde bunun bir kedi olduğunu bir kavram altında kavramaktadır. Hayal gücünün, her seferinde farklı kurallara göre bir kedi imgesi üretmesi durumunda, düzenli bir deneyimden bahsetmek mümkün görünmemekte ve kedi, köpek, kuş olmaklığı kavramızı sağlayan bir ölçütten bahsetmek imkansız hale gelmektedir. Bu nedenle hayal gücü yetisi, nesneyi kurarken kavramların ona vermiş olduğu kurallara yani saf kavramların verdiği birliğe tabi olmak zorundadır.¹⁰⁷

Tüm bunlar esasen şunu ortaya koymaktadır; bir nesneyi inşa eden aslî fiil, düşünme fiilidir. Düşünme fiilinin yerine getirilebilmesi için genel manada zihnin empirik yani deneyimden gelen malzemeye yönelmesi gerekmektedir. Çünkü Kant'a göre malzeme olmaksızın hiçbir şeyi düşünmenin imkanı yoktur.¹⁰⁸ Düşünmenin bu empirik malzemeye dair olan yönüne, düşünme yetisinin anlama yetisi olan yanı kavramsal olarak birliğini vermekte ve deneyim nesnesinin inşa edilme süreci gerçekleşmektedir. Bu inşa sürecinde anlama yetisinin saf kavramları, deneyimden gelen malzemeye idraklere dayanarak bağlanmaktadır.¹⁰⁹ Bilmenin

¹⁰⁷ Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 150-151.

¹⁰⁸ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 151.

¹⁰⁹ Ülker Öktem, "David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44/2 (2004), 45.

iki yönü olan bu a priori ve a posteriori yönlerin bir idrake dayalı olarak birbirlerine bağlanmaları bu bağlanmanın en temelde bir mekanda gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Çünkü bir idrak etme fiilinin, herhangi bir özne veya bir bilinç olmaksızın gerçekleşmesi mümkün değildir. O halde sentetik a priori yargıların ve deneyim nesnesinin inşa edilmesinin temelinde bulunan bu sentez sürecinde aslında tüm senteze birliğini veren daha kuşatıcı bir birlik bulunmaktadır ki bu, bilincin transandantal birliğinin temelidir.¹¹⁰ Tecrübeye dair yargılar, her ne kadar bir yönüyle anlama yetisine ait saf kavramların kurallılığıyla kuruluyor olsalar da tüm senteze birliğini veren bilincin birliğine tabi olmadıkları için henüz kesin ve evrensel yargılar halinde değildirler.¹¹¹ Kant, bu denli kesin ve evrensel yargıların kurulabilmesinin temelinde olan bu bilinci *transandantal Apperzeption* olarak adlandırmaktadır.¹¹² Transandantal Apperzeption, en temelde saf bir düşünme fiilidir¹¹³ ve yukarıda bahsedilen bilincin birliği, bu saf düşünme fiilinin kurucu faaliyeti ile ortaya çıkmaktadır.

Kant’a göre bilincin transandantal birliği olmaksızın, düşünme fiilinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Fakat burada kast edilen düşünme fiili, empirik malzemenin bir nesne olarak tesis edilmesini sağlayan bu itibarla da empirik içeriğe dayanan düşünme fiilidir. Bu düşüncenin bütününe kendisi, birçok özne arasında bölünebilir ve parçalanabilir olduğundan onu derleyip toparlayan ve kendisi bölünüp parçalanamayan bir birlik olmaksızın *düşünüyorum* fiili üzerinden deneyimden gelen malzemeyi tek bir yargıda birleştirip bağlamanın imkanı yoktur. Kant’a göre kendisi parçanamayıp parçalanan tüm düşünceyi bir birlik altında tutan bu birlik, tüm düşünme durumlarında kabul edilen ve varsayılan “*Saf Ben*” in bilincidir.¹¹⁴ Saf Ben, tecrübeden gelen malzeme çoklusunu kendine ait kılması sonucunda onları bir senteze tabi tutarak belli düzenlilikler ortaya çıkarmaktadır.¹¹⁵ “Peki bu saf ben, nasıl bir birliktir ki deneyim nesnesinin kurulduğu tüm sentezin ve bu sentezin nesnel zemini olan kavramların birliğini kendisine ait

¹¹⁰ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 100.

¹¹¹ Uğurlu, *Kant’ta Numen ve Nesne*, 114.

¹¹² Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 89.

¹¹³ Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi & Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 124.

¹¹⁴ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 197. Saf Ben ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gözkan, Kant’ın Şemsiyesi & Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar, “*Saf Aklın Eleştirisi’nde “Ben”in Kuruluşu*” s. 111- 133.

¹¹⁵ Uğurlu, *Kant’ta Numen ve Nesne*, 50.

kılabilmektedir?” sorusuna binaen Kant, onun kaynağına ve mahiyetine yönelik iki ihtimali incelemeye almaktadır.

İlk ihtimal, Saf Ben’in tüm duyuşal malzemeden arındırılmış olarak salt kavramsal veya salt mantıksal ilkeler üzerinden ortaya konulmasıdır ki Kant, bu ihtimali açıkça reddetmektedir. Çünkü genel mantıksal ilkeler üzerinden açıklanan kavramların anlamları, tek başlarına tüm gerçekliğin ve nesnelliğin olanağını sağlamazlar. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu kavramların sahip olduğu kurallık ancak bir tecrübe malzemesiyle ilişkilendirildiğinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla tek başlarına bu kavramların tüm sentezi adeta tek ve sağlam bir mekanizmada tutacak nitelikte nesnel bir zeminin olanağını sağlaması beklenemez.¹¹⁶ Bununla beraber bizim tüm düşünce durumlarında varsaydığımız zorunlu zemin olan Saf Ben’in kendisi zaten düşüncedeki sentezin kavramlarını da kuşatan bir zorunluluktur. Bu itibarla kavramları kuşatan şeyin kendisinin kavramlarla temellendirilmesi mümkün değildir.

İkinci bir ihtimal olarak tüm düşüncenin birliğinin olanağının koşulunu salt deneyimle açıklamak da Kant’a göre olanaksızdır. Çünkü deneyim de tek başına bize zorunlu bir birliğin bilgisini vermez. Hatta deneyimin bize kesinliğin ve zorunluğun bilgisini vermeyeceğine dair bu bilgi öylesine kesindir ki Kant, bunun hatırlatmasını bile yapmayı gereksiz görmektedir.¹¹⁷ Öyleyse tüm düşünce durumlarının üzerine dayandığı bu birlik, kavramları ve deneyimi kuşatan ve onları önceleyen başka bir düşünmeyi veya saf bir düşünmeyi gerektirir ki Kant’a göre transandantal apperzeption tam da bu düşünme fiilini ifade etmektedir.¹¹⁸

Kant’a göre bir bilinç olarak Saf Ben’in birliği, deneyimdeki tüm temsilleri önceleyen fakat bu temsillerin ona bağlanmaksızın herhangi bir bilgi ve birliği ifade edemeyeceği kökensel bir birliği ifade etmektedir.¹¹⁹ Fakat şunu da belirtmek gerekmektedir ki Kant, bu birlik olan ‘ben’ ile tek tek kişilerin somut ‘ben’ lerini kast etmemektedir. Aksine tüm bu tek tek ben’ler için geçerli olan tüm düşünme durumları ve bilgilerin olanağının genel-geçer koşulu ve ölçüsü olacak bir ‘ben’i kast etmektedir.¹²⁰ Yani Kant’a göre Saf Ben, herhangi bir temsilin düşünceye konu olabilmesinin ve nesnel bir zeminde tüm ben’ler için geçerli olabilecek bir bilgi

¹¹⁶ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 197.

¹¹⁷ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 197.

¹¹⁸ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 89.

¹¹⁹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 90.

¹²⁰ Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, 88.

olarak inşa edilebilmesinin ön koşuludur. Bu ön koşul, Kant'ın transandantal felsefesi itibariyle deneyimden gelen temsillerin içine girip yerleşebileceği bir kalıp olarak daha en başta verili bir halde değildir. Tüm temsillere birlik verip en genel anlamda deneyim nesnelerinin özel olarak ise sentetik a priori yargıların inşa edilebileceği bir mekan olarak Saf Ben'in de tüm bu nesneler ve yargılar gibi terkip, tesis ve inşa edilmesi gerekmektedir. Transandantal apperzeption fiili, tam da bu tesisi gerçekleştiren bir fiil olarak Saf Ben'i ortaya çıkarmaktadır.¹²¹

Transandantal apperzeption fiili, söz konusu bu tesisi transandantal ideal olan zaman ve mekan formlarını hayal gücü yetisinin üretken yanıyla saf bir senteze tabi tutarak gerçekleştirmektedir.¹²² Esasen Saf Ben'in tesis edildiği bu saf sentezde tüm deneyimin saf formları olan zaman ve mekan formları kadar anlama yetisinin saf kavramları da devredir. Fakat deneyim nesnesinin kurulduğu sentezden farklı olarak Saf Ben'in sentezinde bu kavramlar, deneyimden gelen görü malzemesine değil bu malzemenin onlar aracılığıyla alımlandığı formlar olan zaman ve mekan çoklusuna temas etmektedir. Anlama yetisinin saf kavramlarının saf zaman ve mekan çoklusuna yönelmesi hayal gücü yetisini etkin hale getirmektedir. Böylelikle söz konusu saf kavramların transandantal ideal olana temas etmesini sağlayan aracı, yukarıda da ifade edildiği gibi hayal gücü yetisinin kendisi haline gelmektedir.¹²³ Bu anlamda hayal gücü, aslında sadece saf kavramları ve saf zaman ve mekan çoklusunu biraraya getirip sentezleyen bir yeti olmaktan öte Saf Ben'i tesis eden sentezi gerçekleştirdiğinden dolayı transandantal apperzeption için de oldukça önemlidir.¹²⁴ Böylelikle saf zaman ve mekan çoklusunun hayal gücü yetisi vasıtasıyla sentezlenmesiyle faaliyete geçen transandantal apperzeption, Saf Ben'i tesis ettiği bu düzeyde aslî bir düşünme fiili olarak karşımızda durmaktadır. Esasen Transandantal apperzeption fiilinin burada gerçekleştirdiği sentezin malzemesinin saf formlar olmaklık itibariyle matematiksel bir görü olduğunu söylemekte hata yoktur. Nitekim Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'nde transandantal apperzeption'un sayısal bir birlik olmakla tüm kavramların ve zaman ve mekan içerisinde algılanan tüm temsillerin temelinde yattığını ifade etmektedir. Sayısal bir birlik olan şeyin

¹²¹ Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi & Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 131.

¹²² Özcan Evrensel, "Transandantal ve Empirik Apperzeption Bağlamında Ben – Doğa İlişkisi Üzerine Bir Deneme" (Erişim 09 Kasım 2021), 4-5.

¹²³ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 93.

¹²⁴ Ahmet E. Dağtaşoğlu, *Kant Felsefesinde Estetik Yargının Epistemolojik Boyutları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013), 127.

kendisinin saf bir Ben'i inşa ederken kullanacağı malzemenin kendisinin de ne salt deneyim ne de salt kavramsal olması beklenemeyeceğinden bu şeyin sentezlediği malzemenin kendisi de matematiksellik üzerinden anlaşılmaya müsait görünmektedir.

Burada değinilmesi gereken başka bir husus ise düşünme fiili üzerinden tüm temsilleri bir arada tutan bir bilinç olarak Saf Ben'in kendisini bizzat bir kendilik olarak idrak etmesinin mümkün olmadığıdır. Çünkü transandantal felsefede ben'den ayrı herhangi bir nesnenin bir idrake ve bilgiye konu olabilmesi için kavramsal olarak düşünülmesinin yanı sıra deneyimden gelen bir temsile, görüye sahip olması gerekmektedir.¹²⁵ Fakat saf transandantal apperzeption fiilinin sonucu olarak tesis edilen Saf Ben'in kendisi olmak bakımından kendiliği, böyle bir malzemedan uzaktır.¹²⁶ O, sadece olduğunun bilincindedir. Saf Ben'in inşa edicisi olarak transandantal apperzeption fiili, tüm duyuşal temsillerin imkanını sağlar fakat kendisi duyuşal bir temsil ile temsil edilemez. Bu anlamda zaten tüm bu temsillerin nesnesinin zemininde olan şeyin kendisinin bir temsil vasıtasıyla bilinebilmesinden bahsetmek aklen makul görünmemektedir.¹²⁷

Sonuç olarak Kant'a göre sentetik apriori yargıların kuruluşu, duyarlık yetisinin saf görü formları olan zaman ve mekan içerisinde algıladığı duyuşal temsiller ile anlama yetisinin saf kavramları olan kategorilerin hayal gücü vasıtasıyla bir terkibe tabi tutulduğu sentez ile gerçekleşmektedir. Fakat tüm bu sentezin ve sentetik a priori yargıların Kant'ın ifade ettiği bir a priorilikle evrensel yargılar haline gelebilmelerinin olanağı aşkınsal bir zemine dayanmaktadır. Öyle ki bu zemin, tüm sentezi ve bu sentezin malzemeleri olan duyuşal temsilleri ve onların algılanmasını sağlayan formlar olarak zaman ve mekan, ayrıca sentezin ilk aşamadaki birliğinin kurallığını elinde tutan, saf kavramları önceleyen ve kuşatan bir zemindir. Bu zemin, transandantal apperzeption fiilinin ortaya çıkardığı saf bir bilinç ve idrak olan Saf Ben'in bilincidir. Bu bilinç, yukarıda ifade edilen tüm sentezin bir mekan olarak taşınıp tüm düşünme malzemelerinin birlik içerisinde tutulduğu bilincin idrakini ifade etmektedir. Kant'ın felsefesinin belki de en derin meselelerinden biri olan bu idrakin araştırılması, *Salt Aklın Eleştirisi*'nde "Saf Anlama Yetisinin Transandantal Dedüksiyonu" eş deyişle "Arı- Anlak

¹²⁵ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 107.

¹²⁶ Dağtaşoğlu, *Kant Felsefesinde Estetik Yargının Epistemolojik Boyutları*, 96.

¹²⁷ Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi & Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 125.

Kavramlarının Aşkınsal Çıkarılması” başlıklı bölümde ele alınmaktadır. Esasen Kant’ın ortaya koymuş olduğu transandantal bir bilinç olarak Saf Ben hakkındaki düşünceleri, kendisinden sonra şekillenen tüm modern bilgi kuramlarını etkilemiş görünmektedir. Özellikle modern dönem Kant takipçilerinden biri olan Fichte’nin “Ben” üzerinden şekillendirdiği felsefesinde bu etkiler açıkça görülmektedir.

Kant’ın böyle bir bilinçten bahsetmekle özelde sentetik a priori yargıların dayandığı a priori zemini ortaya koymayı hedeflediği belirtilmişti. Bu bağlamda Kant, güvenilir tüm bilimlerin ve dolayısıyla matematiğin yargılarının sentetik a priori yargılar olduğunu belirtmekte ve böylelikle matematiğin temeline de transandantal apperzeption fiilinin saf kurucu faaliyetini yerleştirmektedir. Transandantal apperzeption fiilinin bu kurucu faaliyeti ve Saf Ben bilincinin varlığı, modern dönemde özellikle Frege itibarıyla matematiğin yargılarının salt biçimsel dizgeler üzerinden analitik bir zeminde inşa edilmesine dair verilen çabalarla reddedilmeye çalışılmaktadır. Özelde Frege’nin genelde ise birçok analitik felsefecinin içine girdiği matematiği bir ‘Ben’ bilincinden kurtarma ve saf matematik üzerinden bir doğa inşa etme fikri, her ne kadar günümüze kadar etkisini sürdürmüş olsa da tüm bu çabaların nihaî zemininin Kant’ın transandantal felsefesine dayandığını unutmamak gerekmektedir.

1.3 Kant’ın Transandantal Felsefesi ve Transandantal Mantık

Salt Aklın Eleştirisi’nde nesnenin bilinebilirliğine dair “İçeriksiz düşünceler boş ve kavramlar olmaksızın tüm temsiller kördürler.”¹²⁸ açıklamasının yer alması ve bu açıklamaya dayanarak ortaya koyduğu sentez faaliyeti dikkate alınarak düşünüldüğünde Kant’ın “Bir nesneyi kendi nesnem haline getirebildiğim kavrayış nasıl gerçekleşiyor?” sorusunu çözümlemeye çalıştığı görülmektedir. Kant bu sorunun daha iyi çözümlenmesi ve temellendirilmesi amacıyla, transandantal felsefi kendisi üzerine tesis edebileceği bir mantığa ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda klasik mantığın yetersiz kalacağını düşünen Kant, kendi sistemine uygun bir *transandantral mantık* ortaya koymaktadır.

Transandantal mantık, esasen Kant’ın *Salt Aklın Eleştirisi*’nde bilmenin iki yönünden biri olan saf kavramları eş deyişle kategorileri incelediği müstakil bir bölümü temsil etmektedir. Fakat Kant, böyle bir mantıktan bahsetmekle yalnızca saf kavramlardan hareketle bir metafizikten bahsedebilmenin imkanını da

¹²⁸ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 66.

tartışmaya açmaktadır. Bu itibarla Kant, bu bölümün ilk kısımlarında, kökeni Aristoteles'in bilgi anlayışına kadar uzanan ve salt mantıksal olandan hareketle varlığa dair hükümler ortaya koyan genel mantığı eleştirmektedir.¹²⁹ Çünkü genel mantık, varlığa dair genel hükümler ortaya koyarken, salt kavramlardan hareket etmekte ve onlardan deneyime dair tüm koşulları soyutlamaktadır. Bu soyutlama da onun düşüncenin içeriksiz olarak salt biçimselliğinden başka hiçbir şeyi incelemediğini ortaya koymaktadır.¹³⁰

Esasen herhangi bir nesneyi, örneğin masanın üzerinde duran bir kitabı, bir nesne olarak algılamak kavramlarla mümkündür. Fakat sadece bu kavramlardan hareketle başka herhangi bir aracı olmaksızın bu kitabın tekil bir nesne olarak idrak edilişi mümkün değildir. Bu anlamda transandantal mantığa göre, 'kapak', 'sayfa', 'yazı' gibi kavramlar tek başlarına masanın üzerinde duran bu kitaba 'o kitap' olarak işaret edilebilmesini mümkün kılmazlar. Deneyim nesneleri söz konusu olduğunda onların tekilliklerinin idrak ve tesis edilebilmesinin dolayımında bizzat duyuşsal temsiller bulunmaktadır.¹³¹ Bu itibarla genel mantığın içerikten yoksun salt biçimsel bir düzlemde nesneye dair ortaya koymaya çalıştığı doğruluk ve gerçeklik tanımlamaları çelişik bir işten öteye gitmemektedir.¹³² Kant'ın genel mantığı eleştirdiği bir başka nokta daha vardır ki buna göre Kant, anlama yetisinin saf kavramları ile duyuşsal temsillerin sentezlenmesi sürecinde tüm sentezin saf kavramların verdiği kurallığa göre gerçekleştiğini daha ilk anda kabul etmektedir. Bu anlamda bu kavramlar, nesneye dair bir yargıda bulunmanın kurallığını, düşünmenin yasalarını eş deyişle *kanon* unu ifade etmektedirler. Fakat genel mantık, tüm bu saf kavramları, onlar yalnızca düşünmenin kurallığını ifade etmesine karşın, nesnel bilgiler ve önesürümler veren bir *organon* gibi kullanmaktadır. Saf kavramların bir organon olarak kullanılması Kant'a göre genel mantığın içerisine düştüğü bir *diyalektik*'i ifade etmektedir.¹³³ Öyle ki bu diyalektik, genel mantığın özdeşlik ve çelişmezlik yasaları ile en temelde saf kavramlar üzerinden belirlenen nesnenin daha üst koşullar altına alınmasının çabasını ifade

¹²⁹ Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 116.

¹³⁰ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 67.

¹³¹ Bülent Gözkan, "Matematik Sadece Mantık Temelinden Türetilbilir mi?", *FelsefeLogos* 2/49 (2013), 54.

¹³² Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 69.

¹³³ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 69.

etmektedir.¹³⁴ Kant'a göre böyle bir çaba, daima bir yanılsama mantığını ifade etmektedir.

Kant'ın eleştirdiği bu anlayış, matematiğin yargılarının sağlam ve kesin yargılar oluşunun temellendirilmesi itibariyle özellikle Platon'dan beri kullanılagelen bir anlayıştır. Burada tartışılan problem, genel mantıkta tüm içeriklerden soyutlanan tümel bir 'sayı' kavramından hareketle tekil bir sayıya erişmenin hangi yolla gerçekleşeceği meselesidir.¹³⁵ Bu meselenin izahı felsefe tarihinde Kant'a gelinceye kadar tüm duyusallığın ve dilin sınırlarını aşan, değişimi ve çokluğu içeren deneyim dünyasını kuşatan bir varlık alanına atıfla yapılmaktadır. Çünkü matematiğin yargıları o kadar kesin ve sağlam yargılardır ki bu kesinliğin deneyime atfedilmesi olanaksızdır. Aksine özellikle Platon itibariyle deneyimdeki nesneler varlıklarını, tüm bu alanı aşan bir varlık alanına sahip idealardan veya sayıdan pay almaklığa borçludurlar. Bu itibarla bu tartışma Platon cephesinden devam ettirilirse sayıların kendilerinde bir varlığa sahip oldukları anlaşılmaktadır. Öyle ki söz gelimi tek başına saf bir sayı'nın diğer tüm sayılarla ilgili önermelerin varlığının kaynağı olarak onları doğrulayan veya yanlışlayan bir varlığının olduğunu söylemek hatalı görünmemektedir.¹³⁶ Meseleye Kant'a cephesinden bakıldığında ise matematiğin temelde böyle bir zemine sahip olup olmadığı meselesi tartışmaya açılmaktadır. Kant'ın transandantal felsefesi itibariyle matematiğin yargılarını sentetik a priori yargılar olarak ortaya koyduğu daha önce söylenmişti. Esasen bu meselenin ayrıntılı bir izahı daha sonra müstakil bir başlık altında verilecektir. Fakat şu kadarı söylenmelidir ki Kant, özelde ortaya koyduğu transandantal mantık ile genelde ise klasik ve genel mantığa karşı bir proje olarak geliştirdiği transandantal felsefe itibariyle matematiksel yargıların kesinliğini ve evrenselliğini salt aklî bir alanla ortaya koymamaktadır. Hatta Kant'ın tüm proje boyunca eleştirdiği ve sınır çizdiği akıl tam da bu akıldır. Çünkü akıl, deneyim nesnesinin yahut da matematiksel nesnelerin kuruluş aşamasında -belki de bir dördüncü yeti olarak ele alınabilmekle beraber- tüm sentez birliğini farklı bütünlüklere hamlederek kavramak istemektedir.¹³⁷ Bu bütünlükler ise tam da Platon'un bahsettiği gibi sonsuz ve değişmeyen varlıkların yani ideaların olduğu bir alanla ilişkilidir. Bu bağlamda akıl nesneye bütünlüğünü vermemesine karşın onun

¹³⁴ Uğurlu, *Kant'ta Numen ve Nesne*, 62.

¹³⁵ Gözkan, "Matematik Sadece Mantık Temelinden Türetilir mi?", 54.

¹³⁶ Ahmet Ayhan Çitil, "Matematik ve Felsefe", *FelsefeLogos* 2/49 (2013), 31-32.

¹³⁷ Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 162-163.

koşulsuz ve mutlak bir bütünlükle ilişkilendirilmesini sağlayarak ona nesnel ve kendinde bir varlık alanı açmaya çalışmaktadır. Bu alanın ilişkileneceği koşulsuz ve mutlak olan ise Tanrı'dır. Kant, akla sınır çizmekle tüm deneyimin ve matematiğin nesnelerinin böyle bir bütünlüğe hamledilmesinin önüne geçmek istemektedir. Çünkü her ne kadar aklın tabiatı bu olsa da böyle bir metafiziksel bütünlük üzerinden nesne olan veya olmayan şeyler hakkında bir kendinde varlık tasavvuru oluşturmak tamamen yanılsamadır. Özellikle ele aldığımız mesele itibariyle matematik, aklın bu tasavvuru ile ilişkilendirilmekten öte bilgimizi genişleten bir yargılar bütünü olmakla bi zatihi sentetik alanın kendisi ile ilişkilidir.

Esasen Kant'a göre bu türden metafiziksel yanılsamaların temelinde tüm bilme süreçlerimizde etkin olan yetilerin ve onlara ait işlevlerin ayrıştırılamaması bulunmaktadır.¹³⁸ Çünkü Kant'a göre bilmeye konu olabilecek herhangi bir şey ile karşılaşıldığında yapılması gereken ilk şey, o şey'in hangi yeti vasıtasıyla bana öyle görüldüğünün ve benim hangi yetim vasıtasıyla o şey'i bana görüldüğü haliyle düşünebildiğimin araştırılmasıdır.¹³⁹ Bu araştırma Kant'a göre en temelde nesnelerin nereye ait olduklarının araştırılmasıdır ki eş deyişle onların duyarlık yetisine mi yoksa anlama yetisine mi ait olduklarının derin bir düşüncesidir.¹⁴⁰ Bu anlamda Kant, Platon gibi Leibniz'in de böyle bir ayırım veya araştırma yapmayarak tüm nesneleri yalnızca anlama yetisinin saf kavramları düzeyinde incelediğini iddia etmekte ve onu bu düzlemde eleştirmektedir. Gerçekten de Leibniz'e göre temsiller, duyumlamada örtük ve belirsiz bir halde bulunmaktadırlar. Onların apaçık ve belirgin bir halde bulunmaları ancak kavramsal düzlemde ele alınmalarıyla mümkündür. Bu itibarla eğer varlık ve nesneler hakkında apaçık olan tüm bilgiler, kavramların kapsamındaysa o halde bilgi yalnızca bilincimizdeki kavramlar arasındaki ilişkileri incelemeyi gerektirmektedir.¹⁴¹ Fakat Kant'a göre kavramların bu türden mantıksal bir refleksiyonu, kavramlar arasındaki aynılık, ayrılık, bağdaşma ve çatışma gibi ilişkilerin kaynağını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü bu aynı zamanda şey'lerin kendi içerisindeki aynılık ve farklılaşmalarının nasıl mümkün olduğunun araştırılmasıdır ki tam da bu noktada 'bu araştırmanın

¹³⁸ Ahmet Uğurlu, "Kant'ın Leibniz'in Monadolojisindeki Uzay ve Zaman Anlayışını Eleştirisi", *Dergiabant* 6/12 (Güz 2018), 301.

¹³⁹ Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 238.

¹⁴⁰ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 167.

¹⁴¹ Derk Pereboom, "Kant's Amphiboly", *Archiv für Geschichte der Philosophie* 73/1 (1991), 52-55.

temelinde duyuşal temsiller mi yoksa kavramlar mı vardır?’ sorusu sorulmalıdır. Bu soru dolayısıyla da şey’ler arasındaki ilişkisellikler incelenirken duyumlama ve anlama yetisi arasındaki ayrımın zemini oldukça önemli görünmektedir. Kant’a göre Leibniz bu anlamda bir ayrımı yapmamakta ve şey’ler arasındaki aynılık ve farklılık veya çatışma ve bağdaşma gibi ilişkileri yalnızca kavramlar yoluyla açıklamaktadır. Esasen bu ilişkiler, Kant’a göre bilmenin iki kipi olan duyumlama ve anlama yetisi ile aynı oranda ilişkidirler.¹⁴² Bu nedenle Leibniz, anlama yetisinin saf kavramlarına ait olduğu kadar duyumlama yetisine de ait olan bu ilişkiselliklerin bilgisini yalnızca anlama yetisi düzeyinde ona ait kılmakla yetiler arasındaki ayrımı, görmezden gelmektedir.¹⁴³ Kant’a göre gerek yukarıda bahsedilen ilişkisellikler düzeyinde gerekse bizzat şey’lerin belirli bir nesne olarak tanımlanabilmelerinde yetiler arasındaki ayrımın yetirince yapılamaması Leibniz’in düştüğü *amfibolik* bir hatadır.¹⁴⁴ Nesnelere ilişkin bilgilerimiz yalnızca bu amfiboli çerçevesinde değerlendirildiğinde bilişin tamamen kavramsal olduğu tezi, fiziksel nesneleri onları deneyimlediğimiz haliyle açıklamakta başarısız olmaktadır. Çünkü nesnelere ilişkin bilgilerimizin yalnızca kavramsal olduğu düşüncesi, nesnelerin içsel ve dışsal olarak sahip oldukları özellikleri fark etmemizin imkanına sahip değildir.¹⁴⁵

Özetle Kant, mantığı genel mantık ve transandantal mantık olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ona göre genel mantığın ilkeleriyle içeriklerinden soyutlanan nesneye ve doğaya dair evrensel bir doğruluk tanımı vermeye çalışmak olanaksız görünmektedir. Söz konusu bu doğruluk tanımının evrenselliği, nesnenin kuruluşunda transandantal mantığın rolüne dayanmaktadır. Transandantal mantık, en temelde yalnızca kavramlar üzerinden inşa edilen bir doğa fikrinin eleştirisidir. Fakat aynı zamanda Kant’ın transandantal felsefesinde, “Ben bir nesneyi nasıl kavrayabiliyorum, onu nasıl benim nesnem yapıp hakkında hükümler verebiliyorum?” sorusunun araştırılmasında nesneye dair cihetlerden biri olan anlama yetisinin saf kavramlarının incelenmesidir. Bu anlamda Kant’a göre bir nesneyle karşılaşıldığında ona dair edinilen ilk şey, deneyimden gelen malzemelerdir. Bununla beraber söz konusu nesneneye dair bu ilk malzemeler, bir nesneyi algılamanın saf görüleri veya saf formları olarak ifade edilen zaman ve

¹⁴² Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 165.

¹⁴³ Uğurlu, “Kant’ın Leibniz’in Monadolojisindeki Uzay ve Zaman Anlayışını Eleştirisi”, 296.

¹⁴⁴ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*.

¹⁴⁵ Pereboom, “Kant’s Amphiboly”, 57.

mekanda belli bir yanyanalığa ve art ardallığa tabi olarak görülmektedir. Fakat bu nesnede görülen şeyler yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Kant'a göre nesnede öyle şeyler görülür ki aslında o şeyler, nesnenin bana görüldüğü haliyle benim tarafımdan kavranılmasını ve benim nesnem kılınmasını sağlayan saf a priori kavramlardır. Bu itibarla transandantal mantık, bir nesnenin duyumlamadan gelmeyen saf olarak düşünülebilen cihetlerinin araştırılmasıdır. Transandantal felsefe ise en genel anlamıyla bilmenin iki ciheti olan duyumlama ve kavramanın araştırılmasının yapıldığı felsefeyi ifade etmektedir. Bu itibarla çalışmamız dahilinde transandantal felsefenin daha iyi anlaşılabilmesi için ve ayrıca Kant'ın Leibniz'e yönelttiği amfibolik türden eleştirisi zaman ve mekan bağlamında devam ettiği için bu meselenin ayrıntılı bir izahı gerekli görülmektedir. Tüm bu temsillere ve temsillerin koşullarına a priori birlik ve bütünlüklerini veren saf kavramların eş deyişle kategorilerin ayrıntılı araştırılması ise bu izahtan sonra ele alınmaktadır.

1.4 Saf Görü Olarak Uzay ve Zaman

Kant, tüm transandantal felsefesinin temeline insanın neyi bilebileceği ve bu bilginin hangi koşullar altında gerçekleşebileceği meselesini koymakta ve esasen tüm *Kritik* boyunca bu soruların cevabını vermeye çalışmaktadır. Bu anlamda Kant'ın tüm bilme faaliyetini, görü ve kavram cihetinden iki kipin sentezlenmesi ile ortaya koyduğunun izahı yapılmıştı. Bilme sürecinin temelinde iki kipin zorunlu olarak varlığı ve sentezlenerek birlik içerisinde bir nesneye işaret edebiliyor olmaları, Kant'ın bu iki kipin mahiyetini açımamasını gerektirmektedir. Bu itibarla Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'nde *Transandantal Estetik* bölümüyle bilmenin ilk kipi olarak ele alınabilecek duyusal temsillerin eş deyişle görülerin ve onlardan bir etkileniş melekesi olarak duyumlamanın saf a priori ilkelerini ortaya koymaktayı amaçlamaktadır.¹⁴⁶ *Transandantal Mantık* bölümü ile de daha önce de kısmen bahsedilen bilmenin ikinci kipi olarak ele alınan anlama yetisinin saf kavramlarının a priori zeminin bir araştırmasını yürütmektedir. Biz ilk olarak Kant'ın duyumlamanın a priori koşullarını nasıl ortaya koyduğunun izahını yapabilmek amacıyla *Transandantal Estetik* merkezli bir incemeyi amaçlamaktayız.

Kant'a göre bir şey'in bilinebilmesinin temelinde, o şey hakkında daha ilk anda edindiğimiz dolaysızca farkındalığımız bulunmaktadır. Bu dolaysızca farkındalık, bize yalnızca duyumlar aracılığıyla verilmektedir.¹⁴⁷ Çünkü bizim

¹⁴⁶ Aykut Küçükparmak, *Kant'ın Zaman Teorisi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2018), 15.

¹⁴⁷ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 51.

nesnelerle ilk karşılaştığımız ve onlara ilk temas ettiğimiz alan ampirik deneyimdir. Bu anlamda eğer nesneye dair duyumlamaya dayalı bir malzeme daha ilk anda bize sunulmazsa herhangi bir nesnenin bizim tarafımızdan kurulması ve inşa edilmesi mümkün olmaz.¹⁴⁸ Transandantal felsefe itibarıyla bilmeye konu olabilecek herhangi bir şey'in bilgisi, bize dolaysızca verilmediğinden bizim o şey'lere dair bir bilgiden bahsedebilmemizin temeli, o nesneleri genel anlamda zihnimizde kurmamıza dayanmaktadır. Bu kuruluşun en temel malzemesi ise bizim o nesneye dair yaşadığımız ilk tecrübeden gelmektedir.

Kant, tecrübeden gelen malzemeyi bu haliyle oldukça fonksiyonel bir zemine yerleştirdikten sonra bu malzemeyi bir çözümlemeye tabi tutmaktadır. Buna göre deneyimde tecrübe edilen bir nesne çözümlendiğinde onun bir maddesinin ve bir biçiminin olduğu göze çarpmaktadır.¹⁴⁹ Esasen deneyim nesnesinin maddesi, duyarlık yetisinin o maddeye dair edindiği tecrübenin bizzat kendisidir. Bu haliyle duyumun kendisi, duyarlık yetisinin alımlayıcı gücüne yalnızca a posteriori bir halde verilmektedir. Fakat duyumlamanın bu a posteriori halde verilen maddesi eş deyişle tecrübe çoklusu, bana görüldüğü haliyle, şekil ve biçimden yoksun olan duyusal bir yığından ibaret değildir. Bu itibarla tüm bu malzemenin belirli bir biçime ve düzene koyulabilmelerinin böylelikle de bana düzenlenmiş halleriyle görünebilmelerinin bir koşulu, tüm bu deneyim algısının temelinde onu önceleyerek yatıyor olmalıdır. Tüm deneyim çoklusunun düzenlenişinin sağlayıcısı olan bu koşulun kendisi deneyimden türetilmeyeceği için onun bilgisi zihinde a priori hazır olmalıdır ki bu, onun deneyimden ayrı olarak incelenmesini olanaklı kılmaktadır. Bu itibarla deneyim çoklusunun kendisi ile onun algılanmasının temelinde olan koşulu birbirinden ayırdığımızda; deneyim çoklusunun temsilinde bulunan duyuma ve düşünceye ait her şeyi de bu çokludan soyutladığımızda geriye yine de bir şeyler kalmaktadır ki Kant'a göre bunlar *uzam* ve *şekil*'dir, genel anlamda düşünüldüğünde ise *zaman* ve *mekan*'dır.¹⁵⁰ Kant'ın içerisinde deneyimden hiçbir unsur veya etki barındırmayan bilgileri *saf* olarak adlandırdığına daha önce değinilmişti. Bu itibarla Kant'a göre zaman ve mekan, deneyim nesnesinin onlar altında sezildiği saf unsurlar olarak zihinde a priori bulunmaktadırlar.¹⁵¹

¹⁴⁸ Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 95.

¹⁴⁹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 51.

¹⁵⁰ Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 99; Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 51.

¹⁵¹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 51.

Kant, tüm bunları *Transandantal Estetik*'e bir giriş niteliğinde söyledikten sonra bunlara *saf görü* adını vermekte ve saf unsurlar olarak zaman ve mekanı ayrı ayrı incelemeye tabi tutmaktadır. Bu inceleme, her iki olgunun da öncelikle şey'lerin agılanmasının zemininde a priori olarak nasıl yer aldığının araştırılması bağlamında metafiziksel; bu kavramların geometri, matematik ve teorik fizik gibi bilimlerin temelinde nasıl yer aldığının araştırılması bağlamında ise transandantal açıdan yapılan bir incelemedir. Çalışmamızda zaman ve mekanın deneyimin zeminindeki birliktelik ve bütünlüğünün anlaşılması itibarıyla bu iki kavramın bu türden yapılan inceleme ve açıklamalarının bir arada ele alınması uygun görülmektedir.

Kant'a göre zaman ve mekan, şey'leri benim dışımda, yanyana ve art ardalığa tabi olarak tasavvur ve temin etmemi sağlayan a priori formlardır. Bu itibarla dış duyum vasıtasıyla edinilen şeylerin şekil, büyüklük ve birbirleriyle ilişkileri ancak bir uzay formunun varlığıyla açıklanabilmektedir. Aynı şekilde zihnin kendi iç duyumunda farketdiği his, duygular ve ruh halleri gibi durumlar da ancak bir zaman formunun varlığı ile ve zamana tabi olarak açıklanabilmektedirler.¹⁵² Bu anlamda bizim içsel ve dışsal olarak adlandırabileceğimiz duyumlamalarımız vardır ve dışsal his aracılığıyla mekan formuna bağlı olarak alımlanan temsillerin temelinde mekanın saf çoklusu yer almaktadır. İçsel hissin saf çoklusu ise dışsal his aracılığıyla duyumlanan temsillerin içsel histe bıraktığı izlerin, zaman formu aracılığıyla fark edilmesiyle var olmaktadır.¹⁵³ Öyleyse zaman, bizim dışımızda ve dışarıdaki herhangi bir şey olarak; mekan da bizde ve içimizde bir şey olarak sezilemez.¹⁵⁴ Bu noktada "O halde zaman ve mekan nedir ve nasıl sezilir?" sorusu akla gelmektedir. Kant, *Transandantal Estetik*'te bu sorunun cevabına dair her iki kavram için de metafiziksel açıklamalar yaparken dört madde üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilkinde göre zaman ve mekan, dışsal deneyimden çıkarılan ampirik bir kavram değildir. Çünkü ben, bir şeyleri deneyimde ampirik olarak deneyimlediğimde onları benim dışımda belli bir mekanda ve farklı yerlerde fark etmem itibarıyla daha en baştan bir mekan tasavvuruna sahibimdir.¹⁵⁵ Aynı şey, şey'lerin aynı veya farklı zamanlarda algılanabilmeleri ve bu algılara sahip

¹⁵² Küçükparmak, *Kant'ın Zaman Teorisi*, 27; Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 52.

¹⁵³ Ahmet Ayhan Çitil, *Matematik ve Metafizik* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 36.

¹⁵⁴ Bedia Akarsu, "Kant'ta Zaman ve Mekan Kavramları", *Felsefe Arkivi*, (2014), 117.

¹⁵⁵ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 53.

olunmasının temelinde olan anların art ardalıklarının fark edilebilmesi itibariyle zaman için de geçerlidir.¹⁵⁶ Bu anlamda zaman ve mekan, ampirik deneyimde edinilen şeyleri onlardan soyutlayarak ve tüm bu deneyimdeki ilişkiselliklerin düzenliğini sağlayan olarak çıkarımlanan kavramlar değildir.¹⁵⁷

İkinci olarak ise Kant’a göre zaman ve mekan, deneyimdeki tüm görüngü ve temsillerin zemininde yatan a priori koşullardır. Bu bağlamda hiçbir görüngü, temsil ya da eş deyişle tezahür yoktur ki zaman ve mekanın a priori koşulluğu olmaksızın duyumlanabilsin. Zaman ve mekan, tüm bu tezahürlere bağımlı birer belirlenim olarak değil onların algılanabilmesinin a priori zorunlukta bir kurallığı olarak vardır. Esasen Kant’ın bu argümandaki asıl hedefi, genel mantık ilkelerinden yola çıkarak ampirik olgusalıktaki nesneyi kendinde varlıklara dönüştüren, zaman ve mekanı da bu kendinde varlıklar arasındaki ilişkilere bağlı birer belirlenim olarak ortaya koyan Leibniz’e itiraz etmektir.¹⁵⁸

Leibnizci düşüncede kendi başına şeyler olan monadlar, basit ve yalın bir cevher olmaları itibariyle parçalanabilme özelliğine sahip değildir. Bu itibarla Leibniz’e göre bölünme ve parçalanmanın mümkün olmadığı yerde herhangi bir mekansal özellik olarak söz gelimi şekil veya büyüklük de imkan dahilinde değildir.¹⁵⁹ Aynı şey, daha genel olarak düşünüldüğünde zaman için de geçerlidir. Leibniz’e göre özellikle mekan tasavvuru, aynı anda sürekli var olan birçok tözden kaynaklanan bir niteliktir.¹⁶⁰ Bu anlamda Leibniz’e göre kendi başına var olan kendinde bir mekan tasavvurundan veya Kant’ın bahsettiği gibi deneyimdeki tüm tezahürlerden önce zihinde a priori yatan bir zaman-mekan anlayışından bahsetmek olanaksızdır. Mekan, dolayısıyla da zaman, kendinde şeyler olan tözler eş deyişle monadlar olmaksızın bir hiçtir ve aynı anda birlikte var oldukları düşünülen şey’lerin bir düzenini ifade eder.¹⁶¹

Zamanı özellikle de mekanı şey’lerin bir niteliği olarak tasavvur etmenin hata olduğunu düşünen Kant, Leibniz’in bu düşüncesini *Eşlerin Örtüşmezliği Paradoksu* üzerinden eleştirmektedir. Buna göre Leibniz’in sunduğu bu ilişkiyel

¹⁵⁶ Akarsu, “Kant’ta Zaman ve Mekan Kavramları”, 118; Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 56.

¹⁵⁷ Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 100.

¹⁵⁸ Küçükparmak, *Kant’ın Zaman Teorisi*, 46; Uğurlu, “Kant’ın Leibniz’in Monadolojisindeki Uzak ve Zaman Anlayışını Eleştirisi”, 296-297.

¹⁵⁹ Leibniz, *Monadoloji*, 97-98.

¹⁶⁰ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, çev. Leroy E. Loemker (Dordrecht, Holland: Kluwer Academic Publishers, 1969), 520.

¹⁶¹ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 682.

zaman ve mekan tasavvurunda şey'ler bölünebilme ve parçanabilme özelliğine sahip olmamalarına bağlı olarak herhangi bir değişime açık değildirler. Bundan dolayı tüm şey'lerden aynı mekanda olmaları beklenir ve buna göre büyüklükleri, birbirlerine olan uzaklıkları ve diğer bütün nitelikleri açısından birbiriyle aynı olan iki parça her zaman birbiriyle örtüşmektedir.¹⁶² Fakat Kant'a göre bu iki şey veya şekilden birinin yönü sağda diğerinin yönü solda olursa bu iki şey, asla birbirinin yerine konamaz dolayısıyla da örtüşmezler. Söz gelimi bütün nitelikleri ve parçaları bakımından aynı olan ellerin benzerlikleri bir tarafa bırakılırsa sağ el sol elin yerine, sol el de sağ elin yerine hiçbir zaman geçemez. Dolayısıyla bunlar hiçbir zaman birbirleriyle örtüşemezler. Bu durum sağ elin eldiveninin sol ele, sol elin eldiveninin ise sağ ele giyilemeyeceği örneğinde kendini açıkça göstermektedir.¹⁶³

Kant'a göre bütün nitelikleri ve parçaları aynı olmasına rağmen bu iki el yine de birbirinin yerine konamıyorsa, bunların birbirlerinin yerini tutamaması, yalnızca kendi içsel nitelikleri temele alınarak açıklanamaz. Aksine her iki el, bizzat kendi mekanlarıyla kurdukları ilişki içerisinde bir diğerinden farklılaşmaktadır.¹⁶⁴ Öyleyse mekanın kendisi, deneyim içerisinde tüm nesnelerin birbirinden farklılaşmasının temelindeki yönlülüğü nesnelere veren olarak daha en baştan a priori bir zeminle bulunmaktadır. Bu anlamda sağda olma ve solda olma, Leibniz'in söylediği gibi şey'lerin biraradalığının toplamından ilişkisel olarak ortaya çıkan bağlamlar değildir. Bilakis bu yönlülük, tüm deneyime önceliği olan olan mekan tasarımının kendisinden gelmektedir.¹⁶⁵ Aynı durum bizzat zaman için de geçerlidir. Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'nde deneyim nesnelerinin zaman koşulu altında durmaksızın hiçbir zaman bize verilemeyeceğini kaydetmektedir.¹⁶⁶ Bu itibarla zamanın kendisi de tıpkı mekan gibi tüm deneyimi olanaklı kılan a priori bir tasarım olarak daha ilk anda hazır durmaktadır.

Kant, zaman ve mekana bu türden bir a priorilik vermekle onları hiçbir koşul ve sınırlama altında temsil edilmeyen, kendinde var olmak bakımından var olan bir kendinde şey'e dönüştürmemektedir. Kant'a göre bunlar duyuşal görülerdir.¹⁶⁷ Yani

¹⁶² Eşlerin Örtüşmezliği Paradoksu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gözkan, Kant'ın Şemsiyesi & Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar, "Kant'ın Eleştirisi- Öncesi Döneminden Eleştirisi Dönemine Geçişindeki Anahtar Yazı" s. 73- 83.

¹⁶³ Kant, *Prolegomena*, 36.

¹⁶⁴ Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi & Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 78.

¹⁶⁵ Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 18.

¹⁶⁶ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 58.

¹⁶⁷ Kant, *Prolegomena*, 36.

bunların olanakları ancak kendi başına bilinmesi mümkün olmayan duyumlama nesnesi ile ilişkisine dayanmaktadır. Çünkü uzayın verdiği yanyanalık ve zamanın verdiği art ardalık yalnızca deneyimde, duyulamada sezilebilmektedir. Buna bağlı olarak duyumlama nesnesi, zaman ve mekanın kalıplarına girmeden; bu kalıplar da kendilerine deneyimde bir nesneyi kapsamadan bize görülenemezler. Bu itibarla Kant'a göre deneyim nesnesinden soyutlanmış boş ve kendi başına bir zamanı ve mekanı algılamak mümkün değildir.¹⁶⁸ Kant'a göre zaman ve mekanın bir kendi başınalığa sahip olmayıp bi zatihi duyumlamanın içerisinde fark edilebiliyor olmasının zeminini anlama yetisiyle temellendirmek olanaksız görünmektedir. Onların mahiyeti hakkında yapılan temellendirmelerde duysal temsillerle ilk karşılaşan ve farkedene duyarlık yetisi zorunlu olarak devreye girmelidir. Çünkü zaman ve mekan, yalnızca duyumlama eş deyişle duyarlık yetisinin alımlama faaliyeti aracılığıyla onları nesnelere giydirilmiş bir elbise olarak dolaysızca farketmesine bağlıdır.¹⁶⁹

Esasen Kant'ın zaman ve mekanı bizzat duyumlama yetisinin kendisi ile ilişkilendirmesi de Leibniz'e yönelttiği eleştirilerin bir devamı niteliğindedir. Çünkü Leibniz, zaman ve mekanı monadların temsilleri arasındaki ilişkiselliğe indirgemekle esasında onları yalnızca anlama yetisinin nesneleri olarak kendi başına şeylere bağlı unsurlar haline getirmektedir. Bu bağlamda da zaman ve mekanın bilinmesinin temelini kendinde şeylerin bilinmesi itibarıyla anlama yetisinin bizzat kendisiyle ilişkilendirmektedir. Kant'a göre eğer bir şey'in dışsal ilişkileri yalnızca anlama yetisi üzerinden açıklanmaya çalışırsa bu ancak onun kavramları aracılığıyla mümkün olur.¹⁷⁰ Fakat yukarıda da işaret edildiği gibi Kant'a göre belirli bir mekanda bazı şey'lerin bir yöne bazı şeylerin ise ters yöne uzanması, zihnin veya anlama yetisinin karakteristik işaretlerine indirgenemez. Bu itibarla -yalnızca bulundukları mekana göre tasarlandıkları sürece- sol ve sağ eller gibi tamamen benzer ve eşit ancak birbirine çakıştırılmayan –veya birbiri yerine kullanılamayan- şeyler arasında fark vardır.¹⁷¹ Bu farkın anlaşılması anlama yetisi ve onun kavramları aracılığıyla hiçbir zaman mümkün değildir.¹⁷² Bu nedenle böyle

¹⁶⁸ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 128; Küçükparmak, *Kant'ın Zaman Teorisi*, 49.

¹⁶⁹ Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 19.

¹⁷⁰ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 169.

¹⁷¹ Immanuel Kant, "Inaugural Dissertation", çev. D. Walford - R. Meerbote, *Theoretical Philosophy 1755-1770* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 396.

¹⁷² Kant, *Prolegomena*, 36.

durumlardaki farkın yani uyumsuzluğun ancak dolaysız bir görüyle eş deyişle saf sezgiyle kavranabileceği açıktır.¹⁷³ Söz gelimi mekansal olarak geometrinin ilkeleri göz önüne alındığında “Bir üçgenin iki kenarının toplamı üçüncü kenardan büyüktür.” önermesinin içeriği, ‘çizgi’, ‘üçgen’ gibi kavramların çözümlenmesiyle değil, a priori bir görüye sahip olunmasıyla ortaya konabilmektedir.¹⁷⁴ Yine “Farklı zamanlar eş zamanlı olamazlar.” önermesinin içeriği de kavramların çözümlenmesinden çıkarılamaz. Biz duyumlamada zamanın farkına dolaysızca vardığımız için zamanın saf görüsü bize bu bilgiyi sunmaktadır.¹⁷⁵ Esasen Kant’a göre bilginin nihai verileri hakkında felsefe yapmaya çalışıldığında mekan –ve zaman- kavramıyla ilgili zorluklar her zaman vardır. Fakat bu tür zorluklar, görüsel olan mekan ve zamanın gerçekliğini anlamak için aklın çıkarımlarını kullanma girişiminde bulunulduğunda ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁶

Kant’ın Leibniz’e karşı amfibolik türden eleştirisinin bu bağlamı, *Metafiziksel Açıklama*’nın ikinci argümanı çerçevesinde ele alınmış olsa da esasen *Salt Aklın Eleştirisi*’nde B basımına eklenen üçüncü argümanı da destekler niteliktedir.¹⁷⁷ Kant bu üçüncü argümanda en genel anlamda zaman ve mekanın düşünceyle ulaşılan tümel kavramlar olmadıklarını, onların saf birer görü olduklarını ifade etmektedir.¹⁷⁸ Buna bağlı olarak argüman biraz daha detaylı incelendiğinde ise Kant şunu söylemektedir: Duyumlama içerisinde algılanan ve benim tarafımdan bir nesne olarak inşa edilen her şey, ilk anda tek tek temsiller olarak orada, burada, şurada olmakla tek tek mekansallığa sahiptirler. Temsillerin bu şekilde farklı veya aynı mekanda olmaları, içsel olarak belli an’larda olmak itibarıyla zamansallıklarını da ortaya koymaktadır. Yani bir şeyler algılandığında o şeylerin belli bir zamansallığı ve zamanda olmaklığı ve belli bir mekansallığı ve mekanda olmaklığı da algılanmış olmaktadır.¹⁷⁹ Fakat tüm bu şeylerin tek tek algılanan zamansallığı ve mekansallığı, farklı zamanları ve mekanları ifade ediyor

¹⁷³ Kant, “Inaugural Dissertation”, 396.

¹⁷⁴ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 53.

¹⁷⁵ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 56.

¹⁷⁶ Immanuel Kant, “Concerning the Ultimate Ground of the Differentiation of Directions in Space”, çev. D. Walford - R. Meerbote, *Theoretical Philosophy 1755-1770* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 371.

¹⁷⁷ Bu argüman, Uzam Kavramının Metafiziksel Açıklaması’nda üçüncü sırada yer alırken Zaman Kavramının Metafiziksel Açıklaması’nda dördüncü sırada yer almaktadır. Biz genel anlamıyla Uzam Kavramının Metafiziksel Açıklaması’ndaki sıralamayı takip etmekteyiz.

¹⁷⁸ Akarsu, “Kant’ta Zaman ve Mekan Kavramları”, 118.

¹⁷⁹ Deleuze, *Kant Üzerine Dört Ders*, 81.

olsa da bunlar en temelde tek bir zamanın ve tek bir mekanın bölümleridirler. Fakat bu tek tek bölümler, her şeyi içinde tutan tek bir zamanı ve mekanı, onları oluşturan parçalarını gibi önceleyemezler.¹⁸⁰ Onların bize çeşitli ve parçalı halde görünmeleri, yalnızca sınırlanmışlıklarına dayanmaktadır.¹⁸¹ Bu anlamda zaman ve mekan, bütün farklı parçalarına ve sınırlanmışlıklarına önceliği olan a priori görüşü olarak tüm zamansallık ve mekansallıkların temelinde bulunmaktadır.

Kant'ın üçüncü argüman özelinde ortaya koyduğu bu düşünceleri, dördüncü argümanda da etkisini sürdürmektedir. Kant, dördüncü argümanda bizim tüm sınırlanmışlıkları ile algıladığımız şey'lerin zamansallık ve mekansallıklarını tutan tek bir zamanın ve mekanın olduğu tezini devam ettirmektedir. Bu anlamda da söz konusu bu tek bir zaman ve mekan temsilinin sonsuz ve sınırı olmayan temsiller olduğunu ortaya koymaktadır. Kant'a göre bilinen tüm zaman ve mekan büyüklükleri, onların zemininde yatan tek ve sonsuz zaman-mekan temsilinin sınırlanmışlıklarından başka bir şeyi göstermemektedir. Bu anlamda verili sonsuz büyüklük olarak zaman ve mekan, tüm tek tek zamansallıkların ve mekansallıkların kaplamı olma niteliğindedir ve içerisinde barındırabileceği zamansallık ve mekansallığın bir sonu veya sınırı olduğundan bahsedilemez. Esasen Kant'a göre zaman ve mekanın söz konusu bu sonsuz ve sınırsız sayıda zamansallık ve mekansallığı barındırıyor oluşu, onun bir kavram olmasının aksine a priori bir görüşün ispatıdır. Çünkü hiçbir kavramın sonsuz temsiller çoklusunu bir kaplam olarak kendi altına düşürdüğü düşünülemez. Fakat zaman ve mekan bu niteliğe sahiptir ve böyle bir kapsam ilişkisi bunlar için düşünülebilir. Bu nedenle zaman ve mekan, kökensel olarak bir kavram değil; a priori bir görüdür.¹⁸²

Kant'a göre zaman ve mekanın kendi başına şeyler veyahut da bu şeylere bağlı kavramsal belirlenimler olarak değil de tüm bilme faaliyetimizin temelinde olan görüşlerin saf a priori formları olarak ortaya konulması en temelde sentetik a priori yargıların ortaya konulmasının zeminini oluşturmaktadır. Sentetik a priori yargılar, belirgin olarak kendilerini matematikte gösterdikleri için onların ortaya konulmasının zemini en temelde matematiğin nesnelerinin ortaya konulmasının temelini oluşturmaktadır.¹⁸³ Bu bağlamda Kant, zaman ve mekanın transandantal

¹⁸⁰ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 53-56.

¹⁸¹ Akarsu, "Kant'ta Zaman ve Mekan Kavramları", 118; Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 53.

¹⁸² Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 53.

¹⁸³ Wood, Kant, 62.

açıklamalarında, bu kavramların matematiksel yargıların koşulu olarak geometrinin ve aritmetiğin yargılarına nasıl dayanak olduklarını izah etmektedir.¹⁸⁴

Kant, *Prolegomena*'da geometrinin önermelerinin hayal gücüyle uydurulmuş şeyler olmadığını ifade etmekte ve onların nesnelerle gerçek ve güvenli bir bağlantı kurduğunu belirtmektedir. Bu anlamda geometri, özellikle mekan formu içerisindeki her şeyle bizzat bağlantı kurmakta böylelikle de onun önermeleri mekanda zorunlu olarak geçerli hale gelmektedir.¹⁸⁵ Fakat burada, geometrinin önermelerinin bu zorunlu geçerliğinin neye dayandığı sorusu akla gelebilir. Öncelikle Kant'a göre bu zorunluluğun kökenine dair ihtimaller göz önüne alındığında karşımızda en temelde iki seçenek durmaktadır. Buna göre geometrinin önermeleri ya kavramsal ya da görüseldir. Her iki bilginin de a priori ve a posteriori türden düşünülmesi mümkündür. Fakat burada geometrinin mekandaki bu zorunluluğunun kökenini a posteriori bir zeminde aramanın mümkün olmadığı daha en baştan anlaşılmaktadır. Çünkü bu türden bilgiler, geometrinin içerdiği zorunluluk ve kesinliğin zeminini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle geometrinin önermeleri, kavramsal ve görüsel türden a posteriori bilgilere dayanmamaktadır. Esasen geometrinin önermeleri, salt sözel ve kavramsal doğruluklar da olmadıklarından onların zorunluluklarının kökenine yalnızca mantıksal çözümlemelerden hareketle ulaşamaz ve onların salt mantıksal doğruluklara benzer olduğu da düşünülenemez.¹⁸⁶ Bu anlamda kavramsal ve a priori türden olan bilgiler aracılığıyla da geometrinin kökenine ilişkin açıklamalar yapılamaz.

Ayrıca Kant'a göre geometri, tek başına kavramların mantıksal olarak ortaya koydukları bilgilerden çok daha fazlasını içermektedir. Dolayısıyla geometrinin sahip olduğu zemin, kökensel olarak görüsel eş deyişle sentetik olmalıdır. Söz gelimi "Mekanın üç boyutu vardır." önermesinin kesinliği, tek başına 'mekan' kavramının ve yahut da 'üç' rakamının kavramının mantıksal çözümlemesinden türetilemez. Buna dair tüm uğraşlar da boşa çıkmakta ve bu kesinliğin açıklanabilmesinin zemini en temelde görüye başvurmak suretiyle ortaya konulabilmektedir. Fakat bu görüsellik, bizzat görünün kendisi olması bakımından

¹⁸⁴ Yalçın, "Kant'ta Matematik Felsefi Temelleri", 129.

¹⁸⁵ Kant, *Prolegomena*, 36.

¹⁸⁶ Stephen F. Barker, *Matematik Felsefesi*, çev. Yücel Dursun (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2017), 55.

değil; bir nesnenin deneyiminin daha ilk anında bizde oluşan tüm algısını zorunlu olarak önceleyen olması bakımından ele alınmalı, bu anlamda saf ve a priori olarak düşünülmelidir.¹⁸⁷ Bu itibarla bütün dış görünüşleri, dolayısıyla geometrik nesneleri önceleyen saf görü olarak mekanın a priori formu, geometrinin önermelerinin *apodiktik* eş deyişle zorunlu ve evrenselliğinin ön şartı olarak kökende durmaktadır. Çünkü şey'lerin geometrik olarak şekil ve uzantısını oluşturan üç boyutlardan bahsetmek, en temelde her bir boyutun yanyanalığa tabi olarak toplamda bir üç boyut oluşturduğundan bahsetmek anlamına gelmektedir. Her bir boyutun yanyanalık bağıntısına tabi olduğunu söylemek ise onların herbirinin ayrı ayrı ama kökensel olarak bir ve sınırsız bir mekansallığa tabi olduğunu söylemekle aynı şeydir. Eğer tüm bu boyutların yanyanalık üzerinden bir mekansallığa tabi olduğu bilinmezse Kant'a göre geometri yapmanın imkanından bahsetmek mümkün değildir.¹⁸⁸

Aynı şey, "değişim" ve "hareket" kavramları üzerinden teorik fizik bilimi yapabilmenin imkanı olarak zamanın saf görüşü için de geçerlidir. Kant'a göre biz, şey'leri algımlarken onları bizim dışımızda biraradalık ve yanyanalık bağıntısı üzerinden algılarız. Şey'lerin söz konusu bu biraradalık, yanyanalık ve yahut da art ardalıkları en temelde bir zaman tasavvurundan bağımsız değildir. Bu anlamda şey'lerin belli hareket ve değişime uğramaları ve bunların bizim tarafımızdan kavranabiliyor olması, özellikle bir zaman tasavvuruna a priori olarak sahip olmamızla açıklanabilmektedir. Kant'a göre şey'lerin tüm değişim ve hareketlerini algılamamanın temelinden zaman tasavvurunun çıkarılması, bu kavramlar için bir çelişkiye neden olmaktadır. Bu çelişki, şey'lerin zamana tabiyetleri göz önünde bulundurulmadığında herhangi bir şey'in bir yerde olması ve olmaması gibi bir duruma sebebiyet vermektedir.¹⁸⁹ Esasen bir şeyin bir yerde bir anda var olup bir anda var olmaması mümkündür. Fakat bu, yalnızca bir zaman tasavvurunun kabulü ile açık ve seçik olarak kavranılabilecek bir durumdur. Aksi halde bir şey'in bir yerde hem var olup hem de var olmadığını düşünmek gerekir ki bu da az önce belirtildiği gibi aklen çelişen bir durumdur. Tüm bunlardan sonra Kant, bilindik bir yöntemle, bu çelişkinin yalnızca kavramsal çözümlemelerle ortadan

¹⁸⁷ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 54.

¹⁸⁸ Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 107.

¹⁸⁹ Küçükparmak, *Kant'ın Zaman Teorisi*, 111.

kalkmayacağını belirtmekte ve böylelikle zamanı bir saf görüş olarak tüm bu çelişkinin giderilmesindeki ön koşul olarak ortaya koymaktadır.¹⁹⁰

Tüm bunlarla beraber Kant, zaman ve mekanı transandantal ideal unsurlar olarak ortaya koymaktadır.¹⁹¹ Buna göre ampirik olarak gerçek olan zaman ve mekanın saf görüşü, bu gerçekliklerini yalnızca ampirik şey'lerin içine girip yerleştikleri kalıplar olarak gösterebilmektedirler. Yani en temelde duyumlamada görülebilen her şey, zaman ve mekan elbisesini giymekle bizim algımıza konu olabilmektedir.¹⁹² Bu, aynı zamanda zaman ve mekanın da gerçek olarak duyumlandığı aşamadır. Tüm duyumlamadan öte ve onu aşan olarak eş deyişle var olmak bakımından varlığın kendisine bir kendinde şey olarak konu olabilecek zaman ve mekan tasavvurundan bahsetmek olanaksızdır. Fakat yine de zaman ve mekan birer hayal unsuru değildir aksine onlar ideal ve a priori unsurlar olarak var'dırlar. Zaman ve mekanın transandantal anlamdaki bu idealliği, onların bilincin duyumlamada algıladığı ve kavradığı tüm gerçekliğin algılanma yasaları olarak var olmaları anlamına gelmektedir.¹⁹³ Bu itibarla zaman ve mekanın transandantal idealitesi, onların henüz bu aşamada bir yerde var olarak gösterilememelerine rağmen; “var” olarak nitelenebilen her şeyin o haliyle görülüp algılanabilmesinin temel koşulu olarak var olmaları anlamına gelmektedir.

Kant'a göre zaman ve mekanın transandantal idealitesinin ortaya konulması geometri gibi matematiğin nesnel-evrensel geçerliliğinin de ön koşuludur. Bu anlamda zaman ve mekanın transandantal idealitesi ortaya konulmaksızın bu bilimlerin sunduğu nesnel geçerli bilgilerin gerçek nesnelere uygulanmasının olanağı yoktur. Ayrıca bu bilimlerin ortaya koyduğu bilgilerin yalnızca bir hayal ürünü ve kuruntu sayılmasının önüne geçebilecek tek araç da transandantal ideal unsurlar olarak zaman ve mekandan başkası değildir.¹⁹⁴

Esasen Kant'ın transandantal felsefesinde saf ve bu anlamda transandantal ögeler olarak zaman ve mekan meselesi, tek başına ele alınıp incelendiğinde müstakil bir çalışmayı dolduracak mahiyette bir zenginliğe sahiptir. Fakat bu çalışmanın sınırlarını çizebilmek amacıyla meselenin izahı bu kadarıyla yeterli görülmektedir. Yine de şu kadarı söylenmelidir ki Kant'ın tüm bunları ortaya koymasının temel

¹⁹⁰ Küçükparmak, *Kant'ın Zaman Teorisi*, 111; Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 57.

¹⁹¹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 55.

¹⁹² Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 109.

¹⁹³ Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 79-80.

¹⁹⁴ Kant, *Prolegomena*, 42.

amacı, en genel anlamda “Sentetik a priori yargılar nasıl mümkün olur?” sorusuna bilmenin iki kipinden biri olan görü cihetinden cevap vermeye çalışmaktır. Kant’a göre matematik gibi sağlam bilimlerin temeli, kavramların dışında bir genişliğe dayanmak suretiyle sentetik alanla ilişkilidir. Buna göre bu bilimlerin nesnel-evrensel geçerliğini sağlayabilmek için kavramda değil ama görüde a priori bulunabilen ve onunla sentetik olarak bağlanabilen ögelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ögelerin bi zatihi kendisi, zaman ve mekanın saf görüsüdür.

Kant’ın sağlam bilimlerinin temelini açıklama çabası tek yönlü bir çaba değildir. Çünkü görü, her ne kadar algılanmasının temelinde a priori unsurları barındırıyor olsa da bu, görünün sahip olduğu bir form veya özellik değildir. Başka bir deyişle görünün algılanmasının temelinde zaman ve mekanın a priori formları olsa da onların idealliğini -ve dolayısıyla a priori yasallığını- düşünmek veya olanağından bahsetmek, tek başına bir kip olarak görünün ve onu algılama melekesi olarak duyumlamanın yapabileceği bir iş değildir. Bu anlamda gerek duyumlama nesnesinin gerekse de geometrik ve matematiksel nesnelerin algılanmasının ideal zeminini düşünmek için başka bir yeti olan anlama yetisi ve onun saf kavramlarına ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bilmenin iki kipini oluşturan transandantal ögeler dizisinin ikinci ögesi olan *Trasandantal Mantık*’ın incelenmesi bu itibarla kıymetlidir.

1.5 Kategoriler Meselesinin İzahı

Kant’ın kritik projesi, en temelde dinamik halde bilgimize konu olan doğadaki görünüşlerin ve ilişkiselliklerin evrensel kurallarla bir bütünlük içerisinde kavranılmasının nasıl mümkün olduğunun araştırılmasıdır. Bu araştırma itibariyle Kant, doğadaki herhangi bir nesneyi yalın bir halde duyumlamakla bu bütünlüğün zeminini yakalamanın mümkün olmadığını ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle Kant’a göre doğadaki şey’ler ve nesneler evrensel bir kurallık içerisinde sezilebilmekte ve duyumlanabilmektedir. Bu evrensellik ve yasallığın epistemolojik kökenini ise yalnızca duyumlamanın kendisi üzerinden ve buna bağlı olarak duyarlık yetisi üzerinden ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Bu itibarla duyumlamada sezilen ve görülen şey’lerin bir bütünlük içerisinde kavranılabilmesi için başka bir koşul daha gereklidir ki bu koşulun kendisi anlama yetisinin saf kavramları olan kategorilerdir.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Küçükparmak, *Kant’a Göre Bilgi ve Metafiziğin İmkânı*, 64.

Esasen Kant'a göre kategoriler, düşünmenin öz etkinliği olarak ifade edilen yargı verme fiilinin formlarıdır. Nasıl ki zaman ve mekan, duyumlama malzemesini algılayabilmemizin temel formları iseler saf kavramlar olarak kategoriler de düşünmenin asıl kurucu formları ve unsurlarıdır.¹⁹⁶ Fakat bu saf kavramların düşünmenin formları olmaları, onların bilinebilirliklerini kendi başına ve yalnızca içeriksiz bir düşünmenin içine hapsetmek anlamına gelmemektedir. Esasen aklen böyle bir düşünmenin imkanından bahsedilebilir fakat daha önce de değinildiği gibi böyle bir düşünme Kant'a göre boş bir düşünme olacağından saf kavramların tüm içeriklerin aklen bağdaştığı zemin olan algılar dünyasında kendilerini göstermesi gerekmektedir. Eş deyişle anlama yetisinde bulunan saf kavramlar olarak kategorilerin tam bir kavrama fiiliyle kavranılabilmesinin temeli onların duyumlaya ait algılarda tezahür etmesine, tabiri caizse tecelli etmesine dayanmaktadır. Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'ndeki '*İçeriksiz düşünceler boştur.*'¹⁹⁷ ifadesi bu itibarla anlam kazanmaktadır. Fakat her ne kadar bu saf kavramlar, duyumlama malzemesinin temsilleri aracılığıyla idrak edilmekteyse de duyumlamada var olan algılar çoklusunun gerçek bir birlik kazanıp objektif bir ilişkisellik içerisinde bize nesnenin bilgisini sunmasının esası da bu saf kavramlar olan kategorilerin varlığına dayanmaktadır. Kant, bu durumun izahını *Prolegomena*'da basit bir örnek üzerinden yapmaktadır. Buna göre eğer 'Güneş taşı ısıtır.' önermesi ele alınırsa burada 'güneş vardır' ve 'taş ısınır' verileri, iki ayrı algı malzemesidir. Bu malzemelerin bir yargıda sentezlenmesi ve bu yargıların doğa hakkında genel geçer veriler ortaya koyması, ısınmayı güneşin varlığına zorunlu olarak atfetmeye yarayan anlama yetisinin 'neden-etki' kategorisi aracılığıyla mümkündür.¹⁹⁸ Böylelikle saf kavramlar olarak kategoriler, duyumlamadaki çeşitli birçok veriyi bir araya getiren ve bu verilerden hareketle bir nesnenin düşünülmesini sağlayan temel bir koşul olarak karşımızda durmaktadır.

Tüm bunlardan sonra Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'nin *Transandantal Mantık* bölümünde kategorilere anlama yetisinin bilgisi olarak işaret etmekte ve bunları öğelerine ayrıştırdığını söyleyerek şu noktaların önemli olduğunu ifade etmektedir: İlk olarak bu kavramların içine hiçbir duyumlama malzemesinin katışmadığı haliyle saf olması gerektiğini belirtmektedir. İkinci olarak ise bunların görü ve buna bağlı

¹⁹⁶ Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 88-89.

¹⁹⁷ Kant, *Akı Usun Eleştirisi*, 66.

¹⁹⁸ Kant, *Prolegomena*, 51-52.

olarak duyarlık yetisine değil düşünme ve buna bağlı olarak anlama yetisinin kendisine ait olmaları gerektiğini; üçüncü olarak ise bu kavramların türevsel olmayıp en temeldeki – en dipteki temelliği teşkil edenleri- içermesi gerektiğini ifade etmektedir. Son olarak ise Kant’a göre bu saf kavramların tablolarının tam olması ve böylelikle anlama yetisini tam olarak doldurmaları gerekmektedir.¹⁹⁹

Esasen Kant anlama yetisinin, kavramların tabloları itibariyle tam bir bütünlüğe sahip olduğunu belirterek bu bütünlüğün kaynağının tecrübe yoluyla ortaya çıkarılamayacağını ifade etmektedir. Ona göre bu bütünlüğün kaynağı, tecrübe içerisinde karşılaşacağımız ve bu bütünlüğü kuşatacak bir şey olsaydı da bu kavramların tam bir tablolaştırmasını yapmak yine de mümkün olmazdı.²⁰⁰ Bu nedenle Kant, saf kavramların tecrübe itibariyle duyarlık yetisinde değil düşünme itibariyle anlama yetisinde temellendiklerini öne sürerek bu kavramların dökümüne ilişkin yaptığı kendi tablosunun tam ve eksiksiz olduğunu iddia etmektedir. Fakat burada Kant’ın cevabını aradığı başka bir soru daha karşımıza çıkmaktadır ki o da, kendisinin tam ve eksiksiz bir tablosunu verdiğini öne sürdüğü bu saf kavramların hangi yolla bize duyumlama nesnesinin bilgisini vereceği sorusudur.

Kant’a göre hiçbir kavram herhangi bir duyumlama nesnesiyle dolaysızca bağıntılı değildir. Kavramın bir nesne hakkında bağıntılı olduğu şey yalnızca onun hakkındaki başka bir görüş veya başka bir kavramdır.²⁰¹ Bu anlamda herhangi bir kavram, tek başına nesnenin ne’liği hakkında dolaysızca bir farkındalık ve idrak sunmaktan uzaktır. Fakat yine de Kant’a göre herhangi bir ‘şey’, ‘bu şey’ olarak yalnızca kavramlar üzerinden belirlendiğinden, kavrama anında birçok kavramın aynı anda hem nesne ile hem de birbirleri ile bağıntılı olması gerekmektedir ki bu, yargı verme fiilinin bizzat kendisidir.

Esasen Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*’nde sunduğu yargı tanımında, onun bir nesne hakkında bilgi veren dolaylı bir bilgi olduğunu ve bir nesnenin temsilinin bir başka temsil yoluyla kavranılmasını sağlayan bir idrak fiili olduğunu kaydetmektedir.²⁰² Yine aynı kitabında anlama yetisi kavramlarını tanımlarken de onları “Farklı temsillere *bir yargıda* birlik veren fonksiyonlar” olarak ele almaktadır.²⁰³ Böylelikle şu anlaşılmaktadır ki kavramlar, herhangi bir nesnenin

¹⁹⁹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 71.

²⁰⁰ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 71.

²⁰¹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 72.

²⁰² Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 72; Çitil, *Matematik ve Metafizik*, 31.

²⁰³ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 76.

ne’liğinin kavranılmasını sağlayan bir fiilde –yargıda-, nesneye dair tüm temsilleri bir araya getirip bağlayan bir işleve sahip olan fonksiyonlardır. Bu anlamda Kant’a göre bu yargı fiilinin -ve dolayısıyla bir şeyi belirleme fiilinin- dışında kavramı bulabileceğimiz bir yer yoktur ya da bu fiil haricindeki herhangi bir temsilden kendi başına bir kavram olarak bahsedebilmenin imkanı yoktur.²⁰⁴ Tüm bu itibarla denebilir ki yargı, kavramın var olduğu ve onun dışında hiçbir dolayın kavramı bize vermeyeceği bir mekan ve hüküm olarak karşımızda durmaktadır. Aynı bakış açısıyla nesne de düşünülmesi ve kavranılması itibariyle kavramların birliğine ihtiyaç duyan şey olmakla, yargı fiili içerisinde kurulmaktadır. Bu anlamda nesnenin mekanı da yargı fiilinin kendisidir.

Kant’ın felsefesi açısından tüm bu gerçekliğin kavranılıp bilinmesinin nesnel zemini, yargı fiiline ve bizzat yargının kendisine dayandırılarak açıklanmaktadır. Hatta Kant, saf kavramlar olarak kategorilerin tam bir listesini yapmayı amaçlarken bunun ancak yargılara dayandırılabilmesini ifade etmektedir. Buna göre eğer nesnelerle ilgili ne tür yargılarda bulunabildiğimiz tam bir dökümü yapılırsa bu yargıları mümkün kılan kavramların da hangi yargılarda hangi işlevleri yerine getirdiğinin bir dökümü yapılabilir. Dolayısıyla da tüm bu yargılar dökümünden hareketle kategorilerin tam bir tablosuna geçiş yapmak çok daha kolaylaşmaktadır.

Kategorilerin bir dökümünü yapma çabasında Kant, ilk olarak yargıların mantıksal çizelgesini vererek²⁰⁵ dört farklı önerme formu ortaya koymaktadır. Bunlar “ana momentler” olarak nicelik, nitelik, ilişki ve modalite (kiplik – tarz) kategorileri şeklinde ele alınmaktadır.²⁰⁶ Kant’a göre bu dört ana momentin her biri kendi altında üç moment daha içermektedir ki çizelge bu haliyle bitmiş, tam ve eksiksiz bir tabloyu ifade etmektedir. Buna göre ilk olarak nicelik kategorisi ele alınacak olursa Kant, tüm önermelerimizin bir niceliği olduğunu ifade etmekte ve bunları *tümel*, *tikel* ve *tekil* yargılar formuyla ortaya koymaktadır.²⁰⁷ Kant bu aşamada özellikle tekil yargıların neden ayrıca ele alındığına dikkat çekmektedir. Çünkü özellikle Aristoteles mantığında tekil yargılar tümel yargılar kapsamında değerlendirildiğinden kendisinin bu yargıları ayırmakla alışılmışın dışına çıktığını

²⁰⁴ Çitil, *Matematik ve Metafizik*, 33.

²⁰⁵ Kant, *Prolegomena*, 53.

²⁰⁶ Martin Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 79.

²⁰⁷ Kant, *Prolegomena*, 53; Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 73; Küçükparmak, *Kant’a Göre Bilgi ve Metafiziğin İmkânı*, 70.

belirtmektedir. Bunun gerekçesini de tekil yargıların tümel yargılarla karşılaştırıldığında büyüklük açısından tekil olanın durumunun, birliğin sonsuzluğa karşı olan durumu gibi oluşuna dayandırmaktadır.²⁰⁸ Bu bağlamda yalnızca tek bir şeyin bilgisini ileri sürdüğümüz tekil yargı ile şeylerin eksiksiz bir kümesinin bilgisini iddia ettiğimiz tümel yargıları birbirlerinden ayırmaktadır.²⁰⁹

İkinci olarak ise Kant'a göre bizim her bir önermemiz belirli bir niteliğe sahiptir. Bu nitelikler; *olumlu*, *olumsuz* ve *sonsuz* olmak üzere üç momentle ifade edilmektedir. Buna göre 'A, B olan'dır' önermesinde B yüklemi A öznesine olumlu olarak atfedilebilmektedir. Bu anlamda Kant, *Prolegomena*'da bu yargıları 'evetleyici' yargılar olarak da ifade etmektedir. Aynı şekilde olumsuz yargılar ise 'A, B değildir.' şeklinde yüklemi özneye değilleyen ve olumsuzlayan yargılardır. Bu anlamda Kant bu yargıları da 'değilleyici' yargılar olarak ifade etmektedir. Son olarak sonsuz yargılar ise nitelik kategorisinde en göze çarpan ve yine genel mantık itibariyle yargılara yüklenmeyip Kant'ın transandantal mantığı itibariyle ortaya koyduğu yeni bir momenttir. Kant, sonsuz yargıları hem olumlu hem de olumsuz yargılardan ayırmaktadır.²¹⁰ Bu itibarla eğer "Ruh ölümlü olmayandır." önermesi ele alınırsa mantıksal biçim açısından bir olumlamada bulunmaktadır. Çünkü ruhu ölümlü olmayanlar sınıfına dahil etmek, onun yalnızca ölümlülerden ayrıştırılmasını sağlamakla kalmayıp diğer bütün ölümsüz olanların arasına dahil etmek anlamına gelmektedir. Bu anlamda ruh, sonsuz belirlenimlere ve olumlamalara açık olan bir şey olarak karşımızda durmaktadır. Bunun böyle olmasını sağlayan şey ise bizim onun hakkında ortaya koyduğumuz söz konusu sonsuz türden yargılardır.²¹¹ Bu açıdan bakıldığında sonsuz yargılar, biçimsel olarak hem olumlu hem de olumsuz yargılarla benzerlik gösteriyor gibi görünse de içerik olarak onlardan tamamen ayrılmaktadır.

Kant'ın yargılar ve dolayısıyla kategoriler tablosundaki üçüncü başlığı olan ilişki başlığı ele alındığında öncelikle söylenmesi gereken şey, Kant'ın bu meselede etkilendiği genel mantık ders kitaplarında sunulan yargı listelerinin hiçbirinde böyle bir başlığın olmayışındır.²¹² Öte yandan bu kategorideki yargılarda üç tür ilişki

²⁰⁸ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 74.

²⁰⁹ Beatrice Loguenesse, "Kant and Modern Philosophy", *Kant on A priori Concepts: The Metaphysical Deduction of the Categories*, ed. Paul Guyer (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 143.

²¹⁰ Loguenesse, "Kant and Modern Philosophy", 143.

²¹¹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 74.

²¹² Loguenesse, "Kant and Modern Philosophy", 144.

bulunmaktadır: İlki, iki kavram olan özne ile yüklem ilişkisinin kurulduğu ve kesin yargıları ifade eden *kategorik* önermelerdir. Söz gelimi “Bu elma kırmızıdır.” önermesinde kırmızı yüklemi elma öznesine atfedilmekte ve bu önermenin kesinliği varsayımsal bir şüpheye düşmeksizin bilinmektedir. İkinci bir ilişki olarak ise neden – etki bağıntısının kurulduğu ve iki yargının birbirine bağlandığı varsayımsal yargılar olan *hipotetik* önermeler yer almaktadır.²¹³ Bu anlamda “Eğer çalışırsa başarılı olur.” önermesinde çalışma nedeni ile başarılı olma etkisi arasında bir bağıntı kurulmaktadır. Bu türden bağıntılar, özellikle doğa bilimlerinin kurulmasına imkan tanıyan yargılar, hipotetik türden yargılardır. Son olarak ise iki veya daha fazla yargının birbirine bağlandığı fakat biri kabul edildiğinde diğerlerinin mantıksal olarak dışlanacağı önermeleri ifade eden *ayrık* yargılar yer almaktadır. Burada Kant’ın ifadesiyle “Dünya ya kör bir olumsuzluk yoluyla, ya iç zorunluk yoluyla, ya da dış bir neden yoluyla vardır.” önermeleri ele alındığında bunlardan herhangi birinin tercih edilmesi durumunda geriye kalan iki önerme mantıksal olarak dışlanmaktadır. Böylelikle de Dünya, bu üç nedenden biri yoluyla var olması itibarıyla diğer nedenlerden ayrıştırılmaktadır ama aynı zamanda Dünya’nın yalnızca bu üç neden yoluyla var olabileceği ihtimali de onu bu üç neden dışındaki tüm neden ihtimallerinden ayrıştırmaktadır.²¹⁴ Bu türden ilişkilerin kurulduğu önermeleri Kant, ayırıcı, ayrık (disjunctive) yargılar olarak ortaya koymaktadır.

Bu tablodaki dördüncü kategori başlığı, modalite başlığıdır. Burada hemen şu söylenmelidir ki Kant’ın modalite kategorisi altında ortaya koyduğu kavramlar, gerek Aristoteles’in kategori sisteminde gerekse başka sistemlerde daha önce ele alınmayan kavramlardır. Bu anlamda modalite kategorisi, Kant’ın sisteminde diğer kategorilerden biraz daha farklı bir anlam kazanmaktadır. Modalite başlığı da kendi içerisinde üç ayrı moment taşımaktadır ki bunlardan ilki Kant’ın *Salt Aklın Eleştirisi*’nde *belkili* yargılar olarak ifade ettiği, hakkında mutlak bir doğruluğa veya yanlışlığa ulaşamayan *olanaklı* yargılardır.²¹⁵ Buna göre “Yarın hava bulutlu olacak.” önermesinin kesin olarak doğruluğu veya yanlışlığı kanıtlanamayacağından bu tür önermeler, olanaklı önermeler şeklinde adlandırılmaktadır.²¹⁶ İkinci olarak ise Kant’ın Prolegomena’da *varoluş* olarak adlandırdığı, bir olanak taşımanın dışında olgusal bir gerçekliğe işaret eden

²¹³ Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, 86; Küçükparmak, *Kant’a Göre Bilgi ve Metafiziğin İmkânı*, 72.

²¹⁴ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 75.

²¹⁵ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 75.

²¹⁶ Küçükparmak, *Kant’a Göre Bilgi ve Metafiziğin İmkânı*, 73.

önergelerdir. Başka bir ifadeyle olanak taşıyan yargıların edimsel olarak gerçekleşip var olduğu halini ifade eden yargılardır. Söz gelimi “Yarın hava bulutlu olacak.” olanaklı önermesinin işaret ettiği olayın yine işaret ettiği zaman diliminde gerçekleşmiş ve “Bugün hava bulutludur.” şeklinde değişime uğramış halidir.²¹⁷ Son olarak ise bir önermenin doğru veya yanlış olmasının tüm ön koşullarını bize veren eş deyişle bir önermenin doğrulanabilirlik veya yanlışlanabilirlik ölçütlerini bilmemizi sağlayan üçüncü bir yargı türü daha vardır ki bunlar, Kant’ın zorunluluk olarak ifade ettiği *apodiktik* yargı türü olarak adlandırılmakta ve Kant’ın kategoriler tablosu böylelikle tamamlanmaktadır.

Esasen Kant’ın felsefe tarihindeki epistemolojik devriminin diğer bir ayağı, özellikle Aristoteles’ten devraldığı kategoriler meselesine getirdiği yeni yoruma dayanmaktadır. Çünkü Aristoteles’in ortaya koyduğu öğretiyeye göre kategoriler, var olan her şeyin bu yüklemeler üzerinden ortaya çıktığı temel zemindir. Bir başka ifadeyle her bir varlık ancak kategorilere bağlı olarak varlık kazanmaktadır. Böylelikle bu kavramlar, yalnızca dilsel olarak bir anlama sahip olmaktan ziyade varlık itibariyle somut şeylere işaret eden temel nosyonlar halinde ele alınmaktadırlar.²¹⁸ Fakat Kant, kategoriler üzerinden bir varlık tartışmasına girmemekte ve söz konusu bu kavramların anlamları üzerinden bir şey’in varlık olarak belirlenebileceğini kabul etmemektedir. Yine mesele Aristoteles’in bakış açısıyla ele alındığında kategorilerin kökeni yalnızca varlığa dayandırılmaktayken Kant’a göre söz konusu bu kategorilerin kökeni varlığa bağlı olmayıp anlama yetisinin kendisine dayanmaktadır.²¹⁹ En genel anlamda kategorileri, Aristoteles’te varlığın; Kant’ta ise anlama yetisinin ilkeleri olarak ifade etmek mümkün görünmektedir. Bu anlamda Kant’ın anlama yetisine tabi kıldığı bu ilkeler, dinamik bir bütünlük halinde bize sunulan doğayı genel geçer kurallarla tek tek belirlenmiş bir olaylar bütünü olarak kavramamızın zeminini oluşturmaktadır.²²⁰ Ayrıca Aristoteles’te varlığın ilkeleri olarak kabul edilen kavramlar, aynı şekilde bilimsel bilginin de temel zeminini ifade etmektedir. Bu anlamda çalışmamız itibariyle özellikle üzerinde durulması gereken matematiğin nesnelerinin Aristoteles’e göre

²¹⁷ Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, 87.

²¹⁸ Çitil, “Matematik ve Felsefe”, 31.

²¹⁹ Küçükparmak, *Kant’a Göre Bilgi ve Metafiziğin İmkânı*, 67.

²²⁰ Lokman Çilingir, “VII. Mantık Çalıştayı Kitabı”, *Transendental Diyalektiğin İnşasında Antinomiler*, ed. Vedat Kamer - Şafak Ural (İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, 2017), 191-192.

de kesin öncüllere dayalı olması gerekmektedir. Matematik bu özelliği, kavramların ve mantığın en üst ilkesi olan çelişmezlik ilkesine dayalı olmakla kendisinde barındırmaktadır. Başka bir ifadeyle Aristoteles, çelişmezlik ilkesini var olan her şeyin üzerine temellendiği esas zemin olarak kabul etmekte ve özellikle metafizik, fizik ve matematik gibi kesin bilimleri bu ilke üzerine inşa etmeye çalışmaktadır.²²¹ Fakat Kant, daha önce de kısa kısa temas edildiği gibi görü temelli ve bu anlamda sentetik bir zeminde inşa etmeyi hedeflediği matematik ve kesin bilimler anlayışıyla Aristotelesçi klasik bilim anlayışına taban tabana karşıt görünmektedir. O halde Kant'ın matematiksel yargıların temellendirilmesi meselesinde bu karşıtlığa sebep olan düşüncelerine temas etmek yerinde olacaktır.

1.6 Matematiksel Yargıların Mekanı ve İnşası

Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'nde ele aldığı temel meselelerden biri hiç şüphesiz sentetik a priori bilgilerin teorik bilimlerde ilkeler olarak kapsandığı yönündeki temel tezine dayanmaktadır. Sentetik a priori yargıların yüklem durumunda olan kavrama yeni bir bilgi eklemekle bilgimizi genişleten buna karşın doğrulanabilmesi için ise ampirik tecrübeden gelen bir malzemeye ihtiyaç duymayan yargılar²²² olduğuna daha önce değinilmişti. Bu bağlamda düşünüldüğünde Kant, herhangi bir bilimin güvenilir bir bilim olarak nitelenebilmesinin temelini bu türden yargıları kapsıyor oluşuna dayandırmaktadır. Buna göre teorik fizik yaparken kullanılan ilkeler ve matematikteki temel yargılar, bu türden yargıları içermekte; metafiziğin de güvenilebilir bir bilim olarak nitelenebilmesi için gayesel olarak bu tür yargıları içermesi beklenmektedir.

Bu meselede metafizik ile ilgili tartışmalar bir kenara bırakılacak olursa Kant sonrası dönemde Kant'ın matematik felsefesine dair en tartışmalı mesele, Kant'ın matematikteki yargıların sentetik a priori yargılar olduğu şeklindeki temel iddiasıdır. Bu temel iddiaya yöneltilen eleştirilerden en göze çarpanı modern matematiksel mantığın kurucusu sayılan Gottlob Frege'den gelmekte ve Kant'ın görü temelli matematik felsefesini sentetik a priori yargılar bağlamında eleştirmektedir.²²³ Bu eleştirilerin ayrıntılı bir araştırması çalışmanın ikinci bölümünün temel meselesidir. Bu anlamda Kant'ın Frege'nin bu muhtemel

²²¹ Çitil, "Matematik ve Felsefe", 30.

²²² Çitil, "Matematik ve Felsefe", 33.

²²³ Çitil, "Matematik ve Felsefe", 35.

eleştirilerine zemin oluşturan iddialarının açılması şu aşamada gerekli görülmektedir.

Kant'ın matematiğin yargılarını sentetik yargılar sınıfında değerlendirmesinin iki temel nedeni vardır. Bunlardan ilki matematikteki yargıların bilgilerimizi genişleten yargılar olması itibarıyla salt çözümsel yani analitik yargılar sınıfına dahil edilmesinin mümkün olmamasıdır. Çünkü analitik yargılar, yüklemnin öznede içerildiği, yüklemnin tam karşılık olarak öznenin yerine geçebildiği tek durumlu tanımlamalara işaret eden yargılardır. Fakat Kant, özellikle aritmetikteki yargıların tüm bu özelliklerin dışında olarak tek bir duruma işaret etmediğini belirterek bilgimizi genişlettiğini ifade etmektedir. Bu durum Kant'ın 1788 yılında Schultz'a yazdığı bir mektupta açıkça görülmektedir. Bu mektupta Kant, aritmetikte birçok değişik toplama ve çıkarma işlemi yapılarak aynı sayısal değere ulaşılabilirliğini öne sürerek şunları söylemektedir: Söz gelimi $3 + 5$ veya $12 - 4$ veya 2×4 veya 2^3 işlemlerinin hepsinde 8 değerine ulaşabilirim. Ama benim $3 + 5$ 'e ilişkin düşüncem kendinde 2×4 'ü içermemektedir. Aynı şekilde tüm bu işlemlerin ortak niceliksel sonucu olan 8 değeri de bunlardan hemen hemen hiçbirini içermemektedir. Bu anlamda aritmetikteki niceliksel değerlerin çözümsel olarak değerlendirilip analitik yargılar olarak kabul edilmesi olanaksız görünmektedir.²²⁴

Yine Kant'ın bu konudaki en meşhur örneği olan $7 + 5 = 12$ örneğinde de durum farksızdır. Buna göre üçüncü bir sayı olan 12'yi bulmak için 7 ve 5'in toplamına bakmanın yeterli olduğu düşünülebilir. Halbuki 7 ve 5'in toplamı kavramı (+), bu iki sayının tek bir sayı olan 12'de birleştirilmesinden başka bir şeyi kapsamamaktadır. Böyle bir toplam kavramı ne denli analiz edilip ayrıştırılırsa ayrıştırılsın onda on iki kavramını bulmanın imkanı yoktur. Aynı şekilde 12 sayısını düşünmekle yalnızca 7 ve 5'in toplamı çözümsel olarak düşünülmüş sayılmaz.²²⁵ Çünkü aynı on iki kavramını söz gelimi $15 - 3$ işlemi de vermektedir. O zaman on iki'yi düşünmekle $7 + 5$ 'i düşündüğüm gibi $15 - 3$ 'ü de düşünmüş olmam gerekmektedir. Fakat Kant'a göre böyle bir durum idrake terstir.²²⁶

Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'nde bu açıklamaları yaptıktan sonra aritmetiksel yargılardaki bu durumun kavramların analizinin ötesinde, bu işlemleri mümkün

²²⁴ Kant, *Felsefi Mektuplaşmalar*, 121.

²²⁵ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 43.

²²⁶ Kant, *Felsefi Mektuplaşmalar*, 122.

kılan toplama kavramının saf sezgiden hareketle meydana getirdiği bir sentez yoluyla gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu itibarla Kant, sayıların birleşim ve oluşumunun anlatımını kolaylaştırmak adına nesnelerin sezgideki mevcut temsillerine atıflar yaparak örneğin parmak hesabıyla beş parmağı işe koşturmaktadır.²²⁷ Böylelikle $7 + 5$ örneğinde ilk olarak beş biriminin imgesini elde ettikten sonra diğer birimleri art ardalya tabi olarak bu beş birimin bir devamı şeklinde düşünmek gerekmektedir. Bu birimlerin her biri ardışık bir sistemde birbirlerine eklenmekte ve böylelikle yedi birimi de elde edilmektedir. Beş biriminin, elde edilen yedi birimine eklendiği toplama sentezinin sonucunda ise on iki sayısına ulaşılmaktadır.²²⁸

Kant, aritmetikteki birimlerin art arda birbirlerine eklenerek oluşturduğu bu sayı kavramlarını zaman a priori formu ile ilişkilendirmektedir.²²⁹ Çünkü aritmetik, kendiliği itibariyle peşpeşe gelen sayılardan ibarettir. Bu anlamda herhangi bir sayı sayma işlemi, zamanın art ardalyının a priori zemini olmaksızın mümkün değildir. Başka bir deyişle 1, 2, 3, ... şeklinde bir sayım yaparken en temelde birbiri ardınca gelen an'ları duyumlarız. İşte bu duyumlama ve zaman a priori formunun sezgisi birbiri ardınca gelen sayıların birini diğerinden ayırmamızı sağlayan esas zemindir.²³⁰ Bu anlamda aritmetikteki tüm sayı çıkarımlarımız, toplama, çıkarma, bölme ve çarpma gibi tüm işlemlerimiz zamanın art ardalyı sayesinde mümkün olmaktadır. Söz gelimi '20 sayısı 5'ten büyüktür.' ifadesi tamamen zamanın art ardalyının verdiği öncelik-sonralık ilişkisi çerçevesinde birimlerin birbirinden fazlalığı veya azlığına dayanmaktadır. Bu itibarla aritmetikteki önermeler, zaman a priori formuna bağlanarak sezgiyle ilişkilendirilmektedir. Zaman a priori formunun aritmetik ile olan bu ilişkisi itibariyle Kant, matematikteki yargıların en azından aritmetik bağlamında sentetik yargılar sınıfında değerlendirilmesinin ikinci gerekçesini de ortaya koymaktadır. Fakat burada şu hemen belirtilmelidir ki Kant'a göre sayı, aritmetiğin nesnesidir. Bir nesnenin bilinebilmesinin en temel zemini ise daha önce işaret edildiği gibi o nesnenin duyumlamadan gelen görüşüne dayanmaktadır. Kant, bir nesne olarak sayının bilinebilmesini de bu anlamda görüşle ilişkilendirmektedir fakat buradaki görüş, ampirik ve a posteriori olan bir

²²⁷ Yalçın, "Kant'ta Matematiğin Felsefi Temelleri", 138.

²²⁸ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 43.

²²⁹ Kant, *Prolegomena*, 32.

²³⁰ Gür, "Kant ve Matematik Felsefesi Üzerine", 3.

görü değil zaman formu itibariyle saf ve a priori olan bir görüdür.²³¹ Tüm bu itibarla da matematiğin aritmetik ile ilgili olan yargılarını ve nesnelerini saf görüş veya saf sezgi formu olan zaman sezgisi olmaksızın bilmenin imkanı yoktur. Özetle saf görüş olarak zaman sezgisi, matematiksel yargıların aritmetiksel nesnelerinin inşa edildiği bir mekan olarak karşımızda durmaktadır.²³²

Matematiksel yargıların aritmetik ile ilgili kısmının sentetik yargılar sınıfında değerlendirilmesinin açıklamasını bu dolaylarla veren Kant, benzer açıklamaları saf geometrinin temellendirilmesinde de yapmaktadır. Kant'a göre geometri de yalnızca genel mantığın ilkelerine veya tanımların çözümsel analizine dayanan bir bilim değildir. Buna göre söz gelimi 'İki nokta arasındaki doğru çizgi en kısa çizgidir.' önermesinde 'doğru' kavramı analiz edildiğinde bu kavramın büyüklük veya küçüklük adına niceliksel bir değerde hiçbir şey kapsamadığı görülmektedir. Öyleyse bu önermedeki 'en kısa' yüklemi, 'doğru' kavramına sonradan yüklenmektedir. Bu anlamda saf geometrinin ilkelerini de analitik önermeler kapsamında değerlendirmek olanaksız görünmektedir.²³³ Yine de Kant, noktalar, çizgiler ve şekiller hakkındaki birtakım temel geometrik ilkelerin analitik olduğunu kabul etmektedir. Buna göre Öklidyen geometride söz gelimi 'Tüm çemberler şekildir.' önermesi analitik bir yargıdır. Çünkü çember kavramı içerisinde şekil olma yüklemine kapsamaktadır.²³⁴ Yine $(a + b) > a$, eş deyişle 'Bütün parçadan büyüktür.' önermesi de analitik bir önermedir. Çünkü 'bütün' kavramı analiz edildiğinde 'parça' yüklemine içerisinde kapsadığı görülmektedir. Kant, bu türden önermelerin analitik olmalarını kabul etme hususunda bir problem yaşamamaktadır. Yalnızca bu tür önermeler, Kant'a göre geometrinin esas önermeleri değil esas önermelerin kurulmasına yardımcı olan önermelerdir.²³⁵ Bu anlamda geometrinin temel önermeleri sentetik olma özelliklerini korumaktadırlar. Sentetik özelliklerini koruyan bu temel geometrik ilkelerin nesnelerinin bilinebilmesi ise tıpkı aritmetiğin nesnelerinde olduğu gibi saf görümlere dayanmaktadır. Kant, daha önce zaman ve mekanla ilgili incelemelerde kısmen değinildiği üzere geometrinin ilkelerini mekan a priori formu ile

²³¹ Immanuel Kant, *Philosophical Correspondence 1759-99*, ed. Arnulf Zweig (Chicago: The University of Chicago Press, 1970), 141; Yalçın, "Kant'ta Matematiğin Felsefi Temelleri", 134.

²³² Çitil, "Matematik ve Felsefe", 36.

²³³ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 43.

²³⁴ Barker, *Matematik Felsefesi*, 55.

²³⁵ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 43.

ilişkilendirmektedir. Böylelikle Kant, güvenilir bir bilim olarak nitelediği matematiğin geometri ile ilgili olan yargılarının sezgi ile ilgili olan farkındalığını da mekanın saf görüsünü temel alarak ortaya koymaktadır.²³⁶ Buna göre geometrik ilkelerin nesneleri olan şekil, büyüklük, üç boyut, çizgi gibi kavramların yüzey ile ilişkisi yalnızca mantıksal ilkeler üzerinden açıklanamamaktadır. Geometrik nesnelerin bize verdiği her türlü şekilsel doğruluk, ancak mekan a priori formundan hareketle kurduğumuz topoğrafya ile mümkündür. Mekan formunun a priori sezgisi olmadan yüzey ve şekili dolayısıyla da nesnelerin üç boyutlu halini tasavvur etmek mümkün değildir.

Kant, özelde aritmetik ve geometri olarak bu iki bilimin genelde ise matematiğin ilkelerinin sentetik olduğunu ortaya koyduktan bu ilkelerin sonra a priori kesinlikte olmasını da zorunlu ve genel – geçer nitelikte evrensel olmasına dayandırmaktadır. Çünkü Kant’a göre bir yargının a priori oluşunun kanıtı, bu yargının evrensel ve zorunlu nitelikte kabul edilmesine bağlıdır.²³⁷ Bu genel kabul ise matematiğin temel yargıları söz konusu olduğunda kuşku götürmez derecede geçerlidir. Öte yandan Kant’ın transandantal felsefesinde tüm yargıların belli bir kurallıkla sentezlenip evrensel niteliklere kavuşturulmasının zemini olan anlama yetisinin birlik verme faaliyeti de bu evrensellik ve zorunluğun temelinde yer almaktadır. Buna göre daha önce kategoriler meselesinin açıklamasında değinilen saf kavramsal kategorilerden nicelik kategorisi, matematiksel nesnelerin kurulup inşa edilmesindeki kurallığın esas temelini oluşturmaktadır. Çünkü her ne kadar Kant, aritmetiği zaman a priori formuyla; geometriyi ise mekan a priori formuyla ilişkilendirmiş olsa da, zaman formundaki tek tek an’lar veya mekan formundaki tek tek yer’ler kendi başlarına bir ‘sayı’ yı ya da bir ‘şekil’i vermezler. Tüm bu tek tek an’ların ve mekanların bir birlik halinde kavranılmasının ve genel olarak matematiksel nesnelerden söz edilebilmesinin imkanı, anlama yetisinin nicelik kategorisine bağlı olarak gerçekleştirdiği zihinsel akt’a yani sentez faaliyetine dayanmaktadır. Buna göre genel anlamda tüm bilme faaliyetlerinin gerçekleştiği bir mekan olarak bilen özne, anlama yetisinin saf kavramları aracılığıyla yalnızca duyumlamaya konu olan ampirik nesnelerin değil,

²³⁶ Kant, *Prolegomena*, 32.

²³⁷ Aykut Küçükparmak, “Kant’ın Aritmetik Teorisi”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 9/1 (2019), 43.

matematiksel nesnelerin tesis edilmesi faaliyetinde de tam merkezde yer almaktadır. Bu faaliyet, söz gelimi zamanda art arda giden üç ayrı an'a birlik verilmesiyle 'üç' sayısının ortaya çıkması ve bu sayının zorunlu ve evrensel olarak kabul edilmesinin nesnel koşuludur.²³⁸ Görüldüğü gibi Kant'ın transadantal felsefesi itibariyle ne duyumlamanın konusu olan ampirik sezgide ne de niceliksel değerler ve nesneler olarak matematiğin nesnelerinde verili hiçbir şey yoktur. Tüm bilme faaliyetleri, bilen özne olarak Saf Ben'in sahip olduğu yetiler ve bu yetilerin ilgilendiği malzemeler itibariyle tesis ve inşa edilmektedir.

Bu mesele biraz daha irdelenecek olursa sayıların tesisi ve kabulü açısından aritmetiğin önermelerinin a priori olmasında bir problem görünmemektedir. Çünkü aritmetiğin önermeleri, muhtemelen tüm olası dünyalarda geçerlidir ve bu nedenle onların a priori oldukları iddiasından şüphe etmek için hiçbir neden yoktur.²³⁹ Buna karşın geometrinin ilkeleri için aynı şeyi söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü Kant, sentetik a priori olarak değerlendirdiği geometrinin a priori zeminini Öklidçi geometrinin aksiyomları üzerinden ve Öklidçi mekan anlayışı üzerinden temellendirmektedir. Fakat Öklid geometrisinin özellikle 'Bir doğruya kendi dışındaki bir doğrudan ancak bir paralel çizilebilir.'²⁴⁰ şeklindeki beşinci postülası, kural dışı olarak kabul edilmekte ve her zaman tartışma konusu haline gelmektedir. Bu postülanın geçerliği konusunda şüpheyeye düşen birçok düşünür, söz konusu postülanın ilk dört postüladan bağımsız bir postüla olup olmadığını sorgulamaya açmaktadır. Buna göre bu düşünürlerden bazıları, bu postülanın ilk dört postülada kapsandığı gerekçesiyle bu postülayı iptal etmek istemekte veya bu postülanın yerine geçebilecek yeni bir postüla ortaya koymayı hedeflemektedirler.²⁴¹ Bu çaba içerisinde olan düşünürlerden özellikle Lobachevski, beşinci postüla ve Öklid geometrisinde kabul edilen bazı temel ilkelere ters düşecek fakat kendi içerisinde tutarlı olacak şekilde yeni bir geometri sistemi tesis etmektedir. Bu yeni Lobachevskici geometri sistemi, beşinci postülanın aksi olarak 'Bir doğruya kendi üzerinde olmayan bir doğrudan daima birden fazla paralel çizilebilir.' gibi bir ilkeyi kapsamakta ve buna bağlı olarak yine Öklidçi geometriye karşıt bir şekilde üçgenin

²³⁸ Yalçın, "Kant'ta Matematiğin Felsefi Temelleri", 138.

²³⁹ C. D. Broad, "Kant's Theory of Mathematical and Philosophical Reasoning", *Proceedings of the Aristotelian Society* 42 (ts.), 16.

²⁴⁰ Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik*, 221.

²⁴¹ Barker, *Matematik Felsefesi*, 59-61.

iç açıların toplamının 180° den küçük olduğunu kabul etmektedir.²⁴² Bu ve burada ele alamadığımız Öklidçi geometriye karşıt olan bütün yeni geometri sistemleri ve beşinci postülanın iptal edilebilme ihtimali, esasen Kant'ın ortaya koyduğu geometri sisteminin a prioriliğini tartışmaya açmaktadır. Her ne kadar Kantçı düşünürler tüm bu sistemlere itiraz etmiş görünseler de Kant'ın a priori olmanın ölçütünü evrensellik ve zorunluğa dayandırıyor olmasına rağmen geometrinin a prioriliğinin bu denli değişmeye ve sorgulanmaya açık olması, gerçekten de geometrinin ilkelerinin a priori olduğu düşüncesini kabul etmeyi zorlaştırmaktadır. Fakat bu çıkarım, ilkelerinin zemini ne olursa olsun yine de üç boyutun imkanını veren geometri gibi bir bilimin a posteriori bir temele dayandırılması fikrine açık değildir. Çünkü a posteriori zeminin kendisi, değişimin ve dönüşümün algılandığı zemin olarak elde edilen herhangi bir bilgide her zaman geçerli olan bir üç boyut fikrini vermeye olanaklı değildir. Bu anlamda geometrinin ilkeleri Kantçı zeminde değerlendirilirken tüm bunların göz önünde tutulması kaanatimizce önemli görünmektedir.

Tüm bunlarla beraber bu meselenin daha en başında ifade edildiği gibi genel anlamda Kant'ın matematik felsefesinde tartışma konusu olan bir diğer önemli mesele, bu yargıların sentetik olarak değerlendirilmesidir. Sentetik yargıların özellikle aritmetiğin temel ilkelerinin zeminine konumlandırılması, Kant sonrası tartışmalarda özellikle Frege ve Hilbert gibi düşünürler tarafından eleştirilmektedir. Bu eleştiriler doğrultusunda çalışmamızın kapsamı itibariyle özellikle Frege, aritmetiğin ilkelerinin tanımlamaya bağlı analitik yargılar sınıfında değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Her ne kadar Frege'nin aritmetiğin ilkelerini mantıksal doğruluklara indirgeme çabası ve onları analitik olarak kabul etme girişimi, Russell Paradoksu ile sekteye uğrasa da Frege'nin analitik felsefesinin temelini özellikle sentetik a priori yargıların matematiğin ilkeleri bağlamındaki olanaklarının eleştirisine dayandığını unutmamak gerekmektedir. Bu nedenle çalışmanın sınırlarını korumak adına bu noktadan sonra Kant'la ilgili temellendirmeleri bitiriyor ve Frege'nin aritmetiği mantığa ve analitik yasalara indirgeme girişiminin detaylarını incelemeye geçiyoruz.

²⁴² Barker, *Matematik Felsefesi*, 64.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FREGE'DE YARGILARIN TEMELLENDİRİLMESİ

Çalışmanın bu bölümünde Frege'nin felsefesini incelerken argümanların ilk elden alınması ve orijinalliğinin korunmak istenmesi amacıyla öncelikle *Aritmetiğin Temelleri*, *Kavram Yazısı (Begriffsschrift)* ve *Fonksiyon Ve Kavram* adlı eserlerinden yararlanılmaktadır. Bu materyallerin elde edilmesi ve hazırlanışında ise genel bir literatür okumasından etkilenilmektedir. Araştırmada Frege'nin ortaya attığı yeni mantıksal notasyon üzerinden bir matematik tasavvurunun açıklanmasına doğru hiyerarşik bir sıra belirlenmektedir. Bu anlamda okurun öncelikle Frege'nin dil felsefesi ile ilgili temel bilgileri edinmesi daha sonra ise Frege'nin mantıksal matematik modeli ile tanışması beklenmektedir.

2.1 Frege'de Dil ve Doğruluk Sorunu

Frege, özellikle Aristoteles'in sistemleştirdiği mantıksal birikimi temele alarak mantıkta yaptığı yeniliklerle Modern Mantık'ın kurucusu olarak bilinmektedir. Bu anlamda Frege'nin mantığı, Aristoteles'ten sonra mantıksal sisteme en fazla katkı yapan ilkeler olarak karşımızda durmaktadır. Frege'nin söz konusu bu katkıları özellikle *Begriffsschrift (Kavram Yazısı)*²⁴³ adlı kitabıyla kendini göstermektedir.

Frege'nin dil ile ilgili ortaya attığı ve *Kavram Yazısı* olarak ifade ettiği anlam kuramında göze ilk çarpan husus, gündelik dil ile kendi oluşturduğu kavram yazısı arasında yaptığı ayırmadır. Esasen burada 'ayrım' ifadesinin kullanımı yalnızca Frege'nin matematiksel mantık modelinde nasıl bir dil kullandığının ayrımını yapabilmek içindir. Yoksa Frege, *Kavram Yazısı*'nın doğal veya gündelik dilleri kusurlu gösterecek yeni ve mükemmel bir dil olduğu yanılsamasına kapılmamaktadır.²⁴⁴ Aksine *Kavram Yazısı* ile gündelik dil arasında bir ilişki olduğundan bahsetmekte ve bu ilişkiyi anlaşılır kılmak için onların ilişkisinin mikroskop ve göz arasındaki gibi bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Buna göre göz, mikroskoptan çok daha üstündür ve mikroskobun işe yaramadığı birçok nesne üzerinde çalışabilmektedir. Mikroskobun çıplak göze göre avantajı, yalnızca belirli

²⁴³ Bundan sonra *Kavram Yazısı* olarak anılacaktır.

²⁴⁴ Anthony Kenny, *Frege: An Introduction to the Founder of Modern Analytic Philosophy* (Oxford and Massachusetts: Blackwell Publishers, 2000), 13.

amaçlar için keskin çözünürlüğün gerekli olduğu yerlerde ortaya çıkmaktadır.²⁴⁵ Benzer şekilde Kavram Yazısı da bilimsel amaçlarda ispatın geçerliği için oluşturulmuş unsurları odak noktasına koyan yardımcı bir araçtır.²⁴⁶ Bu özel amaçlarda ve felsefi analizlerde gündelik dilin ifade biçimleri yanıltıcı olabilmektedir. Bu yanılgıları ve gündelik dilin yetersizliğinden kaynaklı boşlukları ortadan kaldırabilecek yeni dil kuramına ihtiyaç vardır ki o da Kavram Yazısı'ndan başkası değildir.

Frege'nin kurduğu bu yeni dil notasyonunun tam anlamıyla objektif ve biçimsel olmasını amaçlamaktadır.²⁴⁷ Burada biçimsellik ile kast edilen husus, bu yeni dilin aritmetik ile olan temasının harflerin kullanımıyla gerçekleşmesidir.²⁴⁸ Ayrıca bu dil, kullanım itibarıyla gündelik dilden farklı olarak yatay bir düzlemde soldan sağa değil; yukarıdan aşağı olarak da yazılabilmektedir. Bu düzlemde Kavram Yazısı, basit veya kategorik önermeleri “ve”, “veya”, “ya da”, “ise” gibi sembollerle birbirine bağlayıp bir sonuca varılmasını sağlayan biçimsel bir notasyonlar bütünü olarak karşımızda durmaktadır.²⁴⁹ Diğer bir deyişle Kavram Yazısı, söz konusu biçimsel notasyonlar veya dizgeler tanımlanırken semboller üzerinden belirlemeler yapılarak muhtemel sonuçlara ulaşılan ve bu sonuçlar üzerinden analitik bir düşünce sistemi inşa edilmesine olanak sağlayan anlam kuramını ifade etmektedir. Fakat buradaki analitik düşünce sistemi, yalnızca kavramların anlamlarının ilişkileriyle ortaya çıkan bir sistem değildir. Aksine bu sistem yukarıda da ifade edildiği gibi tamamen semboller üzerinden gerçekleşen bir faaliyete dayanmaktadır. Bu anlamda Frege'nin sisteminde tek bir kavramı ele alıp bu kavramla ilgili bütün ilişkilerin ve kavrama yüklenecek bütün yüklemelerin bu kavramın içerisinde varolduğundan bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Frege'nin dil teorisinde önemli olarak görülen ikinci husus, onun anlam üzerine yaptığı açıklamalarıdır. Buna göre bir ifadenin anlam'ı, o ifadenin işaret ettiği nesnesi ile kurulan ilişkiye dayanmaktadır.²⁵⁰ Bu ilişkide anlamı belirleyen şey, söz konusu ifadede kavramların alt alta dizilimiyle oluşan biçimsel ve

²⁴⁵ Gottlob Frege, *Kavram Yazısı*, çev. Mustafa Özdemir (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019), 23.

²⁴⁶ Kenny, *Frege: An Introduction to the Founder of Modern Analytic Philosophy*, 13; Frege, *Kavram Yazısı*, 23.

²⁴⁷ Zeki Özcan, *Dil Felsefesi I (Mantıkçı Paradigma)* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2021), 50.

²⁴⁸ Frege, *Kavram Yazısı*, 23.

²⁴⁹ Özcan, *Dil Felsefesi I (Mantıkçı Paradigma)*, 52.

²⁵⁰ Şahabettin Yalçın, “Frege: Semantikten Matematiğe Paradokslar”, *Felsefe Tartışmaları* 30 (2003), 49.

mantıksal çıkarımlardır. Bu itibarla anlamlar, bu dizilimin biçimine göre belirlenen, şekillenen ve sınırlanan bir sonuç haline gelmektedir. Dolayısıyla Frege'ye göre anlamlar, kavramların semantik çözümlenmesiyle elde edilen ve kavramların içinde kapsandığı var sayılan şeyler değil; sentaktik düzeyde, söz dizilimi düzeyinde gerçekleşen yorumlamalara dayanan şeylerdir. Bu sıralama ve diziliş, dili ve matematiği öznellikten kurtarıp daha analitik ve kesin bir düzleme oturtma çabasının bir ön koşuludur. Çünkü tüm kavramların ve sayıların anlamlarını belirleyen şey, -Kant'ın sistemi itibarıyla transandantal özne yani bilinç olmanın ötesinde- artık kavramların birbirlerine göre ilişkileri dikkate alınarak sıralanmalarına dönüşmektedir. Bu durumda tüm bu sıralanmanın nesnel sonucu olan anlamları Frege, '*nesnel düşünce*' olarak isimlendirmekte ve bu anlamların tek tek şahıslardan bağımsız olarak var olduğunu belirtmektedir. Frege her ne kadar bu anlamların şahıslardan bağımsız var olduklarını söylese de bu anlamlar, tüm bu şahıslar tarafından benimsenip kullanılmaktadır.²⁵¹

Frege'nin dilde yaptığı yeniliklerden bir diğeri de klasik mantıktaki yargı teorisinde özne ve yüklemden oluşan tümce düzenine itiraz etmektir. Bu teoriye göre özne, kendisi hakkında bir hükme varılan; yüklem ise özne hakkında kendisi ile hükmedilen bir sıfattır.²⁵² Özne ve yüklemi birbirine bağlayan bir diğer unsur ise bağlayıcı fiil olan copula'nın varlığıdır. Bu fiil özne ve yüklemi “-dır, -dir” ile birbirine bağlamaktadır.²⁵³ Örneğin ‘Ali insandır.’ önermesinde özne ‘Ali’, yüklem ‘insan’, ‘-dır’ ise bu iki unsuru birbirine bağlanmasını sağlayan ektir. Kökeni Aristoteles'in yazılarına dayanan bu analiz, basit önermelerde yeterince işe yarıyor görünmektedir. Fakat “Her oğul, bir babanın çocuğudur.” veya “Bir baba vardır ki, bir annenin kocasıdır, öyle ki bu annenin çocuklarının her biri bu babanın çocuğudur.” gibi çoklu genellik cümlelerinde yeterince işlevsel değildir. Çoklu genellik cümleleri, günlük kullanımda yaygın değildir ancak aritmetik ve ampirik bilimlerin teorik ifadelerinde bolca bulunmaktadır. Bu nedenle, çok sayıda genel cümlelerin tatmin edici bir açıklaması keşfedilmediği sürece, aritmetik gibi bilimlerin temel önermelerinin tatmin edici mantıksal bir analizinin yapılması mümkün değildir. Bu anlamda Frege'ye göre, yeni bir kavramlar kuramına ihtiyaç

²⁵¹ Yalçın, “Frege: Semantikten Matematiğe Paradokslar”, 50.

²⁵² İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2015), 103.

²⁵³ Arda Denkel, “Frege'nin Dil Felsefesi: Ana Çizgiler”, *Felsefe Tartışmaları* 5 (1989), 25.

duyulmaktadır ki bu da yeni bir yargı kuramı anlamına gelmektedir. Frege, geleneksel özne – yüklem ayrımını reddederek başladığı bu yeni yargı kuramına ‘fonksiyon – argüman’ ayrımıyla yeni bir açıklama koymakta ve bu açıklamayla çoklu genellik cümlelerinin sırayla açıklamasını vermektedir.²⁵⁴

Frege, fonksiyon ve argüman ayrımının analizini *Begriffsschrift* §9’de vermektedir. Buna göre Frege, hidrojen gazının karbonik asit gazından daha hafif olduğu gerçeğinin kavramsal notasyonda ifade edildiğini düşünmemizi istemektedir. Bu durumda hidrojen gazının sembolü yerine oksijen veya azot gazının sembolü de yerleştirilebilmektedir. Bu yerleştirme sonucunda oksijen veya azot gazının hidrojenin içinde bulunduğu bağıntıdaki yerini almasıyla, hidrojen gazının bulunduğu durum da değişmektedir. Eğer bir ifadenin bu şekilde değişken olduğu düşünülürse, Frege’ye göre bu ifadeyi ikiye ayırıştırarak incelemek gerekmektedir. Bunlardan ilki, bu ifadede değiştirilebilir olarak nitelenen semboller; ikincisi ise yine bu ifadedeki bağıntıların içinde kalıcı nesne anlamına gelen bileşenlerdir. Frege ilkini bir ifadenin fonksiyonu olarak adlandırırken ikincisini ise fonksiyonun argümanı şeklinde adlandırmaktadır.²⁵⁵ Frege, fonksiyon – argüman ayrımını, ortaya koyduğu kavramsal notasyonda, bu notasyonun kavramsal birliğini ve bağıntısını sağlayan bir biçim olarak kabul etmektedir.

Frege’nin fonksiyon – argüman temelinde ortaya koyduğu analiz, esasen ifadelerin doğruluk değerlerinin belirlenmesi açısından da oldukça önemlidir. Frege *Fonksiyon ve Kavram*’da kendi başına bir fonksiyonun eksik, tamamlanması gereken ve doymamış olduğunu ifade etmektedir. Argümanın ise bir fonksiyona ait olmadığını fakat yalnızca bir fonksiyonla beraber eksiksiz bir bütün meydana getirdiğini belirtmektedir. Yani Frege’ye göre bir ifadeyi oluşturan bu iki unsur, birbirinin doymuş – doymamış, eksik – tam oluşunu belirlemektedir. Buna göre örneğin, “Sezar, Galya’yı fethetti.” önermesi, “Sezar” ve “Galya’yı fethetti” şeklinde bölündüğünde, ikinci kısım doymamıştır ve bir boşluk taşımaktadır. Frege, buradaki doymamış unsuru fonksiyon olarak adlandırmakta; fonksiyonu ona uygun bir özel isimle tamamlayan ve doyuma ulaştıran “Sezar” ın ise argüman olduğunu

²⁵⁴ Hans D. Sluga, *Gottlob Frege: The Arguments of the Philosophers* (London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 1999), 83.

²⁵⁵ Frege, *Kavram Yazısı*, 47.

ifade etmektedir.²⁵⁶ Bu anlamda bir ifadenin kalıcı nesnesi olarak adlandırdığı argümanlar, fonksiyonun kendi başınlığındaki boşluğu doldurmakta, fonksiyonun alacağı değeri belirlemekte ve tüm bu ifadenin fonksiyonunun gönderimde bulunacağı şey üzerinden doğruluk değerini belirlemektedir.²⁵⁷

Frege'ye göre bir ifadenin gönderimi, aynı ifadenin doğruluk değeri ile aynıdır. Dolayısıyla doğru olarak değerlendirilebilen her bir ifadenin gönderiminin de doğru; yanlış olarak değerlendirilebilen her bir ifadenin gönderiminin de yanlış olduğunu söylemekte bir hata yoktur. Söz konusu bu gönderimler bizim tüm zihinsel faaliyetlerimiz dışında vardır. ²⁵⁸ Örneğin Sabah Yıldızı ve Akşam Yıldızı ifadelerinin gönderimi Venüs Gezegeni'dir. İfadelerin farklılaşmasının sebebi anlamlarıdır fakat gönderimleri aynı olarak tektir. Buna göre anlamlarındaki farklılaşmadan dolayı söz gelimi Sabah Yıldızı için Venüs'ü gönderim kabul ederek bu ifadenin doğru, Akşam Yıldızı ifadesinin ise yanlış olduğunu söylemek hatalıdır.²⁵⁹ İkisi de zihnimizdeki anlamlardan öte doğru gönderim olarak Venüs'e işaret etmekle birer doğru ifade olarak kabul edilmektedir. Aralarındaki ayrım, gökyüzünde görünüş zamanına göre anlamsal olarak şekillenmektedir. Bu itibarla ifadelerin doğruluk değerini belirlemek adına Frege anlam ve gönderim arasında bir ayrım yapmak mecburiyetinde kalmaktadır.

Özetle Frege, ortaya koyduğu anlam kuramında bir şeyin doğru oluşunu o şeyin gönderimi olan nesnesi ile ilişkisi bağlamında ele almaktadır. Fakat burada asıl tartışılması gereken husus, herhangi bir gönderim aracılığıyla nesne ile teması olmayan matematiksel nesnelerin doğruluklarının nasıl belirleneceği tartışmasıdır. Frege'nin yukarıdaki açıklamaları göz önünde bulundurulduğunda nesneler, ne zaman olguda bir gönderime işaret ederse o zaman bir doğruluk değeri alabilmektedirler. Eğer matematiksel doğrulukların ölçütü de bu şekilde kabul edilecekse o zaman da matematiksel değerlerin olgusal şeyler mi olduğu problemi ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Frege'nin sisteminde, bir ifadenin doğruluk ölçütünün o ifadenin nesnesi olan gönderimine işaret etmesine bağlı olması,

²⁵⁶ Gottlob Frege, *Fonksiyon ve Kavram*, çev. Mustafa Özdemir (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019), 34.

²⁵⁷ Diler Ezgi Tarhan, "Frege'de Yargıların Formel Mantıksal Analizi ve Düşünceler Üzerine", *Felsefe Arkivi* 51 (2019), 238.

²⁵⁸ M. Masum Gökyüz, "Frege'de Anlam ve Gönderim", *Academia*, (ts.), 6.

²⁵⁹ Frege, *Fonksiyon ve Kavram*, 58.

gönderimsiz matematiksel ifadelerin doğruluğu bakımından problemlili görünmektedir.

Frege'ye göre herhangi bir şeyin doğruluğunu iddia eden ifadelerden bahsetmek, aynı zamanda o ifadenin içerdiği düşünceye de temas etme gerekliliğini doğurmaktadır. Çünkü cümleler bir doğruluğu içerdikleri gibi bir düşünceyi de içermektedirler. Bu anlamda düşünce kavramının Frege'nin sisteminde nasıl bir yere sahip olduğuna temas etmek yerinde görülmektedir.

2.1.1 Frege'de Düşünce

Frege'ye göre düşünce, bir ifade veya bir cümle anlaşıldığında idrak edilen şeydir. Bu anlamda düşünceler hiçbir şekilde fiziksel şeyler değildirler. Fakat onların idrak edilen şeyler olmaları onların psikolojik unsurlar olarak anlaşılmasına imkan tanımamaktadır.²⁶⁰ Frege, *Duyum ve Gönderim Üzerine* adlı makalesinde bir düşünce ile herhangi bir öznel – zihinsel işlemi değil, düşünen birçok kişinin ortak malı olan nesnel içeriği kastettiğini açıkça belirtmektedir.²⁶¹

Frege, *Duyum ve Gönderim Üzerine* adlı makalesinde bir cümlenin esas anlam katmanları olarak anlam (duyum) ve gönderime işaret etmektedir.²⁶² Frege, daha önce ele alınan Sabah Yıldızı ile Akşam Yıldızı örneğinden hareketle düşüncenin, bu düşünceyi kapsayan ifadenin gönderimi olamayacağını belirtmektedir. Çünkü Akşam Yıldızı ile Sabah Yıldızı'nın aynı olduğunu bilmeyen biri, bir düşünceyi doğru diğerini ise yanlış kabul edebilir ya da kişi, Sabah Yıldızı'nın Güneş tarafından aydınlatıldığına inanırken Akşam Yıldızı'nın kendi ışığıyla aydınlandığına inanabilir. Bu iki ifade her ne kadar aynı gönderime işaret etseler de Sabah Yıldızı ve Akşam Yıldızı ifadeleri tek başlarına birbirlerinden farklı anlamlara işaret edebilmektedirler. Ayrıca birinin doğruluğuna inanıp diğerine inanmamak da imkan dahilindedir. Öyleyse düşünceyi bir cümlenin ya da ifadenin gönderimi değil, daha çok duyumu olarak kabul etmek Frege için daha doğru görünmektedir.²⁶³ Bu anlamda Frege'ye göre düşünce, cümlenin anlamıdır. Fakat Frege her cümlenin anlamının bir düşünce olduğunu söylemeye çalışmamaktadır. Ona göre düşünce, doğruluk sorusunun onun için ortaya çıktığı

²⁶⁰ Joseph Salerno, *Frege'ye Dair*, çev. Ayhan Dereko (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011), 47.

²⁶¹ Gottlob Frege, "Duyum ve Gönderim Üzerine", çev. Mustafa Özdemir, *Fonksiyon ve Kavram* (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019), 58.

²⁶² Salerno, *Frege'ye Dair*, 48.

²⁶³ Frege, "Duyum ve Gönderim Üzerine", 58; Salerno, *Frege'ye Dair*, 49-51.

şeydir.²⁶⁴ Bundan dolayı her cümle değil yalnızca belirli cümleler düşünce içermektedirler.

Frege, düşünce olarak adlandırmak istediği şeyi daha kesin olarak çözümlemek için çeşitli cümle türlerini ayırt etmektedir. Bu nedenle bir emir cümlesinin, arzu ve istek cümlelerinin ve soru cümlelerinin anlamını düşünce olarak kabul etmemektedir. Çünkü bu cümleler kendisi için doğruluğun ortaya çıktığı cümleler değildir.²⁶⁵ Başka bir deyişle bu türden cümleler için doğruluk veya yanlışlık iddiasında bulunmak mümkün değildir. Böyle bir iddia, sadece önermesel ifadeler için kullanışlı görünmektedir. Bir ifadenin önermesel olduğunu söylemek ise en temelde onun bir şey bildiren bildiri cümlesi olduğunu söylemektir. Bu durumda bildiri cümleleri, Frege'ye göre bir şey hakkında nitelemeye, betimlemeye bulunan bu itibarla da doğruluk değeri alabilen cümlelerdir. Frege'nin sisteminde düşünce, bu türden bildirisel cümlelerin doğruluk değeri ile sınırlandırılmaktadır.²⁶⁶

Frege'ye göre tek başına bir sembol dizisi olarak nesneler kümesi de bir düşünceye işaret etmemektedir. Çünkü tek tek sembollerin kendisi doğru veya yanlış türünden bir değer almaya olanaklı değildir. Söz gelimi “Elma kırmızıdır.” ifadesinin sembolik bir dizilim olduğu varsayıldığında ‘E’ veya ‘EL’ sembollerinin herhangi bir doğruluk değerinden bahsetmek olanaksızdır. Ayrıca ‘E’ ve ‘L’ sembollerinin birbirine bağlanmasında da hiçbir doğruluk ya da yanlışlık değerinden bahsedilemez. Burada sembollerin sayısının ne kadar artırıldığına veya azaltıldığına bir önemi yoktur.²⁶⁷ Tüm bu semboller toplamı bir içeriğe, doğru veya yanlış olarak bir değere sahip değilse –mantıksal düzlemde doğru veya yanlış kavramlarından birinin altına düşmemişse- bu dizilim veya cümle bir düşünce ifade etmemektedir.²⁶⁸

Frege'nin düşünceyi öznel veya zihinsel bir faaliyet olarak kabul etmediğine daha önce değinilmişti. Öyleyse Frege'nin düşünceyi tek tek düşünen kişilerin zihninden bağımsız nesnel bir zeminde ele aldığı açıkça görülmektedir. Bu durum Frege'nin yaptığı nesnellik tanımında da oldukça belirgindir. Frege'ye göre

²⁶⁴ Gottlob Frege, “The Thought: A Logical Inquiry”, *Mind a Quarterly Review Of Psychology And Philosophy* 65/259 (Temmuz 1956), 292.

²⁶⁵ Frege, “The Thought: A Logical Inquiry”, 293.

²⁶⁶ Salerno, *Frege'ye Dair*, 52-53.

²⁶⁷ Salerno, *Frege'ye Dair*, 53.

²⁶⁸ Mustafa Yıldırım, *Gottlob Frege'nin Dil Felsefesi ve Mantık Anlayışı* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 214.

nesnellik, tüm akıllı varlıklar için veya onu kavrayabilen herkes için tamamen aynı olan bir şeydir.²⁶⁹ Bu anlamda düşünceler de tek tek öznelde bulunmak yerine herkes tarafından kavranılabilen ve ulaşılabilen şeylerdir. Dolayısıyla Frege için tekil ve bireysel bir düşünce tasavvurundan çok genel ve tabiri caizse kamusal bir düşünce anlayışından bahsetmek mümkündür.

2.1.2 Frege’de Olgı

Frege, *Begriffsschrift*’te, gerekçelendirme gerektiren tüm gerçekleri iki türe ayırıp birine ispatı tamamen mantık yoluyla yapılabilenler; diğerine ise deneyim olgularıyla desteklenmesi gerekenler ismini vermektedir. Bu ayırmadan hareketle de bir ispatı gerçekleştirmenin en güvenilir yolunun tüm bilginin dayandığı yasalara bağlı olan saf mantığı izlemek olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁰ Buna bağlı olarak Frege’yi yeni bir dil ve mantık sistemi geliştirmeye yönelten şey de zaten saf mantık temelleri üzerine inşa edilmiş bir bilimin imkanını ortaya koymaktır.²⁷¹ Frege, söz konusu mantık sistemini geliştirdiği kavram yazısı üzerinden fonksiyon – argüman ayrımıyla ortaya koymakta ve böylelikle görü ve deneyim olgusu temelli bir bilim inşasının önüne geçmektedir.

Frege’de olgu meselesinin en temelde dayandığı zemin, geometri ve aritmetiğin nesnelerinin Kant tarafından sentetik yargılar sınıflamasına dahil edilmesinin eleştirisine dayanmaktadır.²⁷² Frege, geometrinin nesnelerinin sentetik a priori olduğu konusunda Kant’a hak vermektedir. Fakat konu aritmetiğin yasaları olduğunda Kant’ın aksine aritmetiğin yasalarının ve nesnelerinin analitik a priori olduklarını söylemektedir. Bu yasaları yalnızca analitik a priori değil aynı zamanda mantıksal yasalar ve nesneler olarak da ortaya koymaktadır. Bu nedenle aritmetiğin yasalarının kesin bilgi ifade edebilmeleri için deneyimden elde edilen olgulara gereksinim duymadıklarını belirtmektedir. Bu meselenin ayrıntılı bir izahı daha sonra ele alınacaktır. Fakat burada asıl üzerinde durulması gereken mesele, Frege’de deneyim olgularının tek başlarına nesnel bilimlerin zemininde yer alamayacağının bilinmesidir. Yine de unutulmaması gereken bir husus daha vardır ki o da doğruluk meselesinin herhangi bir cümle için geçerli olmasının koşulunun

²⁶⁹ Gottlob Frege, *Posthumous Writings*, ed. H. Hermes vd., çev. P. Long - R. Pataut (Oxford: Blackwell, 1979), 7.

²⁷⁰ Frege, *Kavram Yazısı*, 21.

²⁷¹ Gottlob Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, çev. H. Bülent Gözkan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 39.

²⁷² Tarhan, “Frege’de Yargıların Formel Mantıksal Analizi ve Düşünceler Üzerine”, 238.

o cümlelerin deneyim olgularında yer edinebilen bir gönderime işaret etmesine bağlı olduğudur. Bu bağlamda Frege doğruluğu yalnızca düşünceler üzerinden temellendirmemekte ve onun düşünce sisteminde olgu tamamen dışlanmamaktadır. Frege, burada yalnızca düşünceler ve olguların kendisine dolaysızca bir doğruluk atfedilemeyeceğinden bahsetmektedir. Doğruluk, düşünceler ve olguların yalnızca bir yargıda mutabık olmasıyla elde edilmektedir. Frege'ye göre düşünce ve olgunun birbirine bağlanarak doğruluğun zemini vermesi itibariyle yargı formunun önemi tartışmasızdır. Bu itibarla bu kavramın incelenmesi gerekli görülmektedir.

2.1.3 Frege'de Yargı Meselesi

Frege'nin geliştirdiği anlambiliminde tıpkı Kant'taki gibi temel ontolojik unsur yargıdır. Bu anlamda kavramlar anlamlarını ve varlıklarını yalnızca bir tümcede kazanmaktadırlar.²⁷³ Frege, kavramların tek başlarına incelenemeyeceği ve bu kavramların ancak bir yargıda birbirlerine bağlanarak bir anlam ifade edeceği düşüncesini ünlü bağlamlılık ilkesiyle ortaya koymaktadır. Bağlam ilkesine göre yalnızca tam ve eksiksiz bir halde bulunan tümceler bir anlamı vardır. Kavramların bu tümceler dışında bir anlamı ve içeriği yoktur. Dolayısıyla yargı, bir unsur olarak nesne ve kavramlara önceliklidir.²⁷⁴ Frege bu hususta işe kavramlardan değil yargılardan ve içeriklerden yola çıkarak başladığını belirtmekte ve kavramların oluşmasına yalnızca yargılardan yola çıkarak izin verdiğini ifade etmektedir.²⁷⁵ Frege bunu tıpkı bir atomun hareketine benzeterek bir atomun asla kendi başına bulunmadığını, başkalarıyla birleştiğini ve onun ait olabileceği bir şey en azından belirtilmeden asla ortaya çıkmayacağını varsaymaktadır. Böylece Frege, önceden oluşturulmuş bir kavramdan bir yargı oluşturmak yerine, tam tersini yaparak ve olası yargının içeriğini bölerek bir kavrama ulaşmaktadır.²⁷⁶

Yargıların içeriğinin ne olduğu meselesine gelindiğinde ise söz konusu içeriklerin olgu temelli olmadıkları kesindir. Çünkü yargıların içeriklerinin olgu yoluyla verildiği kabul edildiğinde bu yargıların tamamının sentetik yargılar olduğunun da kabul edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle yargıların içeriğinin bu yargıların duyumu, anlamı eş deyişle saf düşüncesi olması gerekmektedir.²⁷⁷

²⁷³ Yalçın, "Frege: Semantikten Matematiğe Paradokslar", 51.

²⁷⁴ Yalçın, "Frege: Semantikten Matematiğe Paradokslar", 51.

²⁷⁵ Frege, *Posthumous Writings*, 16.

²⁷⁶ Frege, *Posthumous Writings*, 17.

²⁷⁷ Gözkan, "Matematik Sadece Mantık Temelinden Türetilbilir mi?", 66.

Bülent Gözkan, *Aritmetiğin Temelleri*'ne yazdığı girişte Frege'nin yargıyı kavrama önceleme konusundaki ve nesnenin de yargıdan bağımsız bir varlığının bulunmadığı konusundaki düşüncelerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu kaydetmektedir.²⁷⁸ Buna rağmen Frege, kavram ve nesnenin birleştiği ontolojik temelin nasıl mümkün olduğunu ve bu temelin bulunduğu mekansal birliğin neresi olduğunu dolayısıyla bir yargının nasıl ortaya çıktığını açıklamamaktadır.²⁷⁹ Yine de Frege'nin yargılara hiçbir şekilde bir terimin veya kavramın anlamını analiz ederek ulaşmaya çalışmadığı açıktır.

Bu yargı temellendirmesinde “Neden bir kavramın anlamı bir cümle bağlamında sorulduğunda aksi bir durumdan daha iyi bir durum söz konusu olmaktadır?” sorusu akla geldiğinde, bir kelimenin anlamını bu şekilde sorgulamanın avantajını değerlendirebilmek için Frege'nin Lotze'yi eleştirirken işaret ettiği şeyi dikkate almak gerekmektedir: Bir tümce ile ifade edilen şey, bir temsil değil bir düşüncedir ve bir kelimenin anlamı, içinde geçtiği cümlenin düşüncesinin bir parçasıdır. Bu çerçevede bir kelimenin anlam arayışı bir cümlenin ifade ettiği düşünce arayışı içinde gömülüdür. Böylece bir sözcüğün temsiline sahip değilsek onun bir anlamının olmadığı görüşü dışlanır. Çünkü bir sözcüğün anlamı, düşünce ile erişilebilene aittir ve bir ideye sahip olmamamızı gerektirmez. Esasen Frege'nin bu iddiası bize bir kelimenin anlamını nasıl açıklayacağımızı söylemez, sadece bir kelimenin bir anlama sahip olabilmesi için gerekli bir koşulu belirtir. Eğer Frege'nin bu iddiası doğrulanabilirse o zaman bir kelimenin anlamını, içinde geçtiği bir cümleye atıfta bulunmadan açıklamanın bir yolu yoktur.²⁸⁰ Aslında Frege'nin ilgilendiği asıl mesele, mantıksal ve matematiksel dizgelerdir. Frege dili matematiğe uydurmaya çalışarak kendilerini dilde önermeler üzerinden gösteren mantıksal ve matematiksel dizgelerin kesinliğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunu da yargı fiili üzerinden temellendirmektedir.

2.2 Frege'de Matematik ve Mantık Meselesi

Çalışmamızın bu kısmına başlarken öncelikle Frege'nin matematiği, özellikle de aritmetiği mantığın bir devamı olarak ele aldığını belirtmek gerekmektedir. Frege, aritmetiği geliştirilmiş mantık olarak ifade etmektedir.²⁸¹ Bu temellendirme

²⁷⁸ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 35.

²⁷⁹ Yalçın, “Frege: Semantikten Matematiğe Paradokslar”, 51.

²⁸⁰ Wolfgang Carl, *Frege's Theory of Sense and Reference* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 41-42.

²⁸¹ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 180.

yapıldıktan sonra Frege'nin matematik ile ilgili düşüncelerini tıpkı Kant'ta olduğu gibi geometri ve aritmetik olarak iki kısımda incelemek gerekmektedir. Onun matematik ile ilgili temellendirmeleri, Kant'ın çok tartışılan sentetik a priori düşüncesine yaptığı eleştiri çerçevesinde şekillenmektedir.

Esasen Frege, geometri konusunda bazı istisnalar hariç Kant'ın söylediklerinin aksini oluşturacak bir iddiada bulunmamaktadır. Daha önce temas edildiği üzere Kant'a göre geometri ve aritmetiğin yargıları sentetik a priori yargılardır. Frege, Kant'ın matematiksel yargılar hakkındaki bu kanaatine paralel olarak *Aritmetiğin Temelleri*'nde geometrik olan her şeyin öncelikle görüde verilmiş olması gerektiğini kaydetmektedir.²⁸² Ayrıca geometrinin yargılarının sentetik a priori olduğunu söyleyen Kant'ın haklı olduğunu da açıkça ifade etmektedir.²⁸³

Frege'nin, geometri hakkındaki düşünceleri Kant'a ne kadar yakınsa aritmetik hakkındaki düşünceleri bir o kadar uzaktır. Hatta bu konuda iki filozof taban tabana zıt düşüncelere sahiptir.²⁸⁴ Frege'ye göre matematik, gerçekten mantıksal bir netlik modeli olmalıdır.²⁸⁵ Bu model için Frege, herhangi bir öznel bilinç ve görüsel temsillerin devrede olmadığı analitik bir matematik tasavvuru ortaya koymaktadır.²⁸⁶ Frege, bu tasavvur için genel mantığın ilkelerini yeterli görmektedir.²⁸⁷ Bu bağlam, Frege ile matematiğin kesinliğini bilincin verdiği birlik aracılığıyla transandantal mantık üzerinden ortaya koyan Kant'ın düşüncelerini tamamen birbirlerinden ayırmaktadır. Yine matematiğin mantıksal bir netlik modeli olabilmesi için Frege, Kant'ın duyuşsal malzeme olmaksızın aritmetiğin nesnelerinin bize verilemeyeceğine dair açıklamasına da karşı çıkmaktadır. Ona göre aritmetiğin nesneleri olan sayıların hiçbirisi bize duyumsamada verilen şeyler değildir. Küçük sayıların duyumlama ile temellendirilebileceği varsayıldığında bile büyük sayıların temsillerine duyumlamada ulaşmanın imkansızlığı açıktır.²⁸⁸

Esasen Frege'nin matematiğin kesinliğini sağlamak adına Kant'a yaptığı bu itirazın haklılık payı vardır. Fakat Frege, aritmetiğin nesneleri olan sayılara

²⁸² Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 157.

²⁸³ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 182.

²⁸⁴ Yalçın, "Frege: Semantikten Matematiğe Paradokslar", 52.

²⁸⁵ Sluga, *Gottlob Frege: The Arguments of the Philosophers*, 99.

²⁸⁶ Gözkan, "Matematik Sadece Mantık Temelinden Türetilbilir mi?", 62.

²⁸⁷ Yalçın Koç, "Matematiğin Ontolojisi Bakımından Kant ile Frege Karşılaştırması", *Felsefe Arkivi* 35 (1996), 53-54.

²⁸⁸ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 182.

duyumlama aracılığıyla ulaşılamayacağı söyledikten sonra bu nesneleri bize veren şeyin olduğu ve bunların ontolojik mekanının neresi olduğu hakkında bir açıklamada bulunmamaktadır. Daha önce yargıların ontolojik zemini hakkında yaptığımız itiraz, sayıların temellendirilmesi meselesinde de geçerliliğini korumaktadır. Kanaatimizce Frege'nin mantıksal notasyonundaki bu boşlukları doldurmayışının kasıtlı sebebi, psikolojizme düşme tehlikesine karşın bir önlem niteliğindedir. Ona göre bütün kanıtlamaların en kesin yolu salt mantıksal olandır.²⁸⁹ Bu bağlamda da salt mantıksal olanı öznel ve psikolojik olandan keskin çizgilerle ayırdığını belirtmektedir.²⁹⁰ Öyle ki mantıksal notasyonu, kanıtlamanın en kesin yolu olarak belirlemekle salt mantıksal olanın içerisine psikolojizmden herhangi bir şeyin sızmasını engellediğini ifade etmektedir.

Tüm bunlardan sonra aritmetik söz konusu olduğunda Frege'nin sayı kavramını tartışmaya açan ilk filozof olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu konuda Frege, matematikçilerin bu disiplin içinde çalıştıklarını iddia etmelerine rağmen sayı kavramını tartışmaya hiç açmamalarını eleştirmektedir. Ona göre matematikçiler 'sayı' konusunda tam bir kafa karışıklığı içindedirler.²⁹¹ Bu bağlamda Frege'ye göre belki de aritmetikçilerin, yaptıklarını söyledikleri şeyin esasını sayılarla kavradıklarını düşünerek kendilerini kandırdıkları zamanlar vardır. Eğer böyle değilse ve eğer hala aynı disiplin içinde çalıştıklarını düşünüyorlarsa o zaman sadece kendilerini kandırıyorlar demektir.²⁹² Çünkü ona göre aritmetik itibariyle özellikle sayal sayıların tanımlarının araştırılması başka bütün araştırmaların üzerindedir.²⁹³ Zira sayal sayıların tanımlarının yapılması, aritmetiğin yargılarının analitik ya da sentetik olarak belirlenmesinin bir ön koşuludur.²⁹⁴ Bu itibarla bu sayıların tanımlarının mı yapılması gerektiği yoksa tanımlanmamış haliyle olduğu gibi mi kabul edilmesi gerektiği sorusu büyük bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Frege, *Aritmetiğin Temelleri* ile sayal sayıların tanımlanmasına dair bu noktaları ortaya koyma görevi üstlendiğini belirtmektedir.²⁹⁵

²⁸⁹ Frege, *Kavram Yazısı*, 21.

²⁹⁰ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 85.

²⁹¹ Sluga, *Gottlob Frege: The Arguments of the Philosophers*, 97.

²⁹² Frege, *Posthumous Writings*, 256.

²⁹³ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 90.

²⁹⁴ Gözkan, "Matematik Sadece Mantık Temelinden Türetilbilir mi?", 63.

²⁹⁵ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 90.

2.2.1 Frege'de Sayının Ne'liği (Matematik ve Mantık)

Frege'nin kendisinden önce matematikte sayı kavramının hiçbir araştırmaya tabi tutulmamasına dair eleştirisine daha önce değinilmişti. Esasen Frege, matematikçilerin bu bilimin esas unsuru olan sayı kavramıyla hiç ilgilenmemelerini bir skandal olarak ifade etmektedir.²⁹⁶ Kendisi, bu skandalın üstesinden gelmek ve sayı kavramının tanımına dair genel bir kanaat oluşturmak için bu kavramı temellendirebileceği sağlam bir zemin inşa etmeye çalışmaktadır. Frege'ye göre bu zemini onun mantıksal kesinliğe dayanması itibariyle ne deneyimin ne de bilincin yetileri vasıtasıyla verilen transandantal bir birliğin üzerine inşa etmek mümkün değildir.²⁹⁷ Bu anlamda ona göre bu kesinliği sağlamanın tek yolu, mantıksal dil notasyonu ile oluşturulan kavramsal bütünlüğe dayanmalıdır. Bu bağlamda Frege, sayı nesnelerinin olgusal veya zaman ve mekana ait olan şeyler dışında bir üçüncü alana -düşünceye- ait olan şeyler olduğunu ifade etmekte böylelikle de onların bizim iç ve dış dünyamızı aşan bir alanda konumlanmalarını sağlayarak psikolojizme karşı bir önlem almaktadır.

Frege'nin sayı tanımlamasını ele alırken öncelikle sayal sayıların ne olmadığını incelemek yerinde görünmektedir. Öncelikle Frege'ye göre sayal sayılar, tümevarımsal doğruluklar değildir. Çünkü onların tümevarımsal oldukları kabul edildiğinde genele ulaşabilmek, tekil olgulara başvurmayı gerektirmektedir. Bu tekil olgular sayısal ifadeler olsa da halihazırda bu olgulara başvurmak, sayıların kavramsal tanımlamasındaki kesinliğin yok olmasına neden olmaktadır. Bu anlamda sayıların kesin bir tanımlamasının yapılabilmesi için tümevarımsal zemin hiç de uygun görünmemektedir.²⁹⁸

İkinci olarak sayal sayılar, dışsal yani fiziksel şeylere atfedilen özellikler değildir. Frege'ye göre sayılar, Cantor ve Schröder gibi filozoflar tarafından dildeki sıfatlar gibi kullanılıp nesnelere atfedilmektedirler. Diğer bir deyişle fiziksel nesnelerin özellikleri, sayıların birer niteleme aracı olarak kullanılması aracılığıyla belirlenmektedir. Frege'ye göre sayıları birer niteleme aracı olarak gören bu yaklaşımı kabul etmek mümkün değildir.²⁹⁹

²⁹⁶ Cemal Yıldırım, *Matematiksel Düşünme* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996), 90.

²⁹⁷ Özgüç Güven, "Frege'de Sayının Temellendirilmesi", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 23 (Mart 2013), 71.

²⁹⁸ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 100.

²⁹⁹ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 112.

Frege'nin bu konuda üçünü itirazı ise öznel ve zihinsel süreçlerin sayal sayıların oluşumunu öncelemesine dayanmaktadır. Ona göre böyle bir belirlenim, gerçek ve doğru olarak kabul edilse bile sayıların temellendirilmesinde kavramsal belirlenimin kesinliğinin yerini asla tutmamaktadır. Söz gelimi Kuzey Denizi'nin genel – geçer bilgisi, Dünya üzerinde herhangi bir su parçasının bizim tarafımızdan seçilip bu şekilde isimlendirilmesiyle belirlenmemektedir. Bizim seçim ve öznel belirlemelerimizden uzak olarak Kuzey Denizi, Kuzey Denizi'dir. Sayının nesnelliği de tıpkı böyledir. Çünkü “Kuzey Denizi'nin alanı yaklaşık 10.000 mil karedir.” denildiğinde buradaki 10.000 sayısının veya ölçümünün bizim öznel zihinsel tecrübe ya da deneyimlerimize bağlı olma imkanı yoktur. Aksine bu sayı ile oldukça nesnel bir ölçümden bahsedilmektedir.³⁰⁰ Bu anlamda Frege, sayının nesnelliğini bizim öznel zihinsel tecrübelerimizden bağımsız bir şekilde ortaya koymaktadır.

Frege'nin bu konudaki bir diğer itirazı ise sayının bir yığın, bir dizi ya da bir yığının özelliği olmadığıdır.³⁰¹ Buna bağlı olarak Frege, sayının bir yığın olarak kabul edilmesinin önüne geçmek için bir üst kavram olan ‘birim’ kavramını ortaya koymaktadır. Buna göre söz gelimi dağınık halde olan altı adet harf düşünüldüğünde bu harfler, belirli, anlamlı bir kavramı ve 6 sayısını vermezken, bir üst kavram olarak belirli bir birime göre dizildiklerinde bir kavrama ve bir sayıya ulaşabilmektedir. Bu anlamda sayal sayılar birimlere göre anlamlı bir şekilde düzenlenen bir sisteme sahiptir.³⁰² Öyle ki bu sisteme göre esasen bir sayıyı belirlemek, bir kavram hakkında açıklama yapmak anlamına gelmektedir.³⁰³ Bu çıkarım en temelde iki duruma işaret etmektedir. Bir sayal sayı, öncelikle onu bir düzene getiren birim kavramı hakkında bilgi vermektedir ki bu, Frege'nin sayıların belirleniminde bir genel kavram terimi belirlediğinin de göstergesidir. Bu genel kavram terimi olan birim, deneyimi ve olgusalılığı işin içine dahil etmeksizin tekil sayal sayıların belirlenebilmesinin imkanını vermektedir.³⁰⁴ İkinci olarak ise bir sayının, bir nesne hakkında değil bir kavram hakkında bildirimde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu iddianın daha iyi anlaşılabilmesi için Frege, sayının aslî kullanım biçiminin onu bir yargı bağlamında ele almak olduğunu söylemektedir.

³⁰⁰ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 118.

³⁰¹ Frege, *Posthumous Writings*, 257.

³⁰² Diler Ezgi Tarhan, *Husserl ve Frege'de Anlam Sorunu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 194.

³⁰³ Frege, *Posthumous Writings*, 257.

³⁰⁴ Gözkan, “Matematik Sadece Mantık Temelinden Türetilbilir mi?”, 67.

Bu bağlamda söz gelimi “Burada beş ağaç var.”, “Burada dört şirket biraradadır.” ve “Burada 500 adam çalışıyor.” cümlelerinde değişen şeyler yalnızca adlandırmalar yani kavramlardır. Bu cümlelerdeki sayı ifadeleri öncelikle ‘ağaç’ daha sonra ‘şirket’ ve ‘adam’ kavramlarına atfedilmektedir.³⁰⁵ Bu itibarla Frege’ye göre sayı, kavramın bir niteliğini ifade etmektedir.³⁰⁶ Sayının kendisinin nesnelere atfedilen bir nitelik olmadığını belirten Frege, onun tanımını kavramların niteliği olduğu söyleyerek yapmaktadır. Bu anlamda Frege’nin yaptığı sayı tanımının onun ne olduğu üzerinden yapılan bir tanım değil aksine ne olmadığı üzerinden yapılan bir tanım olduğu görülmektedir.

³⁰⁵ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 142.

³⁰⁶ Gözkan, “Matematik Sadece Mantık Temelinden Türetilbilir mi?”, 66.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KANT VE FREGE’NİN YARGI TEMELLENDİRMELERİNDEKİ BAZI FARKLILIKLAR

3.1 Kant ve Frege’de Yargı Kavramının Temel Farklılıkları

Kant ve Frege’nin düşünce sistemlerinde en temel ontolojik öge yargıdır. Bu anlamda hem genel nesneler hem de matematiksel nesneler hakkında edindiğimiz bilgilerin zemini, onlar hakkında kurulan yargılar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Kant ve Frege’nin yargının bu temel fonksiyonu hususunda uzlaştıkları açıkça ortadadır. Bu iki filozofun yargılar hususunda ayrıştıkları en temel nokta esasen, Kant’ın yargıların zeminine Transandantal mantığı koyması; Frege’nin ise bu zemini genel mantığın ilkeleri üzerinden temellendirmesidir. Kant’a göre bilgi, ancak yargı fiili ile mümkündür.³⁰⁷ Fakat genel mantığın ilkeleri, anlama yetisinin bilgilerinin tüm içeriğini soyutlamakta ve bu bilgilerin yalnızca biçimsel özellikleriyle ilgilenmektedir.³⁰⁸ Bu itibarla bizim nesneler ve şey’ler hakkındaki bilgilerimiz yalnızca biçimsel, bu anlamda da salt kavramsal bir düzlemde gerçekleşmemektedir. Bu nedenle temel bilgi edinme unsuru olan yargıların, biçimsel özelliği olan saf kavramlarla birlikte bu yargılardaki zaman ve mekan saf görüsü altında duyumlanan içeriklerini de konu edinen bir bağ tarafından inceleniyor olması gerekmektedir ki bu da en temelde Transandantal mantığın kendisidir. Kant’ın yargıların zemini hakkında ortaya koyduğu bu mantık sisteminin çizgisi, Frege’ye gelindiğinde yerini dil üzerinden temellenen mantıksal bir sisteme bırakmaktadır. Bu yeni sistemde ortaya atılan sembolik dil aracılığıyla yargı, kavrama öncelenmektedir. Fakat yargının kavrama biçimsel olarak öncelenmesi, bu yargıların yalnızca kavramları içermekle doğru ve anlamlı bir bütün olacakları anlamına gelmemektedir. Frege’ye göre yargıların içerdikleri kavramlar, deneyimde veya olguda herhangi bir nesneye gönderimde bulunmadıkları sürece anlamlı bir bütün haline gelmemektedir. Bu hususa daha önce ele alınan fonksiyon – argüman ayrımının doymuş - doymamış ifadelerle işaret etmesi açıklık getirmektedir. Hatırlanacağı üzere herhangi bir yargının fonksiyon

³⁰⁷ Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi & Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 69.

³⁰⁸ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 67.

kısmı olguda bir gönderime yani argümana işaret etmediği sürece doymamış ve eksik olarak kabul edilmektedir. Fonksiyondaki doymuşluk ve tamlık, yalnızca argümanın etkisi altına girmesiyle mümkündür. Esasen Kant ve Frege'nin bu temellendirmelerine bakıldığında yargıların içeriklerinin hem biçimsel hem de olgusal yanının olması gerektiği hususunda bir yakınlık sezilmektedir. Görünüşe göre aralarındaki farklılığın sebebi, iki filozofun olguya veya deneyime karşı farklı yaklaşımlara sahip olmalarıdır.

Kant'a göre deneyimden elde edilen temsiller veya görüler, bizim tecrübe ettiğimiz veya bilgisine sahip olduğumuz tüm şey'lerin epistemolojik olarak temellendiği asıl noktadır. Bu anlamda deneyimde duyumsananlar, yargıların temelinde veya yargı fiilinin ilk aşamasında oldukça fonksiyoneldir. Bu durum, Kant'ın "... içeriksiz düşünceler kördür."³⁰⁹ ifadesinde de oldukça açıktır. Fakat Frege'de yargıların ve nesnelerin inşa edilebilmesinin ilk ve temel aşaması görü üzerinden başlamamaktadır. Her ne kadar bir fonksiyonun doymuş ve tam bir fonksiyon olabilmesi için deneyimin olgularına ihtiyaç duyulsa da tam bir yargı biçimi oluşturmanın temel başlangıç noktası olgu değildir. Böylece Frege, nesnelerin ve yargıların zemininden deneyimin olgularını uzaklaştırmaktadır.

Esasen Frege'nin Kant'a yönelttiği tüm bu eleştirilerin ve bu itibarla da farklılıkların temelinde Frege'nin dili ve matematiği nesnelleştirme, dili matematiğe nesnel bir zeminde uydurma çabası yer almaktadır. Bu çaba, yargıların epistemolojik sınıflandırmasında özellikle analitik yargıların tanımlanmasında da kendini göstermektedir. Kant'a göre analitik yargılar, yüklemnin özne ile bağlantısının özdeşlik üzerinden düşünüldüğü yargılardır. Bu türden yargılar, yalnızca ayrıştırma yoluyla elde edilen ve yüklem tarafından öznenin bilgisini genişletecek hiçbir bilginin verilmediği yargılardır.³¹⁰ Frege için ise analitik yargılara özdeşlik üzerinden yalnızca kavramsal bir çözümlemeyle ulaşmanın imkanı yoktur. Bir yargının analitik veya sentetik olduğunu belirleyebilmek için bu yargıyı ilksel doğruluklarına kadar izlemek gerekmektedir. Bu izlemenin sonunda yalnızca genel mantık yoluyla elde edilen tanımlamalara ulaşılıyorsa bu yargı analitik bir yargıdır ve analitik bir doğruluktur.³¹¹ Aslında Frege'nin analitik yargıları tanımlamasında da tıpkı Kant'taki gibi bir tür ayrıştırma veya çözümleme

³⁰⁹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 66.

³¹⁰ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 41.

³¹¹ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 89.

göze çarpmaktadır. Fakat buradaki ayrıştırma ve çözümlemenin zemini kavramsal bildirimlere değil mantıksal doğruluklara dayanmaktadır. Bu anlamda Kant ve Frege'nin analitik yargılar tanımlamasında da önemli bir farklılık söz konusudur.

3.2 Kant ve Frege'de Nesnelerin İnşa Sürecinin Temel

Farklılıkları

Kant ve Frege'nin nesnelerin inşa sürecindeki en temel ve en önemli farkları, Frege'nin Kant'ın yargıların inşasını, deneyim ve duyumsamadan elde edilen veriler ile anlama yetisinin saf kavramlarını aklın yetileri aracılığıyla sentezlenerek ortaya koymasını psikolojik bir yöntem olarak değerlendirmesine dayanmaktadır. Çünkü Kant'a göre söz konusu bu sentez faaliyetinde nesnel zemin olarak tam algının birliği, insandaki tüm bilme yetilerini tutan bir birlik olarak yer almaktadır. Tam algının yargı faaliyetinin birliğini tutan nesnel bir zemin olarak var oluşu Frege'ye göre tüm bu yargı faaliyetinin, bilincin öznelliğine atfedilerek açıklanmasına kapı aralamaktadır. Çünkü ona göre söz konusu tam algı, var olma zemini olarak en temelde bir özneyi gerektirmektedir. Dolayısıyla bu durum, nesnelerin inşasındaki yargıların birliğinin temelini bir özneye dayanması anlamına gelmektedir. Yargıların nesnel birliğinin zeminini özneye şekillendirmek, Frege'ye göre her bir yargının ve nesnenin temelini o öznenin niyet ve amaçlarına, dolayısıyla da öznel yaklaşımlarına göre şekillendirmek anlamına gelmektedir. Frege'nin dile dönüş projesini ortaya atması ile kaçınmak istediği zemin tam da bu öznel unsurları yargıların ve nesnelerin zemininden temizlemek istemesidir. Dolayısıyla bir özneye bağlı olan hiçbir unsurun Frege'nin yargı temellendirmesinde kendine yer bulması mümkün değildir. Öyle ki bu amaçla geleneksel yargı düzeni olan özne, yüklem ve –dır kopulası ilişkisine bağlı yargı biçimini iptal etmektedir. Buna göre özellikle –dır kopulası, bir öznenin herhangi bir şey veya nesne hakkında bir hüküm belirlemek için kullandığı bağdır. Bu bağ olmadan bir özne, herhangi bir şey hakkında bir yargıda bulunduğunu iddia edemez. Fakat bu kopula, onu yargıya yükleyen öznenin kurduğu bağa göre şekillendiğinden ve o şey hakkındaki hükmün belirleyeni subjektif bir özne olduğundan dolayı o şey hakkında nesnel bir içerikten bahsetmek mümkün değildir. Buna göre nesnel içerikleri yakalamak için subjektif bir öznenin yargıya herhangi bir müdahalesinin olmaması gerekmektedir.

Frege'nin böyle bir müdahaleyi eleştirmesinin en temel gerekçesi esasen başat bir ilke olarak 'Ben' üzerinden temellenen bir doğruluk ve düşünce sistemine

imkan tanımamaktır. Ona göre düşünceler ve olgular bir özne –Ben- perspektifinden gerçekleşen şeyler olmamakla beraber fonksiyon ve argüman olarak da bir Ben’de birliğe ulaşp nesne hakkında hüküm belirten şeyler değillerdir. Buradaki en temel husus, tüm bu zeminlerden Ben tasavvurunu kaydırıp dil üzerinden bir doğruluk ve nesnellik çabası içerisine girmektir. Bu çaba içerisinde nesneye dair dildeki semboller üzerinden genel – geçer, tabir yerindeyse kamusal bir erişebilirlik sağlamak temel amaçtır. Bu amacın içeriğinin, bir ben tasavvuru içerisinde ve mahrem bir bilinç veya zihin içerisinde temellenmesi mümkün değildir. Zira böyle temellenen şeyler yukarı da da ele alındığı gibi yalnızca niyetler ve amaçlardır. Bu türden sözde bilgilerin kamusal olarak ulaşılabilirliği olmadığından bunları nesnel bilgi ve dahi bilimlerin temeline koymak olası bir iş değildir.³¹² Frege’ye göre söz konusu bu nesnel bilgi ve bilimler, tam algının kökensel birliğine dayalı sentez faaliyetiyle temellendirmeye çalışıldığında bu temellendirme, aynı zamanda ruhun faaliyeti anlamına gelmektedir. Özetle, subjektif bir özne olarak bir Ben tasavvurunun, buna bağlı olarak ruhun faaliyetlerinin ne genel anlamdaki nesnelerin ne de özelde nesnel kesinliğe sahip olması beklenen matematisel nesnelerin inşa süreçlerinde herhangi bir etkin rolünden bahsetmek mümkün değildir. Burada hemen şu hatırlatmayı yapmak uygun görülmektedir. Frege’nin tüm bu eleştiri ve itirazlarını özne, Ben ve ruh üzerinden ele aldıktan sonra aynı sonuca varır nitelikteki cümlelerimizin varlığı, gereksiz tekrarları kapsama amacının dışında konunun mahiyetinin daha anlaşılır olma gayesini taşımaktadır.

Frege’nin Ben perspektifini tüm bu yargı ve nesnelerin zemininden çıkarma düşüncesi kanaatimizce bir noktaya daha işaret etmektedir. Bu nokta Frege’nin aslında Kant’ın var olduğunu iddia ettiği sentez faaliyetindeki temel yeti olan muhayyile veya hayal gücü yetisinin varlığını devre dışı bırakmaktır. Çünkü daha önce ifade edildiği gibi hayal gücü yetisi, bir nesnenin inşa faaliyetindeki en fonksiyonel yetidir. Bu itibarla duyumlamada elde edilen tek tek, parça parça ve yığın halindeki malzemelerin algıdaki varlığının bir andan diğer bir ana kadar devam etmesini ve diğer anlarda yeniden üretilmesini sağlayan yeti, hayal gücü yetisidir. Yine hayal gücü yetisi, tüm bu anlarda yeniden üretme faaliyetiyle duyumlada olan yığından bir düzenin ortaya çıkmasına aracı olan ve bu anlamdaki

³¹² Salerno, *Frege’ye Dair*, 42.

ilk sentezi gerçekleştiren yetinin ta kendisi olarak karşımızda durmaktadır. Hayal gücü yetisi tüm bu işlemleri yapması dolayısıyla Ben bilincinin bir algılar hafızası olarak nitelendirilebilmektedir. Yukarıda ele alındığı gibi Frege'nin Ben perspektifini reddetmesi, beraberinde hayal gücü yetisinin reddi anlamına gelmektedir. Hayal gücü yetisinin olmadığı bir zemin, duyumsamayı ve onun malzemelerini de yok saymak anlamına gelmektedir. Bu anlamda Frege'nin sistemine göre geriye yalnızca biçimsel ve mantıksal düzlemin faaliyeti kalmaktadır. Biz son olarak böyle bir kanaatte bulunuyor olsak bile Frege, hayal gücü yetisinin ve Ben perspektifinin iptalinden sonra nesne ve yargıların inşa edilmesinde başka herhangi bir nesnel dayanak sunmamaktadır. Dahası böyle bir araştırma çabası içerisine dahi girmemektedir.

3.3 Kant ve Frege'de Sayının Ne'liği Konusundaki Temel

Farklılıklar

Bir bilim hakkında konuşabilmenin imkanı öncelikle bu bilimin kendi nesneleri hakkında bilgilerimizin olmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda matematiğin kendisi hakkında konuşabilmenin imkanı da bu bilimin nesneleri olan sayıların ne olduğunun bilinmesine dayanmaktadır. Frege, sayı' nın ne olduğunun araştırılması yapılmaksızın matematik hakkında konuşmayı büyük bir utanç saymaktadır.³¹³ Esasen Kant ve Frege sayının nesne olduğu konusunda ortak bir kanaate sahiptir.³¹⁴ Fakat bu iki filozofun sayının inşası meselesinde farklı görüşlere sahip oldukları da açıktır. Bilindiği gibi Kant'a göre nesneye dair tüm bilme süreçlerimiz duyumlamada edindiğimiz tecrübelerin tamalgıdaki sentetik birliğine tabidir. Bu birliğin sağlanabilmesinin en temel zemini de hayal gücü yetisinin birbirine ardı sıra eşlik eden duyumlama malzemesinin bir kurallıkla toparlanmasını ve şu an düşündüğümüzün bir önceki anda düşündüğümüz ile tam olarak aynı olduğunun bilincini sağlayan yeniden üretici faaliyetine dayanmaktadır. Hayal gücü yetisi, bu faaliyeti gerçekleştirdikten sonra elde edilen malzeme çoklusunun bütün bir nesne olabilmesi için bilincin verdiği birliğe gereksinim duyulmaktadır. Buna bağlı olarak Kant'a göre sayma işlemi yapılırken şayet duyumlamadan elde edilen birimlerin birbirlerine art arda eklendikleri unutulacak olursa bu durum, 'bir' sayısının başka bir 'bir' sayısına eklenmesiyle elde edilecek bir çoklunun imkanını

³¹³ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 78.

³¹⁴ Koç, "Matematiğin Ontolojisi Bakımından Kant ile Frege Karşılaştırması", 54.

dolayısıyla da sayının bilinmesinin imkanını ortadan kaldırmaktadır. Çünkü sayı, yalnızca bu art ardallığının birliğinin sağlanmasıyla mümkün olmaktadır.³¹⁵

Frege'ye göre Kant'ın bu anlayışı, akılsal olanın tam karşıtıdır ve her durumda matematiğin dışında bir anlayıştır.³¹⁶ Çünkü bu türden bilince –dolayısıyla psikolojiye- bağlı malzemelerin değişkenliği ve belirlenmemişliğine karşın matematiğin nesneleri ve kavramları belirlenmişliğe ve sağlamlığa sahiptirler.³¹⁷ Bu anlamda psikoloji, matematiğin nesnel zeminine herhangi bir katkıda bulunmamaktadır. Dolayısıyla meselenin özünde bu türden öznel algıların ve bu algılara bağlı olarak zihinde ortaya çıkan oluşumların olduğu fikri hiçbir zaman varsayılmamalıdır. Bu itibarla matematiği psikolojizmin her türlü etkisinden uzak tutan Frege, onun mantıkla olan yakınlığının ve beraberliğinin üzerinde duymaktadır. Buna bağlı olarak da matematiğin nesneleri olan sayıları sentetik yargılar üzerinden değil analitik yargılar üzerinden kavramların içeriklerini yenileyerek ortaya koymaktadır.³¹⁸

Frege'ye göre bir sayı tümcesi en temelde bir kavram hakkında bildirim içermektedir. Bu durum kendini en fazla 0 sayısında göstermektedir. Buna göre “Venüs’ün 0 uydusu var.” önermesine bakıldığında, hakkında herhangi bir iddiada bulunulabilecek uydu ya da uydular grubu görülmemektedir. Buna bağlı olarak burada “Venüs’ün uydusu” kavramına “yok” içeriği eklenmekte ve bu kavramın altına herhangi bir şey düşmediği ortaya çıkmaktadır.³¹⁹ Buradan hareketle de sayıyı kavramlara değil nesnelere atfeden gündelik dildeki kullanımlar geçersiz kılınmaktadır. Çünkü gündelik dilde sayılar nesneleri betimleyen nitelikler gibi kullanıldığından söz gelimi herhangi bir nesnenin sayısından bahsetmek, bu nesnenin ağırlığından bahsedilirken ortaya çıkan kullanımla eş değer görülmektedir. Halbuki sayı tümcelerinin bu kullanımdan çok daha geçerli olduğu kısım, kavramlar hakkında bildirimde bulunmasına dayanmaktadır. Gündelik dilde örneğin “Dört safkan at” ifadesinde “safkan” kavramının “at” kavramını nitelemesi gibi “dört” kavramının da “safkan at” ifadesini nitelediği düşünülmektedir. Oysa

³¹⁵ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 88.

³¹⁶ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 83.

³¹⁷ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 81.

³¹⁸ Koç, “Matematiğin Ontolojisi Bakımından Kant ile Frege Karşılaştırması”, 54.

³¹⁹ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 142.

sadece “safkan” kavramı böyle bir özelliği barındırmaktadır; “dört” kavramı ise bir kavram hakkında bir bildirimde bulunmaktadır.³²⁰

Tüm bunları ifade ettikten sonra, Frege’nin sayıların tesis ve inşa edilmesinde duyumlama malzemesinin hiçbir fonksiyonunu kabul etmemesinden doğan bir tartışmaya temas etmek yerinde görünmektedir. Bu tartışma, sayılar hakkında onları önceleyen hiçbir öznel tecrübemiz olmadan onların bize ne aracılığıyla veriliyor oluşuna dayanan bir tartışmadır. Duyumlama malzemesinin aritmetiğin nesneleri ile hiçbir ilgisinin olmadığını belirten Frege, 0 ve 1 sayılarının inşa sürecini şu şekilde ortaya koymaktadır:

“0 sayısını, altına hiçbir nesnenin düşmediği kavrama ait sayı olarak tanımlamak akla yatkın geliyor. Ancak burada, 0’ın yerine aynı anlama gelen “yok” geçmiş görünüyor; bu yüzden şu şekilde tanımlamayı tercih ediyoruz: Eğer, a ne olursa olsun, a’nın bir kavram altına düşmediği tümcesi tümel olarak doğruysa, 0 sayısı bu kavrama aittir. Benzer biçimde, 1 sayısının F kavramına ait olduğunu söyleyebiliriz, eğer a ne olursa olsun, “a’nın F kavramının altına düşmediği” tümcesi tümel olarak doğru değilse ve “a F’nin altına düşer” ve “b F’nin altına düşer” tümcelerinden a’nın ve b’nin aynı oldukları sonucu tümel olarak çıkıyorsa.”³²¹

Frege, buradaki açıklamadan hareketle diğer doğal sayıların da bu şekilde inşa edildiğini düşünmektedir. Ayrıca buradaki açıklamada sayıların inşasında tamamen mantıksal bir yöntem kullanıldığı görülmektedir. Özetle Frege, Kant’ın aksine sayıların inşasında duyumlamadan elde edilen hiçbir veriyi öncelememektedir. Özellikle 0 sayısı üzerinden yaptığı sayı temellendirmesinde her bir tekil sayının bir kavrama bildirimde bulunması üzerinden tesis edildiği görülmektedir. Daha önce değildiği üzere bir kavramın yargıdan bağımsız bir varlığından bahsedilemeyeceği için sayıların kavramlara bildirimde bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda sayıların tekil olarak ortaya çıkmasının asıl formunun genel anlamda bir yargı olduğunu söylemekte bir hata görünmemektedir. Tüm bunlardan hareketle Kant ve Frege’nin özellikle ‘kavram’ terimiyle ilgili düşüncelerin bir karşılaştırmasını da yapmak yerinde olacaktır. Zira her iki filozof için de kavram teriminin önemi özellikle matematiksel nesnelerin tesis ve inşa edilmesinde oldukça önemli görünmektedir.

³²⁰ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 147.

³²¹ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, 150.

3.4 Kant ve Frege’de Kavram Terimi Hakkındaki Farklılıklar

Kant’a göre doğadaki şey’lerin ve nesnelerin evrensel bir kurallık içerisinde sezilebilmesinin ve duyulanabilmesinin epistemolojik kökenini yalnızca duyulanmanın kendisi üzerinden ve buna bağlı olarak duyarlık yetisi üzerinden ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Bu itibarla duyulanmada sezilen ve görülen şey’lerin bir bütünlük içerisinde kavranılabilmesi için başka bir koşul daha gereklidir ki bu koşulun kendisi anlama yetisinin saf kavramları olan kategorilerdir.³²²

Kant’a göre anlama yetisinin saf kavramları, duysal veya ampirik görülerden tamamen ayrı türdedirler ve asla bu görülerden herhangi birinde bulunmamaktadırlar.³²³ Buna karşın duyulanmada elde edilen tüm görü veya temsillerin sentezlenerek bir birliğe getirilip bu birlik altında tutulmasını sağlayan şeyler, kategorilerin kendisidir. Buna göre yukarıdaki bilgiler de göz önünde tutulduğunda kategorilerin bulunduğu epistemolojik temel duyulanmayla ilişkili olarak duyarlık yetisi olamaz. Onların bulunduğu epistemolojik ve ontolojik temel, sentezin birliğini sağlayan dolay olmasına bağlı olarak nesnelliğini koruyan bir zemin olmalıdır ki bu da anlama yetisinin kendisidir.

Kant’a göre kavramlar, herhangi bir nesnenin ne’liğinin kavranılmasını sağlayan bir yargı fiilinde, nesneye dair tüm temsilleri bir araya getirip bağlayan fonksiyonlardır. Bu anlamda Kant’a göre bu yargı fiilinin dışında kavramı bulabileceğimiz bir yer yoktur ya da bu fiil haricindeki herhangi bir temsilden kendi başına bir kavram olarak bahsedebilmenin imkanı yoktur.³²⁴ Dolayısıyla denebilir ki yargı, kavramın var olduğu ve onun dışında hiçbir dolayın kavramı bize vermeyeceği bir mekan ve hüküm olarak karşımızda durmaktadır. Esasen Kant’ın kavramların mekanını yargı olarak ortaya koyması onu Frege’nin kavram tasavvuruna yaklaştırmaktadır veya meseleye başka bir açıdan bakıldığında Frege’nin kavram terimini ortaya koyarken Kant’ın transandantal mantığından etkilendiği görülmektedir. Çünkü hatırlanacağı üzere Frege bu hususta işe kavramlardan değil yargılardan ve içeriklerden yola çıkarak başladığını belirtmekte ve kavramların oluşmasına yalnızca yargılardan yola çıkarak izin verdiğini ifade

³²² Küçükparmak, *Kant’a Göre Bilgi ve Metafiziğin İmkânı*, 64.

³²³ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 113.

³²⁴ Çitil, *Matematik ve Metafizik*, 33.

etmektedir.³²⁵ Dolayısıyla yargı, bir unsur olarak nesne ve kavramlara önceliklidir.³²⁶

Frege'nin kavram terimi konusunda Kant ile farklılaştığı en temel nokta, onun kavramı bir yargının yüklemi olarak ifade etmesidir. Frege, kavramın yüklemisel olduğunu ifade ederken burada bir kavram - özel ad - nesne ayrımı yaptığı görülmektedir. Buna göre bir yargıdaki özel adlar ve bir nesneye gönderimde bulunan adlar, yüklem olarak kullanılacak durumda değildirler. Buna göre söz gelimi “bu yaprak yeşildir.” önermesinde “yeşil” bir kavram olarak yüklem; “- dir” sözcüğü ise bir bildirim olarak kopula görevi görmektedir. Buna karşın “Sabah Yıldızı Venüs'tür.” önermesinde “Sabah Yıldızı” ve “Venüs” olarak iki tane özel ad bulunmaktadır. Bu önermede “-dır/dir” bir kopula değil tıpkı aritmetikteki gibi bir eşitliği ifade etmektedir. Buna göre bu önerme, aritmetiğe uygun olarak Sabah Yıldızı = Venüs şeklinde okunmalıdır. Bu önermede herhangi bir kavram yüklem değildir; -dır bağıntısı da bir kavramı yüklemisel kılan bir kopula değildir. Ayrıca burada elimizde asla yüklem olamayacak bir “Venüs” sözcüğü bulunmaktadır. Bu sözcüğün gönderimi bir kavram değil bir nesnedir ve bir nesneye gönderimde bulunan kavramlar yüklem olamazlar. Çünkü bu kavramlar, dışarıda bir nesne olarak gönderimlere sahip olmakla kendilerince doymuş ve tam olan kavramlardır. Bunlar dışında, doyuma ve tamlığa ulaşmak için bir yargı formunda yer bulmaya ihtiyaç duyan ve bir nesne olarak özel bir gönderimleri olmayan sıradan kavramlar, yüklemseldirler.³²⁷ Frege, böylelikle kavram ve nesneyi birbirinden ayırmaktadır. Bu ayrıma göre kavramlar yalnızca bir yükleme gönderimde bulunmaktadır; nesne ise yalnızca bir yargının öznesinin gönderimi olabilir.

Burada hemen şu husus belirtilmelidir: Frege, tüm bunları ortaya koymakla en temelde bir “kavram” tanımı yapmamaktadır. Kategorileri saf kavramlar olarak nesneye dair birliğin temel ontolojik unsuru olarak tanımlayan Kant'ın aksine Frege, hiçbir zaman bir tanımlamayı değil genel Alman dili hissine dayanarak yalnızca bazı ipuçları vermeyi amaçladığını belirtmektedir.³²⁸ Bu anlamda Frege'nin “kavram” terimi ile ilgili tanımsal anlamda bir bilgi vermek mümkün

³²⁵ Frege, *Posthumous Writings*, 16.

³²⁶ Yalçın, “Frege: Semantikten Matematikçe Paradokslar”, 51.

³²⁷ Gottlob Frege, “Kavram ve Nesne Üzerine”, *Fonksiyon ve Kavram* (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019), 87.

³²⁸ Frege, “Kavram ve Nesne Üzerine”, 87.

görünmemektedir. Şu haliyle elimizde yalnızca kavramların dilbilimsel düzlemde yüklemsel olduğu düşüncesi yer almaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmadaki asıl gayemiz, Kant ve Frege gibi iki önemli filozofun yargıları epistemolojik olarak nasıl temellendirdiklerinin bir açıklamasını vermektir. Bu gaye doğrultusunda tezimizin ilk bölümünde Kant'ın temel eseri olan, *I. Kritik* olarak da bilinen *Salt Aklın Eleştirisi* ışığında yargıları temellendirmesi hususundaki düşüncelerine temas edilmektedir. Buna göre Kant'ın yargılar temellendirmesindeki en göze çarpan ve en tartışmalı meselesinin hiç şüphesiz ki sentetik a priori yargıların varlığı olduğu görülmektedir. Öyle ki bu yargıların imkanını ortaya koyabilme temelinden hareketle ortaya koyduğu düşünce sistemi, kendisinden sonra yaşayan filozofların felsefî sistemleri ile kendisini kalın çizgilerle ayırmaktadır. Bu ayrımların en başında da söz konusu yargıları ortaya koyarken asıl faaliyet olarak nitelendirdiği sentez faaliyetinin psikolojizmin etkisinde kaldığına, bu dolayısıyla da nesnellikten uzaklaştığına dair yapılan eleştiriler yer almaktadır. Bu eleştirileri yapan filozofların çalışmamız itibarıyla başat ismi ise modern sembolik mantığın kurucu ismi olan Gottlob Frege'dir.

Esasen Frege'nin temel eserlerinden olan *Aritmetiğin Temelleri ve Kavram Yazısı* (*Begriffsschrift*) gibi eserlere bakıldığında Frege'nin Kant'ın yargı temellendirmesine dair yaptığı eleştirisinin dil ve mantık üzerinden temellendiği görülmektedir. Bu bağlamda Frege, dildeki yargı temellendirmesini klasik özne – yüklem bağlamından kopartarak fonksiyon – argüman ayrımıyla ele almaktadır. Fonksiyonlar, tek başlarına bir kavramı ifade ederken henüz tam bir anlamları yoktur. Bu tamlığı sağlamanın en kesin yolu, bu fonksiyonların olgudaki gönderimlerinden hareketle onları bir argümanla tamamlamaktır. Fakat kanaatimizce Frege'nin fonksiyon – argüman ayrımından hareketle dil üzerinden kurduğu mantıksal notasyonunda bir problem görünmektedir. Frege, fonksiyon olarak ifade ettiği kavramın doymuş ve tam bir yargı olabilmesinin koşulunun yanında doğruluk ifade edebilmesinin koşulunu da onun olguda bir argümana veya bir gönderime işaret etmesiyle ilişkilendirmektedir. Fakat tüm bu tamlık ve doğruluk ilişkilendirmeleri, bizim dilde olduğunu iddia ettiğimiz şeylerdir. Esasen Frege'nin iddiası üzerinden böyle bir koşullama yapmanın bir sakıncası yoktur. Fakat bizim dilde bu koşullandırmayı yapıyor oluşumuz dilin kendisinde gerçekten bu koşullamaların olduğu anlamına gelmemektedir. Kısacası 'Bizim dilde bu türden

koşullamaları yapmamız dilin kendisinin bu türden koşullamaları içerdiği anlamına mı gelmektedir ?' sorusu büyük bir problem olarak temelde durmaktadır. Bu anlamda dilin kendisinin tüm bunlara nasıl işaret ettiği ve bir şey'in nasıl olup da bir şey hakkında olabildiği meselesi Frege perspektifinden açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır.

Aynı şey Frege'nin isimlendirmelerin nesnelliği üzerinden sayının nesnelliğini açıklaması meselesi için de geçerlidir. Hatırlanacağı üzere Frege, Kuzey Denizi'nin isminin belirleyeni olarak herhangi bir öznenin etkin rolünün olduğunu kabul etmemektedir. Sayıların varlığının da tıpkı bu türden isimlendirmeler gibi herhangi bir tecrübeye ve tecrübe eden olarak bir özneye ihtiyaç duymaksızın nesnel olduğunu ifade etmektedir. Fakat Frege burada Kuzey Denizi'ni her seferinde yeniden Kuzey Denizi olarak tanımamızı sağlayan şeyin ne olduğunu açıklamamaktadır. Böylelikle sayıların her birinin de her seferinde 'o sayı' olarak tanınmasının nesnel zemininin ne olduğu problemi yadsınamayacak derecede ortadadır.

Yine Frege'nin bir sayı tümcesinin bir kavram hakkında bildirim içerdiği savı da en temelde kavramın bir tanımını ve bir inşa sürecini ontolojik zeminde sistematik olarak temellendirmemesinden dolayı eksik ve problemlili görünmektedir. Bu itibarla sayal sayı üzerinden bir değerin verildiği kavramların bilgisine nasıl ulaştığımızın bir açıklaması yapılmadan onlara söz konusu bu değerleri nasıl atfettiğimiz meselesi çözülmeye muhtaç görünmektedir. Söz gelimi Frege, "Venüs'ün uyduları" kavramını örnek vermekte ve bu kavramın altına sayısal bir değer olarak 0 sayısını düşürmektedir. Bu sayının kavramsal değeri ise "yok" ifadesidir. Buraya kadar her şey mantıksal olarak ilerliyor görünse de Frege "Venüs'ün uyduları" kavramının altına "var" ya da "yok" kavramsal değerini, buna göre de 0 veya 1 sayısal değerini vermeye yarayacak bilgiyi nasıl elde ettiğimizi açıklamamaktadır. Yani "bu kavram hakkındaki nesnel bilgilerimiz nereden geliyor da hangi hakla bu değerleri veriyoruz ?" sorusu yanıtızsız kalmaktadır. Frege, bu yolla "kavramın kapsamı" ilkesini temellendiriyor gibi görünmektedir. Fakat bir kavramın nasıl olup da "o" kavram altına düşmesi gerektiğinin açıklamasını yapmamaktadır. Meseleyi matematiksel alandan tecrübe ile ilgili alana doğru kaydığımızda da problem devam etmektedir. Çünkü örneğin "Ali tarafından satın alınan köpek" önermesinin gönderimi olan "o köpek" nesnesinin "Ali tarafından satın alınan köpek" kavramının altına düşmesinin koşulunun ne olduğu

belirsizdir. Olguları ve duyumlama malzemesini herhangi bir yargının temel unsuru olarak kabul etmeyen Frege'nin "o köpek" in "Ali tarafından satın alınan köpek" olduğu bilgisine nasıl ulaştığı ve bu yargı üzerinden kavram – kapsam ilişkisini nasıl kurduğu meselesini aklen ortaya koymak mümkün değildir. Üstelik kanaatimizce her ne olursa olsun "Ali'nin satın aldığı köpek " bilgisi, en temelde bu bilgiye sahip olan ve dil üzerinden de olsa "o köpek" farkındalığını gerçekleştiren bir şey olarak bir bilinci ön varsaymalıdır. Frege, bu farkındalığı, farkındalığın bir gereksinimi olarak algıyı ve algılayıcıyı yok sayarak hangi kavramın neyin altına nasıl düşeceğini belirleyen kuralın ne olduğu sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Bu anlamda Frege'nin öncelikle tatmin edici bir olgu tanımlaması yapmaması en büyük eksikliğidir. Öyle ki bu eksiklik, dıştaki nesnelerin Frege'nin üçüncü bir alan olarak nitelediği düşünce alanına tam olarak nasıl konu olduğunun bir açıklamasını verememesine neden olmaktadır.

Aynı problem Kant'ın transandantal mantık üzerinden temellendirdiği saf kavramlar olarak kategoriler meselesinde de kendini göstermektedir. Kant, saf kavramların ontolojik ve epistemolojik temelini anlama yetisine dayandırsa da bu kavramların varlığının temel ontolojik nedenini açıklamamaktadır. Kant'ın bu saf kavramları doğuştan bizde bulunan kavramlar olarak kabul etmediği bilinmektedir. Buna karşın bu konuda söylediği tek şey, bu kavramların duyumlamada elde edilen verilerin bir nesneye işaret edebilmesinin temeli olan zorunlu sentez faaliyetinin birliğinin tasarımıyla oluştuğudur. Fakat buradaki problem, bizim bu sentezi altına düşürecek bir kavram olarak "o" kavramı nereden biliyor oluşumuzdur. Söz gelimi elimizdeki bir şey'e ait duyumlama malzemesinin bu şey'in bir elma olduğuna işaret edecek kavramın bilincine nasıl sahip olduğumuz meselesi bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Bu anlamda Kant'ın şematizm üzerinden sunduğu çözüm ise oldukça bulanık ve yetersizdir. Dahası Kant'ın kesin ve eksiksiz olarak sunduğunu iddia ettiği kategorilerin listesini neye dayanarak temellendirdiği meselesi de bu bulanıklığı devam ettirmektedir. Ayrıca bu listedeki kategorilerin bizim tecrübe ettiğimiz her şeyi altına düşürecek sayıda bir kavrama sahip olup olmadığı da bizi düşündürmektedir. Çünkü örneğin Kant zamanında tecrübe edilmemiş veya keşfedilmemiş bir alet düşünüldüğünde bu aletin tanınmasını sağlayan tam bir isim ve kavrama Kant'ın kategorisel listesinde nasıl ulaşılacağı belli değildir. Belirli niteliklerle kategorilerden biri veya birkaçına denk düşse de tam bir "ad" vermenin temelini dayanacağı zemini ortaya koymak zor

görülmektedir. Esasen kategorilerin a priori olduğu iddiası, kanaatimize göre de akla uygundur. Çünkü gerçekten de duyumlama malzemesinin dağınık hali üzerinden nesnel bir tecrübeden bahsetmek mümkün değildir. Fakat bunun nasıl olacağı meselesi –doğuşuncılık fikri de reddedildiğinde- problemlili görülmektedir. Hali hazırda bu çalışma, bu konuya dair dört başı mamur bir çözüm üretmeye çalışmaktan ziyade henüz bu problemlerin farkedilmesini sağlamaya yöneliktir.

Kanaatimizce çalışmamızın hem sonuç bölümünde hem de yer yer içerikteki farklı kısımlarında özellikle Frege'ye yönelttiğimiz eleştirilerin temel sebebi, Frege'nin hem kavramsal notasyonu itibariyle hem de matematiksel nesnelerin inşası itibariyle ortaya koyduğu düşüncelerinin felsefî bir temelden yoksun olmasıdır. Frege, *Aritmetiğin Temelleri* adlı temel eserinde özellikle matematiğin mantığa indirgeme girişiminin izahını yaparken her ne kadar felsefe araştırmalarında derine indiğini kaydetse de bu derinlik en azından bizim açımızdan hissedilememektedir. Bu nedenle felsefî temellendirme kaygısı ile bakıldığında kendisine yönelik tüm eleştirileri bir tarafa bırakacak olursak Kant'ın epistemolojik temellendirmeleri, bünyesinde oldukça derin felsefî izahları barındırmaktadır. Bu nedenle Kant'ın, felsefe tarihinde -özellikle sentetik a priori yargıların imkanını ortaya koymakla- yeni bir dönem açabilme ufkunu yakaladığı görülmektedir. Bu anlamda kendisinden sonraki dönemlerdeki epistemolojik tartışmaların ona müracaat edilmeden anlaşılması zorlaşmaktadır. Öyle ki Frege dahi yaşamının son zamanlarında aritmetiğin yargılarının sentetik a priori yargılar olduğunu kabul ederek Kant'a hak vermiş görülmektedir.

Çalışmamız itibariyle Kant ve Frege gibi önemli ve anlaşılması zor iki filozofun düşünce sistemlerine temas etmeye çalıştık. Bu temas esnasında gözden kaçan hususların olması muhtemeldir. Bu hususların ve bunlardan doğan boşlukların gerek kendimiz gerekse diğer araştırmacılarımız tarafından doldurulması ve özellikle Frege ile ilgili literatüre daha çok katkı yapılması temel arzumuzdur...

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Akarsu, Bedia. “Kant’ta Zaman ve Mekan Kavramları”. *Felsefe Arkivi*, 108-122.
- Ayer, Alfred Jules. *Dil ve Doğruluk*. çev. Vehbi Hacıkadıroğlu. İstanbul: Metis Yayınları, 1. Basım, 1984.
- Barker, Stephen F. *Matematik Felsefesi*. çev. Yücel Dursun. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Beck, Lewis White. “Can Kants Synthetic Judgments Be Made Analytic?”
- Broad, C. D. “Kant’s Theory of Mathematical and Philosophical Reasoning”. *Proceedings of the Aristotelian Society* 42 (ts.), 1-24.
- Carl, Wolfgang. *Frege’s Theory of Sense and Reference*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Copleston, Frederick. *Felsefe Tarihi Kant*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 1989.
- Cottingham, John. *Akılçılık*. çev. Bülent Gözkan. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Çilingir, Lokman. “VII. Mantık Çalıştayı Kitabı”. *Transendental Diyalektiğin İnşasında Antinomiler*. ed. Vedat Kamer - Şafak Ural. İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Çitil, Ahmet Ayhan. *Kant Okumaları Birinci Kritik*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Çitil, Ahmet Ayhan. “Matematik ve Felsefe”. *FelsefeLogos* 2/49 (2013).
- Çitil, Ahmet Ayhan. *Matematik ve Metafizik*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Dağtaşoğlu, Ahmet E. *Kant Felsefesinde Estetik Yargının Epistemolojik Boyutları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.
- Deleuze, Gilles. *Kant Üzerine Dört Ders*. çev. Ulus Baker. Ankara: Öteki Yayınevi, 1. Basım, 2000.
- Deleuze, Gilles. *Kant’ın Eleştiri Felsefesi*. çev. Hüsen Portakal. İstanbul: Cem Yayınevi, 2017.
- Denkel, Arda. “Frege’nin Dil Felsefesi: Ana Çizgiler”. *Felsefe Tartışmaları* 5 (1989), 24-46.
- Dicker, George. *Kant’s Theory of Knowledge*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Diñçtürk, Benan (ed.). *Bilim Felsefesi Seminerleri*. Kocaeli: TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi, 1997.
- Dursun, Yücel. *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 12. Basım, 2015.
- Evrensel, Özcan. “Transandantal ve Empirik Apperzeption Bağlamında Ben – Doğa İlişkisi Üzerine Bir Deneme”. Erişim 09 Kasım 2021. https://www.academia.edu/38285333/Transandantal_ve_Empirik_Apperzeption_Ba%C4%9Flamında_Ben_Do%C4%9Fa_%C4%B0li%C5%9Fkisi_%C3%9Czerine_Bir_Deneme

Frege, Gottlob. *Aritmetiğin Temelleri*. çev. H. Bülent Gözkan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5. Basım, 2020.

Frege, Gottlob. “Duyum ve Gönderim Üzerine”. çev. Mustafa Özdemir. *Fonksiyon ve Kavram*. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 1. Basım, 2019.

Frege, Gottlob. *Fonksiyon ve Kavram*. çev. Mustafa Özdemir. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 1. Basım, 2019.

Frege, Gottlob. “Kavram ve Nesne Üzerine”. *Fonksiyon ve Kavram*. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 1. Basım, 2019.

Frege, Gottlob. *Kavram Yazısı*. çev. Mustafa Özdemir. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 1. Basım, 2019.

Frege, Gottlob. *Posthumous Writings*. ed. H. Hermes vd. çev. P. Long - R. Pataut. Oxford: Blackwell, 1979.

Frege, Gottlob. “The Thought: A Logical Inquiry”. *Mind a Quarterly Review Of Psychology And Philosophy* 65/259 (Temmuz 1956), 289-311.

Gökyüz, M. Masum. “Frege’de Anlam ve Gönderim”. *Academia*, 6.

Gözkan, Bülent. *Kant’ın Şemsiyesi & Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Basım, 2018.

Gözkan, Bülent. “Matematik Sadece Mantık Temelinden Türetilbilir mi?” *FelsefeLogos* 2/49 (2013).

Gür, Bekir S. “Kant ve Matematik Felsefesi Üzerine”. *Matematik Dünyası* 64/1 (2005).

Gür, Bekir S. *Matematik Belası Üzerine Matematik Felsefesinde Köşe Taşları*. İstanbul: Nesin Yayıncılık, 2017.

Güven, Özgüç. “Frege’de Sayının Temellendirilmesi”. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 23 (Mart 2013), 69-89.

Güven, Özgüç. *Kant, Bolzano ve Frege’de Yargıların Temellendirilmesi ve A Priorilik Sorunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Haşlakoğlu, Oğuz. “Kant Estetiğinde Sembol Tanımının Eleştirisi”. *Mavi Atlas* 0/3 (30 Ekim 2014), 79. <https://doi.org/10.18795/ma.32670>

Heidegger, Martin. *Kant ve Metafizik Problemi*. çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2021.

Heimsoeth, Heinz. *Kant’ın Felsefesi*. çev. Takiyettin Mengüşoğlu. Ankara: Doğubatı Yayınları, 9. Basım, 2019.

Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 1993.

Kant, Immanuel. “Concerning the Ultimate Ground of the Differentiation of Directions in Space”. çev. D. Walford - R. Meerbote. *Theoretical Philosophy 1755-1770*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Kant, Immanuel. *Felsefi Mektuplaşmalar*. çev. M. Masum Gökyüz. Ankara: Fol Kitap, 1. Basım, 2021.

Kant, Immanuel. *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe Prolegomena*. çev. İonna Kuçuradi - Yusuf Örnek. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 5. Basım, 2015.

Kant, Immanuel. "Inaugural Dissertation". çev. D. Walford - R. Meerbote. *Theoretical Philosophy 1755-1770*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Kant, Immanuel. *Philosophical Correspondence 1759-99*. ed. Arnulf Zweig. Chicago: The University of Chicago Press, 1970.

Kenny, Anthony. *Frege: An Introduction to the Founder of Modern Analytic Philosophy*. Oxford and Massachusetts: Blackwell Publishers, 2000.

Koç, Yalçın. "Matematiğin Ontolojisi Bakımından Kant ile Frege Karşılaştırması". *Felsefe Arkivi* 35 (1996).

Küçükparmak, Aykut. *Kant'a Göre Bilgi ve Metafiziğin İmkânı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

Küçükparmak, Aykut. "Kant'ın Aritmetik Teorisi". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 9/1 (2019), 39-58.

Küçükparmak, Aykut. *Kant'ın Zaman Teorisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 1. Basım, 2018.

Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Monadoloji*. çev. Atakan Altınörs. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2011.

Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Philosophical Papers and Letters*. çev. Leroy E. Loemker. Dordrecht, Holland: Kluwer Academic Publishers, 1969.

Loguenesse, Beatrice. "Kant and Modern Philosophy". *Kant on A priori Concepts: The Metaphysical Deduction of the Categories*. ed. Paul Guyer. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Öktem, Ülker. "David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44/2 (2004), 29-55.

Öner, Necati. "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (1969), 285-304.

Özcan, Zeki. *Dil Felsefesi I (Mantıkçı Paradigma)*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 3. Basım, 2021.

Pereboom, Derk. "Kant's Amphiboly". *Archiv für Geschichte der Philosophie* 73/1 (1991).

Salerno, Joseph. *Frege'ye Dair*. çev. Ayhan Dereko. Ankara: Birleşik Yayınevi, 1. Basım, 2011.

Sluga, Hans D. *Gottlob Frege: The Arguments of the Philosophers*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 1999.

Tarhan, Diler Ezgi. "Frege'de Yargıların Formel Mantıksal Analizi ve Düşünceler Üzerine". *Felsefe Arkivi* 51 (2019), 235-247.

Tarhan, Diler Ezgi. *Husserl ve Frege'de Anlam Sorunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Uğurlu, Ahmet. "Kant'ın Leibniz'in Monadolojisindeki Uzay ve Zaman Anlayışını Eleştirisi". *Dergiabant* 6/12 (Güz 2018).

Uğurlu, Ahmet. *Kant'ta Numen ve Nesne*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 1., 2019.

Urhan, Veli. "Kant'ın Bilgi Kuramı ve Sentetik Önergeler". *Felsefe Dünyası* 38 (2003).

Wood, Allen W. *Kant*. çev. Aliye Kovanlıkaya. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2009.

Yalçın, Şahabettin. “Frege: Semantikten Matematiğe Paradokslar”. *Felsefe Tartışmaları* 30 (2003), 47-60.

Yalçın, Şahabettin. “Kant’ta Matematiğin Felsefî Temelleri”. *Felsefe Dünyası* 1/37 (2003), 128-143.

Yıldırım, Cemal. *Matematiksel Düşünme*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.

Yıldırım, Mustafa. *Gottlob Frege’nin Dil Felsefesi ve Mantık Anlayışı*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

